

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KADI ABDULCEBBAR'IN İMAMET ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU

HAZIRLAYAN
Nisa GECEKUŞU

ELAZIĞ-2012

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KADI ABDULCEBBAR'IN İMAMET ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU

HAZIRLAYAN

Nisa GECEKUŞU

Jürimiz 09/08/2012 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu Yüksek Lisans Tezini oy birliği ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri

1. Prof. Dr. Erkan YAR
2. Prof. Dr. İskender OYMAK
3. Yrd. Doç. Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU (Danışman)

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../... tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Kadı Abdulcebbar'ın İmâmet Anlayışı

Nisa GECEKUŞU

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Elazığ 2012; Sayfa: VIII+87

“Kadı Abdulcebbar'ın İmâmet Anlayışı” isimli çalışmamız giriş ve iki ana başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kadı Abdulcebbar'ın hayatı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümde ise imâmet ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. İkinci bölümde de Kadı Abdulcebbar'ın imâmet anlayışı ele alınmıştır. Kadı Abdulcebbar, imâmete ilişkin bağımsız bir duruşun sahibi olmuş ve imâmet düşüncesini ortaya koyarken Kur'an, Sünnet, dört halife ve tarihi deneyimleri referans olarak almıştır.

Anahtar kelimeler: Mu'tezile, İmâmet, Hilafet, Şia, Ehl-i Sünnet.

ABSTRACT

Master Thesis

Qadı Abd al- Jabbar's İmamate Understanding

Nisa GECEKUŞU

The Universty of Fırat

The Institute of Social Science

Department of Basic Islamic Sciences

Elazığ 2012; Page: VIII+87

Our study named “Qadı Abd al-Jabbar’s İmamate Understanding” consist of introduction and two main titles. In the introduction have been presented about the life of Abd al-Jabbar’. In the first chapter related with the imamate is evaluated. The second part discussed the concept of imamate Abd al-Jabbar’. Qadı Abd al-Jabbar’carved out an original political attitude; in defining his imamate doctrine, his founded his imamate doctrine on the Koran, the practices of the Prophet and the Rightly Guided Caliphs and historical experiences.

Key Words: Mu’tazila, İmama, Caliphate, Shiite, Ehl-i Sunna

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	VIII
GİRİŞ	1
1. METOT VE KAYNAKLAR	1
1.1. Metot	1
1.2. Kaynaklar	2
2. KADI ABDULCEBBAR	4
2.1. Yaşadığı Dönemin Siyasi ve Kültürel Özellikleri.....	4
2.2. Hayatı	5
2.3. İlmî Kişiliği ve Hocaları.....	7
2.4. Talebeleri	8
2.5. Eserleri	9
2.6. Mu'tezile İçindeki Yeri	11

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAMET

1.1. İmamet'in Tanımı	13
1.1.1. Lügat Anlamı	13
1.1.2. İstılahi Anlamı	13
1.1.3. Kur'an'da İmâmet Kavramı.....	14
1.1.4. Hadiste İmâmet Kavramı	17
1.2. İmamet'in Gerekliği	18
1.3. İmamda Bulunması Gereken Şartlar	21
1.3.1. İlim.....	21
1.3.2. Adalet.....	23

1.3.3. Cinsiyet.....	24
1.3.4. Sağlık	24
1.3.5. Hürriyet.....	25
1.3.6. Soy	26
1.3.7. Ehliyet.....	26
1.4. İmamın Tayini.....	27
1.4.1. Bir Yerde Birden Fazla İmamın İmâmeti	28
1.4.2. İmamın Görevleri.....	29
1.4.3. İmamın Görevden Azledilmesi.....	30
1.5. İmâmet- Hilafet İlişkisi	30
1.6. İmâmet- Nübüvvet ilişkisi	31

İKİNCİ BÖLÜM

KADI ABDULCEBBAR'IN İMAMET ANLAYIŞI

2.1. İmametın Vucubiyeti	33
2.2. İmamda Aranacak Nitelikler.....	35
2.2.1. Hürriyet, Akıl, Müslümanlık	35
2.2.2. Bilgi-İçtihat	36
2.2.3. Adalet	38
2.2.4. Efdaliyet- Mefduliyet.....	39
2.2.5. Soy	42
2.2.6. İmamın Masum Olmaması	44
2.3. İmamın Tayini.....	47
2.3.1. İhtiyar.....	48
2.3.2. Nass ile Tayine İtiraz	53
2.3.3. İmamın Denetlenmesi ve Görevden Azl.....	58
2.3.4. Zamanda Bir İmamın Bulunması	60
2.4. İlk Halifelere Bakışı.....	62
2.4.1. Ebu Bekir'in İmametı	62
2.4.2. Ömer'in İmametı	67

2.4.3. Osman'ın İmameti	72
2.4.4. Ali'nin İmameti	75
2.4.5. Muaviye'nin İmameti	77
2.4.6. Hasan ve Hüseyin'in İmameti	78
SONUÇ	81
BİBLİYOGRAFYA	83
ÖZGEÇMİŞ	87

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
b.	: Baskı
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜİF	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
İAD	: İslami Araştırmalar Dergisi
nşr.	: Neşreden
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
thk	: Tahkik eden
trc	: Tercüme
trz	: Tarihsiz
vd.	: Ve devamı
yrz	: Yersiz
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in vefat ettiği gün ayrılığa düşmüştür. Hz. Peygamber'den sonra dini ve dünyevi hayatın idarecisi olma konusu "imamet" adı altında o günden günümüze kadar tartışılmaya devam ederek gündemde kalmıştır. Kur'an veya sünnette de yönetim sorununu düzenleyen açık bir kural olmaması her mezhep ve düşünce ekolünü konuya ilişkin farklı çözümler üretmeye yöneltmiştir.

Geçmişten beri birçok mezhebin önemle üzerinde durduğu imamet konusu ile ilgili çalışmaların çoğunlukla Şia ve Ehl-i Sünnet eksenli yürütülmesi bizi imamete dair farklı bir yaklaşım ortaya koymak adına Mu'tezili âlim Kadı Abdulcebbar'ın imamet ile ilgili düşüncelerine yöneltmiştir. Ayrıca Kadı Abdulcebbar'ın görüşleriyle ilgili yerli ve yabancı literatürde çokça çalışmalar yapılmışken, O'nun imamet anlayışı ile ilgili çalışmaların yok denecek kadar az olması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk eden diğer bir nedendir. Bu bağlamda biz, hicri dördüncü asrın ikinci yarısı ile beşinci asrın ilk çeyreğinde yaşamış olan Mu'tezile'nin son kurucu kelimcisi olan Kadı Abdulcebbar'ın imamet konusunu nasıl ele aldığını tespit etmeye çalışacağız.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel bir imamet anlayışı ortaya koymaya çalışılmaktadır. Bu kısımda, imâmetin tanımı, gerekliliği; imamın tayini, nitelikleri; imâmetin hilafet ve nübüvvetle ilişkisi yer almaktadır. İkinci bölümde ise Kadı Abdulcebbar'ın imâmetle ilgili temel düşünceleri yer almaktadır.

Bu çalışmamda proje aşamasından itibaren yöntem ve güçlükleri aşmam hususunda beni teşvik eden danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU'na ve başlangıcından itibaren değerli katkılarda bulunan hocam Doç. Dr. Mehmet ATALAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Elazığ 2012

Nisa GECEKUŞU

GİRİŞ

1. METOT VE KAYNAKLAR

1.1. Metot

Mezhepler, belli bir dönemde belli bir toplumsal yapıda ortaya çıkan dinî-siyasî oluşumlardır. Din anlayışındaki farklılaşmaların kurumsallaşması neticesinde ortaya çıkan mezhepler, dinin anlaşılma biçimini yansıtmaktadırlar.¹ Bu nedenle onların doğusuna etki eden unsurların doğru şekilde tespit edilebilmesi, teşekkül süreçlerinin ve dinî-fikrî yapılarının sağlıklı bir şekilde ortaya konabilmesi için kendilerini şekillendiren dönemin siyasî ve sosyo-kültürel yapılarının dikkate alınması İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarında büyük önem arz etmektedir.² Bu sebeple bizde imamet konusunu dönemin dini, siyasi ve kültürel özelliklerini dikkate alarak ele aldık.

İslam Mezhepleri Tarihi ise “geçmişte ve günümüzde siyasî ve itikâdî gayelerle vücut bulmuş “İslam Düşünce Ekolleri” diyebileceğimiz beşerî ve toplumsal oluşumların doğdukları ortamı, doğuş sebeplerini, teşekkül süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyatını, yayıldıkları bölgeleri, İslam düşüncesine katkılarını kendi eserlerinden hareketle zaman mekân bağlamında ve “fikir-hadise irtibatı”³ çerçevesinde betimleyici metotla ve tarafsız bir gözle inceleyen bir bilim dalıdır.”⁴

Mezhepler Tarihi araştırmalarında karşılaşılan en büyük sorun, kaynak ve müellifin izlediği metodudur. Çünkü ilk dönem Mezhepler Tarihi eserleri belli bir sistematığe tabi tutulmadan yazılmıştır.⁵ Ancak İslam Mezhepleri Tarihi kendi kimliğini kazandıktan sonra kendine has metotlar geliştirmiştir. Bu nedenle biz de İslam Mezhepleri Tarihi'nin kendine has metotlarından faydalandık.

Araştırmamızda dikkat ettiğimiz hususlardan biri, kavramların yerinde kullanılmasıdır. Kavramlar ilk dönem kaynaklarında yeterince titiz bir şekilde ele

¹ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Ankara,1990, 15.

² Sönmez Kutlu,, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, 41.

³ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, Ankara, 1993, 1.

⁴ Kutlu, “*İslam Mezhepleri Tarihi'nde Usûl Sorunu*”, *İslamî İlimlerde Usûl Mes'alesi*, Ensar Neşriyat, I, 27-28 Eylül, 2003, 396.

⁵ Mehmet Atalan, *Caferî Sadık*, TDVY, Ankara, 2007, 13-14.

alınmamış olduğundan zaman ve kavram kaymaları olabilmektedir.⁶ Bu sebeple bizde Kadı Abdulcebbar'ın, kullandığı kavramları, hangi manada kullandığını tespit etmeye çalıştık.

Araştırmalarda sadece fikirlere ilgi duymayıp, bu fikirlerin içindeki duygu ve heyecanın köklerine inmek de önemlidir. Fertlerin farklı psikolojik yapıları olduğu gibi toplumlarında farklı psikolojik yapıları vardır.⁷ Bu nedenle biz de çalışmamızda Kadı Abdulcebbar'ın ve diğer toplulukların imametle ilgili görüşlerindeki duygu ve heyecanın köklerine inmeye çalıştık.

Bir mezhep veya bir hareketi doğru tanımlayıp anlamak istiyorsak öncelikle mezhep taraftarlarının kendilerini nasıl tanıttıklarına bakmalıyız. Ardından muhaliflerinin görüşlerini incelemeliyiz. Çünkü mezhep ve hareketin mensupları kendilerinin müspet yönlerini anlatırken muhalifleri de menfi yönlerini ön plana çıkarır.⁸ Bu nedenle araştırmamızda karşılaştırmalı metot kullandık. Araştırmamızın birinci bölümü genel bir imâmet anlayışı hakkında olduğu için “fikir-hadise irtibatı”⁹ metodunu kullanarak, konuyu objektif bir biçimde ele aldık. İkinci bölümde ise Kadı Abdulcebbar'ın İmâmet Anlayışını ortaya koymak için; ortaya çıktığı dönemin sosyal, kültürel, dini ve siyasi şartlarını dikkate alarak, O'nun imamet konusundaki görüşlerini objektif ve karşılaştırmalı bir biçimde inceledik.

1.2. Kaynaklar

Bir düşünce veya mezhebi ele alırken; oluşum sürecini, süreçte etkili olan şahsiyetleri, görüşleri ve görüşlerin geçirdiği değişimleri doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için kaynaklardan yararlanmak mecburidir. Bu itibarla her mezhebi, mümkün olduğu kadar kendi kaynaklarına dayanarak ortaya koymaya çalışmanın yanı sıra, ulaşabildiğimiz bütün Makâlât, Fırak, Milel-Nihal, Târîh, Tabakât, Ensab kitaplarıyla birlikte Coğrafya ve Edebiyat eserlerinden faydalanmak bir zarûret halini almaktadır.¹⁰

⁶ Ahmet Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004, 17.

⁷ Bağlıoğlu, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*, Elazığ 2006, 4.

⁸ Onat, “Şiiliğin Doğuşu Meselesi”, (Birinci Hicri Asır), AÜİFD, XXXVI (1997), 79–117, 79.

⁹ Onat, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, 1.

¹⁰ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 1.

Araştırmamızın giriş bölümünde Kadı Abdulcebbar'ın hayatı ile ilgili genel bir çerçeve çizmeye çalıştığımızdan dolayı tarih ve tabakat kitaplarından sıkça yararlandık. Yararlandığımız bu kaynakların başında; Kadı Abdulcebbar'ın *Fazlü'l- itizâl ve tabakâtü'l- Mu'tezile*¹¹ isimli eseri, İbnü'l- Murtaza'nın *Tabakatü'l- Mu'tezile*¹² isimli eseri yer almaktadır. Bunun dışında diğer tabakat kitaplarından da yararlandık.

Araştırmamızda birinci bölümünde kullandığımız kaynakların başında Kur'an Meâli ve hadis kaynakları gelmektedir. Alanımızla ilgili olarak ise Şehristani'nin *Milel-Nihal*'i¹³ ve Eş'ari'nin *Makalat*'ı¹⁴ gelmektedir. Bu eserlerin hem tercüme edilmiş birinci ciltlerinden hem de orijinal Arapça metinlerinden yararlandık. Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l Fırak¹⁵ ve Ebu Zehra'nın *Tarihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*¹⁶ isimli eserlerinin tercümeleri de sıkça yararlandığımız eserlerdendir. Devlet yönetimi hakkında bilgiler veren Maverdi'nin *Ahkâmu's-Sultaniyye*¹⁷, Taftazani'nin *Şerhu'l-Âkaid*¹⁸, İbn Haldun'un *Mukaddime*¹⁹, Gazzali'nin *Fedâihul Batniyye*²⁰ ve Ömer Nesefi'nin *İslam İnancının Temelleri*²¹ eserlerinden de sıkça yararlandık. Şii inançları hakkında bilgiler edinmek için Tabatabai'nin *İslam'da Şia*²², Şeyh Saduk olarak bilinen Kummi'nin *Risâletü'l İtikadati'l İmâmiyye*²³ isimli eserleri de çalışmamızda yardımcı olmuştur. Ayrıca günümüzde yazılmış Dr. Hasan Gümüšoğlu'nun *İslâm'da İmamet ve Hilafet*²⁴ isimli çalışması araştırmamızda büyük ölçüde yol gösteren bir eser olmuştur. Bu eserlerin yanında imamet ile ilgili birçok makaleden de yararlandık.

İkinci bölümde ise tezin konusu Kadı Abdulcebbar'ın imamet anlayışı ile ilgili olduğundan ilk olarak *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*²⁵ isimli 20 ciltlik eserin, iki bölümden oluşan 20. cildi kaynak olarak kullanılmıştır. Fakat bahsedilen bu cilt içinde

¹¹ Kadı Abdulcebbar, *Fadlu'l İtizal ve Tabakat'ul Mu'tezile*, nşr. Fuad Seyyid, Tunus 1986.

¹² İbnü'l- Murtaza, *Tabakatü'l- Mu'tezile*, nşr. Susanna Diwald Wilzer, 2.b., Beyrut, 1987.

¹³ Abdülkerim Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, Beyrut, 1990.

¹⁴ Ebu'l-Hasen el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslamiyyin*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, I-II, Beyrut, 1990.

¹⁵ Ebu Mansur Abdülkâhir b. Tâhir Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar: el-Fark Beyne'l-Fırak*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, TDVY, Ankara 1991.

¹⁶ Muhammed Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, çev. Sıbgatullah Kaya, Anka Yay.

¹⁷ Ebu Hasen Ali b. Muhammed b.Hatib Maverdi, *Ahkâmu's- Sultaniyye*, Beyrut 1990.

¹⁸ Ebu'l-Vefa Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, trc. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1982.

¹⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Z.Kadiri Ugan, I, İstanbul 1954,

²⁰ Gazzali, *Fedâihul Batniyye* (Batınlığın İyüzü), çev. Avni İlhan, TDVY, Ankara1993.

²¹ Ömer Nesefi, *İslam İnancının Temelleri*, Otağ Yay., yrz., 1973.

²² Hüseyin Tabatabai, *İslam'da Şia*, çev. Kadir Akaras-Abbas Kazimi, Kevser Yay., İstanbul 1993.

²³ Kummi, *Risâletü'l İtikadati'l İmâmiyye* (Şii İmamiyye'nin inanç esasları), çev. Ethem Ruhi Fığlalı, AÜİFY, Ankara 1978.

²⁴ Hasan Gümüšoğlu, *İslâm'da İmamet ve Hilafet*, Kayıhan Yay., İstanbul 1999.

²⁵ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, I-XX, Kahire 1963.

diğer ciltlere de atıflar yapıldığından imkân dâhilinde zaman zaman söz konusu edilen ciltlere de bakılmıştır. Bunun yanı sıra Kadı Abdulcebbar'a aidiyeti tartışmalı olsa da, bu tartışmalara girilmeden *Şerhu Usûli'l Hamse*²⁶ isimli eserden de yararlanılmıştır. Kadı'nın imamet ile ilgili görüşlerinin bulunduğu *Tesbîtü Delâilü'n- Nübüvve*²⁷ isimli eseri de öncelikli kaynaklar arasında kullanılmıştır. Çağdaş kaynaklara gelince Kadı Abdulcebbar ile ilgili ülkemizde, İslam dünyasında ve Batı'daki araştırmacılar tarafından birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, onun sadece imamet anlayışı ile ilgili doğrudan yapılmış bir çalışma yok denecek kadar azdır. Bu sebeple Kadı Abdulcebbar'ın imamet anlayışını ortaya koyarken birincil kaynakların yanı sıra onunla ilgili yazılmış kitap ve makalelerden de istifade etmeye çalıştık.

2. KADI ABDULCEBBAR

2.1. Yaşadığı Dönemin Siyasi ve Kültürel Özellikleri

Kadı Abdulcebbar'ın doğduğu dönemde siyasi anlamda bir bütünlükten bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Her ne kadar Abbasi Devleti'nin yönetiminde olduğu bir dönem olsa da Abbasilerin siyasi otoritesi bu dönemde zayıflamış ve birçok bölgesel devlet ortaya çıkmıştır. Çoğunluğu Arap asıllı ufak hanedanlar Halifelik ülkesini batıda kendi aralarında bölüşürken, doğuda da Türk ve İran asıllı diğer hanedanlar aynı yolu izlemişlerdir. Tolunoğulları Mısır'da, Karmatiler Bahreyn'de, Fatimiler Kuzey Afrika'da, Samanoğulları Horasan ve Maveraünnehir'de, İhşidîler Suriye ve Mısır'ın bir bölümünde, Hamdanîler Irak'ın kuzeyinde Musul ve Diyarbakır'da ve Büveyhîler İran'da bulunmaktaydı.²⁸ Bu dönemde Şia mezhebi, İslam siyasetinde ön plana çıkmış, onlar tarafından Fatimiler ve Büveyhîler gibi iki önemli devlet kurulmuştur.²⁹

Kadı Abdulcebbar'ın doğduğu, ilmi faaliyetlerini gerçekleştirdiği ve resmi görev yaptığı yerler Büveyhîler'in hüküm sürdüğü alanlar içerisinde yer almaktadır. Büveyhîler, aslen Hazar Denizi'nin güney batısında yaşayan Deylem halkı içinden çıkmış bir ailedir. Deylemliler, uzun zaman Müslümanlığa direndikten sonra hicri

²⁶ Kadı Abdulcebbar, *Şerhu Usûli'l Hamse*, thk. Dr. Abdulkerim Osman, Kahire 1988.

²⁷ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü Delâilü'n- Nübüvve*, thk. Dr. Abdulkerim Osman, I-II, Beyrut 1966.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, Darul Kütüb'il İlmiyye, Beyrut- Lübnan, VII, 78-118; Philip K.Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, MÜİFVY, III, İstanbul 1995, 725.

²⁹ Ahmet Güner, "Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik", DEÜİFD, XII, İzmir 1999, 48.

dördüncü asra doğru İslam'a girmiş Şia'nın Zeydiyye kolunu benimsemişlerdir. Mensup oldukları Deylemliler gibi Şii olan Büveyhiler, iki açıdan şaşırtıcı bir başarı elde etmişlerdir. Bunlardan biri, onların, Abbasi topraklarında mahalli hanedanlar kurulma sürecini tamamlayarak hıafet merkezi olan Bağdat'ı ele geçirmeleri, diğeri de Şii bir hanedan olarak, Sünni Abbasi halifesini denetimlerine almalarıdır.³⁰ Büveyhiler, Abbasi halifesi el- Müstekfi'nin Bağdat'taki karışıklık nedeniyle 945'de Ahmet b. Büveyh'i Bağdat'a davet etmesi ve onu Muizzu'd-devle taltifi ile emirü'l- ümera tayin etmesiyle resmi olarak iktidar olmuştur.³¹ Merkezi otoritenin zayıf olduğu bir yönetim sergileyen Büveyhîler, Adud'ud- devle zamanında en parlak dönemlerini yaşamışlar ve 1055'te Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesiyle yıkılıp ortadan kalkmışlardır.³²

Kadı Abdulcebbar'ın yaşadığı dönem siyasi olarak karışık olmasına rağmen ilmi ve kültürel açıdan zengin bir dönem olarak kabul edilmektedir. Çünkü birbirine rakip İslam hanedanlarının kurulması, yeni siyasi merkezler ortaya çıkarmış ve rakip hükümdarlar arasında ilim ve kültürü himaye etmede de bir yarışa sebep olmuştur. Bu da din âlimleri, bilim adamları, filozoflar, edip ve şairler için geniş bir hareket sahası meydana getirmiştir.³³ Biruni, İbn Heysem, Ali b. Abbas gibi pozitif bilimciler; İbn Sina, Ebu Süleyman es- Sicistani, Ebü'l Hasan el- Amiri gibi felsefeciler; İhvan-î Safa gibi akımlar; Tevhidi, Şeyh Müfid, Ebü'l Hasan er- Radi gibi kelimciler bu dönemde yetişmişlerdir. Bakıllani, İbn Miskeveyh, Ebu Bekir el- Cessas ve Ebu Talib el- Mekki gibi önemli ilim ve gönül adamları da aynı dönemde yaşamışlardır.³⁴

2.2. Hayatı

Kelam kaynaklarında ve tabakat kitaplarında Kadı Abdulcebbar olarak bilinen bu şahsın gerçek adı Ebu'l Hasan Abdulcebbar b. Ahmed b. el-Halil b. Abdullah el-Hemedani el- Esedabadi'dir.³⁵ Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte h.415 yılında doksan yaşını aşmış olarak vefat ettiği göz önünde bulundurularak 320- 325/ 932- 937 yılları arasındaki bir tarihte, Hemedan'ın güneybatısında bulunan Esedabad'da

³⁰ Güner, "Büveyhîler Dönemi ve Çok Sesslilik", 49.

³¹ Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", TDVİA, VI, 496- 497.

³² İlyas Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar*, Rağbet Yay., İstanbul 2002, 206; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, III, 744.

³³ Güner, "Büveyhîler Dönemi ve Çok Sesslilik", 60- 61.

³⁴ Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar*, 206.

³⁵ Muhammet Amara, *Resailu adl ve't-Tevhid*, I, 25; *Usuli'l hamse*, Mukaddime, 13.

doğmuş olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.³⁶ Ailesi, çocukluk ve gençlik yılları ile ilgili çok detaylı bilgiye sahip olmamakla birlikte, babasının hallaçlıkla uğraştığı ve fakir oldukları bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.³⁷

Yaşadığı dönemin ilmi açıdan zengin bir dönem olduğunu belirttiğimiz Kadı Abdulcebbar'ın da hayatının büyük bir kısmı ilmi faaliyetlerle geçmiştir. Yaygın kanaate göre Kadı, ailevi ve ekonomik şartların uygun olmamasından dolayı ilköğrenimini kendi bölgesinde yapmıştır. Kadı ilk hadis bilgilerini hemşerisi olan ünlü hadis bilgini Zübeyr b. Abdulvahid el-Esedabadi'den almaya başlamıştır. Kazvin'de Ali b. İbrahim b. Seleme el- Kattan'dan hadis öğrenmiştir. Bu dönemde itikatta Eş'ari mezhebini, fıkıh da ise Şafii mezhebini benimsemiştir.³⁸ Daha sonra İsfahan'a giden Kadı orada da ilim halkalarına katılmıştır.³⁹ Kadı Abdulcebbar, 346 yılında fikri hayatının dönüm noktasını oluşturacak olan seyahatini, itizali düşüncenin o dönemdeki iki büyük merkezinden biri olan Basra'ya yapmıştır. Basra'da ilk önce Ebu Bekr el-Enbari'den hadis okumuş, daha sonra Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden Ebu Haşim Cubbai'nin öğrencisi Ebu İshak İbrahim b. Ayyaş'ın derslerine katılmış ve Ebu İshak'tan okuduğu kelimeler dersleri sonucunda Mu'tezile mezhebine geçmiştir.⁴⁰ Mu'tezile mezhebiyle hayatının yörüngesi değişen Kadı, bu dönemden sonra hayatının sonuna kadar itikatte Mu'tezile, fıkıhta Şafii olarak kalmıştır. Basra'dan sonra Mu'tezile'nin diğer önemli merkezi olan Bağdat'a giden Kadı, Ebu Haşim'in bir diğer öğrencisi Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali el- Basri'nin ilim meclisine katılmıştır.⁴¹ Ebu İshak ve Ebu Abdullah el- Basri, Kadı Abdulcebbar'ın Ebu Ali ve Haşim Cubbai'nin fikirleriyle tanışmasında köprü görevi görmüşlerdir. Cubbailer'in görüşlerinden çokça etkilenen Kadı, eserlerinde “şuyuhuna” diyerek çoğu kez onlara atıflarda bulunmuştur. Kadı, Bağdat'tan sonra 360/970 yılının başlarında Huzistan bölgesindeki Mu'tezile'nin fikri kalelerinden biri olan Ramehürmüz'e geçmiştir. Burada Ebi Muhammed Ramehürmüzi'nin ilim meclisine katılmış ve ünlü eseri *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*'i burada yazmaya başlamıştır.⁴² Kadı, yapmış olduğu bu ilmi seyahatler neticesinde

³⁶ *Usuli'l Hamse*, Mukaddime, 15.

³⁷ bkz. W. Madelung, E. Iranica, I, Fas:2, 116; *Usuli'l Hamse*, Mukaddime, 15.

³⁸ Kadı Abdulcebbar, *Fadlu'l İtizal ve Tabakat'ul Mu'tezile*, 121; Metin Yurdağür, “Kadı Abdulcebbar”, TDVİA, XXIV, İstanbul 2001, 103.

³⁹ Muhammed Amara, *Resailu adl ve't-Tevhid*, I, 25.

⁴⁰ Kadı, *Fadlu'l İtizal ve Tabakat'ul Mu'tezile*, 121.

⁴¹ İbnü'l- Murtaza, *Tabakatü'l- Mu'tezile*, 112.

⁴² Muhammed Amara, *Resailu adl ve't-Tevhid*, I, 25; Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, VI/1, Mukaddime z maddesi.

tanınmaya başlamış ve 367 yılında Büveyhi Hükümdarı Müeyyiddevle'nin veziri olarak atanan Sahib b. Abbad'ın daveti üzerine Büveyhiler'in başkenti Rey'e gitmiştir. Burada kendisi de Mu'tezile olan, Mu'tezili âlimleri himaye etmekle tanınmış olan, aynı zamanda iyi bir edip de olan Sahib b. Abbad tarafından Kad'ıl Kudatlık görevine getirilmiştir.⁴³ Kadı, Sahib b. Abbad'ın 385'deki vefatına kadar bu görevi sürdürmüştür. Sahib'in ölümünden sonra Kadı, dönemin hükümdarı Fahrüddeve tarafından görevinden alınmış ve mallarına el konulmuştur.⁴⁴ Bu azli, Kadı'nın Sahib'in tövbe etmeden öldüğüne inandığı için cenazesine katılmasının ortaya çıkardığı vefasızlıktan dolayı olduğunu ileri sürenler olduğu gibi, bunun Fahrüddeve'nin Sahib'in atadığı diğer görevlileri görevden aldığı gibi Kadı'nın da buna maruz kaldığını söyleyenler olmuştur.⁴⁵ Kadı, görevden alındıktan sonra te'lif ve tedris faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemde hac ziyareti yaptığı, yakın yerlere gidip geldiği kaynaklarda geçmekle birlikte 415/1025 yılında Rey şehrinde vefat etmiş ve bu şehre defnedilmiştir.⁴⁶

2.3. İlmî Kişiliği ve Hocaları

Döneminin ilmi anlamda parlak bir dönem olduğunu belirttiğimiz Kadı Abdulcebbar, zamanının önemli ilim merkezi olan yerlere seyahatlerde bulunmuş, oralarda ders görmüş, ders okutmuş ve ilmi eserlerini te'lif etmiştir. Kadı Abdulcebbar Kelam ilmiyle ön plana çıkmakla birlikte İslami ilimlerin birçok alanıyla ilgili çalışmalar yapmıştır. O, Kelam dışında; Hadis, Tefsir ve İslam Hukuku alanlarında da kendini ispatlamıştır.

Kadı'nın inançsal anlamda ilk mezhebinin Eş'ari mezhebi olduğunu belirtmiştik. Ancak Kadı Basra ve Bağdat'a yaptığı seyahatlerde Mu'tezile'nin önemli isimlerinden dersler okumuş ve bu kanalla Mu'tezile'yi benimsemiştir. Basra'da Ebu İshak b. Ayyaş, Bağdat'ta ise Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali el-Basri'nin ders halkalarına katılmıştır. Kelam ilmini bu hocalardan öğrenen Kadı'nın, Mu'tezile kelamına yeniden canlılık

⁴³ *Usulü'l Hamse*, Mukaddime, 14.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, VII, 472.

⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. Yurdagür, "Son Dönem Mu'tezilesi'nin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdulcebbar'ın Hayatı ve Eserleri", MÜİFD, IV, İstanbul 1986, 131-132.

⁴⁶ Kadı'nın ölüm tarihi kaynaklarda farklı şekillerde rivayet edilmiştir. İbn'ül Esir Kadı'nın ölüm zamanını h.414 yılı hadiseleri içinde yer vermiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, VIII, 142. İbn Murtaza onun ölüm tarihinin 415 ya da 416 olduğunu söyler. Bkz. İbnü'l- Murtaza, *Tabakatü'l Mu'tezile*, 112. Zehebi ve Hatib el- Bağdadi de bu tarihi 415 olarak verir. Bkz. Zehebi, *el- İber fi Ahbari Men Ğaber*, II, Darul Kütüb'il İlmîyye, Beyrut- Lübnan 1985, 229; Hatip Bağdadi, *Tarihu Bağdad ev Medinetu's-Selam*, Daru'l Ğarbi'l İslami, XII, Beyrut 2001, 416.

kazandırmış olduğunu ve yaşadığı devirde Mu'tezile'nin en önemli temsilcilerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Kadı'nın Ebu İshak'tan ders alması onun hoca silsilesini de Ebu Ali ve Ebu Haşim Cübbai'ye dayandırmıştır.⁴⁷ Çünkü Ebu İshak bu şahısların öğrencisidir. Kadı'nın Mu'tezile kelamına yapmış olduğu en önemli katkı ise kendisinden önce var olan Mu'tezili görüşlerin çoğuna eserlerinde yer vermesidir. Bu da Mu'tezile kelamının sistematikleşmesine katkı sağlamıştır.

Kadı Abdulcebbar'ın tahsil ettiği ilimlerden biri de Hadis'tir. O, döneminin ünlü hadisçilerinin ders halkalarına katılarak onlardan hadis okumuştur. Onun hadis okuduğu hocalarından bazıları şunlardır: İbrahim b. Seleme el-Kattan (ö.345), Abdurrahman b. Hamdân el- Cellâb (ö.346), Abdullah b. Cafer b. Faris (ö.346) ve Zübeyr b. Abdulvahid el- Esedâbâdi (ö.347).⁴⁸

Kadı'nın ününü sağlayan alanlardan biri de İslam Hukuku'dur. O, Büveyhiler döneminde kadıl kudatlık görevini yerine getirmiştir. Böyle bir göreve getirilen birinin doğal olarak fıkıh konularından habersiz olması beklenemez. Kelamla ilgili eserlerinde dahi yer yer İslam Hukuku'ndan örneklerden yararlanması da onun bu yönünden kaynaklanmaktadır. Furu'da Şafii olan Kadı'nın fıkıh ilmini kimden aldığı belirgin olmamakla birlikte İbrahim b. Seleme el- Kattan'dan aldığı görüşü ön plana çıkar.⁴⁹

Kadı'nın ilgili olduğu alanlardan biri de Tefsir'dir. Onun bu alanla ilgili olmasını tefsirle ilgili telif ettiği eserlerden anlamaktayız. Eserleri kısmında değineceğimiz eserleri, tefsir yönünden de güçlü olduğunu göstermektedir.

2.4. Talebeleri

Birçok alanda donanımlı olan ve uzun bir ömür süren Kadı Abdulcebbar'ın birçok öğrencisi mevcuttur. Ancak konumuz kapsamına göre biz onun öğrencilerinden sadece meşhur olanların isimlerine değinmekle yetineceğiz. Onun meşhur öğrencileri; Ebu'l Kasım İsmail b. Ahmed el- Busti, Ebu Reşid b. Said Muhammed en- Nisaburi, Ebu Muhammed el- Hasan b. Ahmed Metteveyh, Ebu Yusuf Abdusselam b. Muhammed el- Kazvini, Zeydi İmam el- Müeyyid Billâh Ahmed b. Hüseyin b. Harun,

⁴⁷ *Usuli'l Hamse*, Mukaddime, 17.

⁴⁸ *Usuli'l Hamse*, Mukaddime, 17.

⁴⁹ Madelung, 116.

Ebu Abdullah Muhammed b. Said el- Cübad, Şerif Murtaza Ali b. el- Hüseyin, Ebu'l Hüseyin b. Ali el- Basri ve Ebu'l Kasım Ali b. el- Muhsin el- Tenuhi'dir.⁵⁰

2.5. Eserleri

Uzun süren hayatı boyunca pek çok ilmi faaliyette bulunan Kadı Abdulcebbar'ın birçok eseri olduğu kaynaklarda ortak olarak yer almaktadır. Eserlerinin sayısı hakkında farklı rivayetler bulunan Kadı'nın eserlerinin birçoğu günümüzde yazma olarak dahi mevcut değildir. Konuyla ilgilenen müsteşrikler, Mutezile'ye özellikle Kadı Abdulcebbar'a ait eserlerin Zeydiyye Ekolü mensuplarınca muhafaza edilmiş olabileceğini düşünmüş ve araştırmalarını Yemen'de yoğunlaştırmışlar. 1951 yılında Fuad Seyyid ve Hali Yahya Nami başkanlığındaki bir Mısır ilim heyetinin Yemen kütüphanelerindeki uzun ve yorucu çalışması sonunda Kadı'nın pek çok eserinin yazma nüshası bulunmuş ve böylece onun bugün elimizde bulunan eserlerinin tahkikli neşri imkânı doğmuştur.⁵¹ Kadı Abdulcebbar'ın en çok bilinen eserleri şunlardır:

1. *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*: Kadı Abdulcebbar'ın yayınlanmış eserleri arasında en önemlilerinden biri, 20 cilt olduğu varsayılan *el- Muğni*'dir. Bu eserin bugün elimizde I, II, III, X, XVIII ve IXX. nüshaları mevcut değildir. Her cildinde kelamın farklı farklı bir ya da birkaç meselesine değinilmiştir. Tahkik edilerek basılan ciltlerin isimleri şunlardır: IV- *Rü'yetü'l-Bârî*; V- *el-Firaku gayru'l-islâmiyye*; VI/1- *et-Ta'dîl ve't-tecvîr*; VI/2- *el-irâde*; VII-*Halku'l-Kur'an*; VIII- *el-Mahlûk*; IX- *et-Tevlîd*; XI- *etTeklîf*; XII- *en-Nazar ve'l-me'ârif*; XIII- *el-Lutf*; XIV- *el-Aslah, istihkâku'z-zemm, et-tevbe*; XV- *en-Nübüvvât ve'l mu'cizât*; XVI- *i'câzu'l-Kur'an*; XVII- *eş-Şer'iyât*; XX/1-2- *el-imâme..* Bizim çalışma konumuz ise 2 kitaptan oluşan XX. cildir. Abdulcebbar'ın bu eseri kendinden önceki Mu'tezile âlimlerinin görüşlerini yansıması açısından da önem arz etmektedir.

2. *Müteşabihi'l Kur'an*: Bu isimle yayınlanan kitaba Kadı Abdulcebbar, kendi isimlendirmesinde *Beyanu'l Müteşabih fi'l- Kur'an* ismini vermiştir. Mu'tezile'nin,

⁵⁰ Muhammed Amara, *Resailu adl ve't-Tevhid*, I, 30.

⁵¹ Yurdağür, "Son Dönem Mu'tezilesi'nin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdulcebbar'ın Hayatı ve Eserleri", 132-133.

Kur'an'ın müteşabih ayetlerine bakış açısını ortaya koyan bu eser⁵² 1969'da Kahire'de Adnan Muhammed Zerzur tarafından yayınlanmıştır.

3. *Tesbîtü Delâilü'n- Nübüvve*: Kadı Abdulcebbar 'ın nübüvvet konusunu ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini delillendirmeye çalıştığı, h.385'te yazdığı eseridir. Bu eserinde gayri Müslimlerin, Yunan ve Müslüman filozofların, İsmailiye ve İmamiyye'nin iddialarına cevap vermeye çalışır.⁵³ Kadı'nın bu eseri iki cilt halinde Dr. Abdulkerim Osman tarafından yayınlanmıştır.

4. *Tenzihu'l Kur'an ani'l- Matâin*: Kadı Abdulcebbar'ın küçük hacmine rağmen Kur'an'ı baştan sona dil, irab, nazım, maâni ve mezhebi açıdan tân edenlerin görüşlerini yine kendi mezhebi görüşü cihetinden ele alarak muhtasar bir üslupla açıkladığı eseridir.⁵⁴ Neşredilmiş baskısı mevcuttur.

5. *el- Muhtasar fi Usuli'd- din*: el- Muğni'de var olan konuların özet bir şekilde yer almış olduğu eseridir. Muhammed Amâra tarafından *Resailu adl ve't- Tevhid* içinde yayınlanmıştır.⁵⁵

6. *Fazlu'l- İ'tizal ve Tabakatu'l- Mu'tezile*: Kadı Abdulcebbar 'ın bu eseri İbn Murtaza ve Fuad Seyyid'in *Tabakatu'l- Mu'tezile* isimli eserlerinin ana kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu eserde Mu'tezile'ye yapılan eleştirilere cevap verilmekle birlikte, Mu'tezile okuluna mensup 10 tabaka hakkında bilgi yer almaktadır. Yemen'de bir nüshası bulunan eser Fuad Seyyid tarafından Ebu'l Kasım el- Belhi ve Hâkim el- Cüşemi'ye ait risalelerle birlikte neşredilmiştir.⁵⁶

7. *Şerhu'l Usuli'l- Hamse*: Mu'tezile'nin ittifakla kabul ettiği tevhit, adl, el- menzile beynel menzileteyn, va'd-va'id, emri bi'l ma'ruf ven'nehyi anil münkerden teşekkül eden 5 ana esası açıl原因 bu eser yine Abdulkerim Osman tarafından tahkik olunarak 1915'te Mısır'da neşredilmiştir. W. Madelung İranica ansiklopedisine yazdığı "Kadı Abdulcebbar" maddesinde *Şerhu'l Usuli'l- Hamse*'nin Kadı'nın Manekdim olarak bilinen talebesi Ahmed b. Ebi Haşim el-Hüseyni el-Kazvini'ye ait bir şerh

⁵² Madelung, 117-118.

⁵³ Madelung, 117-118.

⁵⁴ İsmail Cerrahoğlu, "Kadı Abdulcebbar ve Tenzihu'l Kur'an ani'l- Matâin Adlı Eseri", AÜİF, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, V, Ankara 1982, 55-61.

⁵⁵ Muhammed Amara, *Resailu adl ve't-Tevhid*, I, 189- 282.

⁵⁶ Madelung, 117-118; Fuat Sezgin, GAS, I, 625.

olduğunu, eserin *el-Usulü'l Hamse* adlı aslının kaybolmuş olduğunu dolayısıyla yapılmış olan neşrin Abdülcebbar'a izafe edilmesinin yanlış olduğunu ileri sürer.⁵⁷

8.el- *Muhit bi't- Teklif*: Kaynaklarda Kadı Abdulcebbar'ın Kelam'a dair bu isimde bir eserinin bulunduğu zikredilmekle beraber 1965'te Ömer Seyyid Azmi tarafından Kahire'de ve J.Joseph Hauben tarafından da Beyrut'ta ona nispet edilerek ayrı ayrı neşredilen *el-Muhit bi't- Teklif* isimli eserin Kadı Abdulcebbar'la bir ilgisi yoktur. Söz konusu eser Kadı'ya değil, öğrencilerinden İbn Metteveyh'e ait olup bu durum D.Gimaret ve J.Joseph Hauben tarafından da kabul edilerek söz konusu eserin ikinci cildi İbn Metteveyh'e nispet edilerek yayınlanmıştır.⁵⁸

Yukarıda bahsedilenlerin dışında kaynaklarda ismi geçen bir kısmının yazmaları mevcut olan bir kısmının ise nüshaları günümüzde mevcut olmayan birçok eseri vardır. Bu eserlerin bazılarının sadece ismini vererek geçmenin uygun olduğunu söyleyebiliriz. *el- Emali, Risale (tezkire) fi'l Kimya, el-Ümed, el-Mebsut, Nakzu'l Luma, Meseletu fi'l Ğaybet, el- Muhit, Reddü'n- Nasara, el-Hilaf beyne's-Şeyhayn, el-İhtilaf fi Usuli'l Fıkh, Kitabu'n Nihayah, el- Cedel, Adâbu'l Kur'an* Kadı'ya nispet edilen eserlerdendir.⁵⁹

2.6. Mu'tezile İçindeki Yeri

Mu'tezile'nin on birinci tabakasında bulunan Kadı Abdulcebbar, yaşadığı dönemde iz bırakmış Mu'tezili âlimlerden biridir. Basra ekolüne mensup Kadı, uzun süren hayatını ilimle geçirmiş ve kendinden sonra gelenlere sistemli bir ekol bırakmıştır. O, devlet adamları üzerinde etkili bir bürokrat olarak gücünü, Mu'tezile'ye destek için kullanırken, yetiştirdiği öğrenciler ve yazdığı eserlerle de Mu'tezili düşüncenin gelecek nesillere intikalini sağlamaya çalışmıştır.⁶⁰

Kadı, Kelam ilmini diğer ilimlerden üstün tuttuğu için bu sahada yazdığı eserlerini o dönemin adetlerine aykırı olarak hiçbir siyaset adamına ithaf etmemiştir. Ayrıca O, fıkıhın dünya menfaatleri için yapıldığını, Kelam ilminin ise Allah'ın rızasından başka bir sebep maksadıyla yapılamayacağını ifade etmektedir.

⁵⁷ Yurdağür, "Son Dönem Mu'tezilesi'nin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdulcebbar'ın Hayatı ve Eserleri", 133; Bkz. Madelung, 117-118.

⁵⁸ Çelebi, *Akılçılık ve Kadı Abdulcebbar*, 212.

⁵⁹ Fuat Sezgin, GAS, I, 625-626; İbn Murtaza, *Tabakat*, 113; Muhammet Amara, *Resailu adl ve't-Tevhid*, I, 27-30.

⁶⁰ Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılçılık ve Kadı Abdulcebbar*, 215.

Talebelerinden biri, Kadı'nın arkadaşlarının yanında mütevazı, halk ve siyasetçilere karşı ise gururlu olduğunu söyler. Kendini diğer mezheplerin âlimlerinden daha üstün görür ve onlara tepeden bakardı. Bunun en güzel örneklerinden biri kendisiyle tartışmaya gelen o dönemin en önemli Eş'ari kelamcısı Ebubekir Bakıllani'ye iltifat etmeyip onunla tartışması için talebelerinden el- Busti'yi görevlendirmesidir.⁶¹

Kadı Abdulcebbar'ın Mu'tezile mezhebine en önemli katkılarından biri daha önceden sistemli olmayan mezhebi sistematikleştirmesidir. O, kendisinden önceki Mu'tezili birikimi bir araya getirerek Mu'tezili fikirlerin günümüze kadar ulaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Çünkü O, edindiği bilgileri yazıya geçirmiş ve bu yazdıklarından günümüze ulaşanlar Mu'tezile hakkındaki bilgilere ışık tutmuştur.

⁶¹ Murat Memiş, *Kadı Abdulcebbar'da Bilgi Problemi*, Doktora Tezi, İzmir, 2007, 21vd.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAMET

1.1. İmametın Tanımı

1.1.1. Lügat Anlamı

Lügatte “*emme*” fiilinin mastarı olan imamet kelimesi kast etmek, ön, öne geçmek ve imam olmak manalarına gelir.⁶² İmam da kendisine uyulan zat demektir. İmam kelimesi aslında mastar olmasına karşın sonradan isim olarak kullanılmaya başlamıştır.⁶³

Türkçemizde ise imam, namazda kendisine iktida olunan zattır. Bir mezhepte kendisine tabi olunan icthad ve rey sahibi İmam Maliki, İmam Şafii gibi zatlar için kullanılır. Ayrıca imam kelimesi ilim ve fende sözü senet kabul edilecek derecede yükselmiş ve ilerlemiş İmam Gazzali gibi âlimler için de kullanılır. Konumuzla ilişkili olarak Halife- i Müslimin ve Emiru'l Mü'minin için de imam denilir.⁶⁴ Namaz imamını bu imamdan ayırmak için ise namazdaki imamlığa “imâmet-i suğra”, halifelige ise “imâmet-i kübrâ” tabirleri kullanılmıştır.⁶⁵ Bizim araştırma konumuz olan imâmet, imâmet-i kübrâdır.

Çoğu zaman imâmetle aynı anlamda kullanılan, “*halfen, hilfeten ve hilafeten*” şeklinde üç mastarı olan hilafet kelimesi ise birisinin ardından onun yerine geçmek, başka birinin yerini almak, başkasına vekâlet etmek anlamlarına gelmektedir.⁶⁶

1.1.2. İstılahi Anlamı

İmâmet konusunun, geçmişten beri birçok İslâm âliminin ilgisini çektiği ve araştırdığı bir konu olduğu kaynaklarda ileri sürülmektedir. Fakat genişçe incelenmiş olmasına rağmen üzerinde ittifak edilmiş bir tarif bulabilmek oldukça zordur. Tariflerin çoğunda imamın din ve dünya işlerini beraber yürüten bir idareci olduğu kimi zaman

⁶² İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, XII, Beyrut 1970, 24vd; Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tahir, *el- Okyânusü'l- basit fi tercemeti'l Kâmûsi'l muhit*, trc. Âsım Efendi, Kâmus Tercümesi, IV,74.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, XII, 24.

⁶⁴ Şemsettin Sâmi, *Kamûs- i Türki*, Çağrı Yay., İstanbul 1978, 162.

⁶⁵ Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilafet*, 15.

⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, IX, 83 vd.

açık bir şekilde ifade edilmiş, kimi zaman ise o manaya gelecek vurgular yapılmıştır. Bu tariflerden birkaç tanesi şöyle verilebilir:

İmâmü'l Haremeyn el Cüveyni imameti şu şekilde tarif eder: “Din ve dünya işlerinde umum ve hususa ilişkin tam ve herkesle ilgili bir başkanlıktır.”⁶⁷

Adudiddin el-İcî ise “din ve dünya işlerinde genel başkanlık” şeklindeki tarifi yeterli bulmayarak imâmeti, uyulması bütün ümmete gerekli (vacib) olması itibariyle dini görevleri yürütme konusunda Hz. Peygamber’e vekil olmak şeklinde tarif eder.⁶⁸

Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed Maverdi imameti, dini korumak ve dünyayı yönetmek üzere nübüvvetin yerine konulan makam olarak tanımlar.⁶⁹

İbn Haldun ise imâmetle hilafeti aynı kabul ederek bir tanım yapmıştır. İbn Haldun hilafeti (imâmeti), dini korumak ve dünya siyasetini dine uygun olarak idare etmek hususunda şeriâtin sahibine naiblik etmek olarak tanımlar.⁷⁰

Buraya kadar yapılan tariflere bakıldığı zaman lafız olarak farklı olsalar da manaları arasında fazla farklılık olmadığı görülmektedir.. Tariflerin birleştiği temel nokta ise din ve dünya işlerini yürüten kişinin Resulullah’a vekâleten genel manadaki başkanlığı şeklinde ifade edilebilir.

1.1.3. Kur'an'da İmamet Kavramı

Kur'an-ı Kerim'de yönetim meselesi imam, halife ve ulu'l- emr gibi kelimeler çerçevesinde geçer. İmam kelimesi tekil şekilde; önder manasında dört⁷¹, açık bir yol manâsında bir⁷², apaçık bir kitap anlamında bir⁷³ olmak üzere toplam altı yerde geçmektedir. İmam kelimesi çoğul olarak önderler ve önderleri manasında ise altı⁷⁴ yerde geçmektedir.

İmam kelimesi Kur'an'da çoğunlukla lügat anlamına uygun bir şekilde yer almıştır. Ancak bahsedilen önderlik bazen iyilikteki önderlik bazen de kötülükteki

⁶⁷ Cüveyni, *Ğıyâsü'l-ümmem fi'l-tiyasiz'-zulem*, nşr. Mustafa Hilmi-Fuâd Abdülmü'min, İskenderiye 1979, 55.

⁶⁸ Ebu'l- Fazl Adudiddin Abdurrahman b. Ahmed el- İci, el- Mevâkıf, Beyrut, trz, 395.

⁶⁹ Maverdi, *Ahkâmu's- Sultaniyye*, 29.

⁷⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, 510.

⁷¹ Bakara, 2/124; Hud, 11/17; Furkan, 25/74; Ahkâf, 46/12.

⁷² Hicr, 15/79.

⁷³ Yasin, 36/12.

⁷⁴ Tevbe 9/12; İsra 17/71; Enbiya 21/73; Kasas 28/5, 41; Secde 32/24.

önderlik şeklinde yer almıştır. Örneğin bu ayetlerin birinde: “Onları emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar daima bize ibadet eden kimselerdi”⁷⁵ şeklinde önderlerin insanları doğru yola çağırdıkları belirtilmiştir. Bir ayette ise anlaşmalarından sonra yeminlerini bozup dine saldıran küfrün önderlerine karşı savaşılması emredilmiştir.⁷⁶ Başka bir ayette Firavun’un Mısır’da İsrâiloğullarına karşı sürdürdüğü zulüm anlatıldıktan sonra şöyle buyrulmaktadır: "Biz ise, o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve onları (mukaddes topraklara) vâris kılmak istiyorduk"⁷⁷ Diğer bir ayette ise hesap gününde amel defteri sağından verilenlerin kendi önderleriyle, solundan verilenlerin de kendi önderleriyle çağırılacağı ifade edilmiştir.⁷⁸ İmam kelimesi önder anlamı dışında : "Biz onlardan da intikam aldık, ikisi de (Eyke ve Medyen) açık bir yol üzerindedir."⁷⁹ şeklinde yer almıştır. Başka bir ayette ise insanların yaptıklarının apaçık bir kitapta (lehv-i mahfuzda) sayılıp yazıldığı ifade edilmiştir.⁸⁰

Kelime anlamı olarak farklı olmakla birlikte, ıstılah olarak genellikle imâmetle aynı anlamda kullanılan hilafet, Kur’an-ı Kerim’de tekil yani halife şeklinde iki⁸¹; çoğul olarak halâif şeklinde dört⁸², hulefâ şeklinde ise üç⁸³ ayette yer almıştır. Hilafet bu ayetlerin hepsinde lügat manasına uygun bir şekilde başkasının yerine geçme, başkasına vekâlet etme anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım kimi ayetlerde genel anlamda halife kılma, kimisinde de bireysel halife kılma şeklindedir. Örneğin, “Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım dedi.”⁸⁴ ayetinde geçen halifeyle kimin kast edildiği ile ilgili değişik görüşler olmakla birlikte, buradaki halifenin sadece Hz. Adem değil, Hz. Adem ve O’nun soyundan gelenler olması ve bir kısmının diğerlerinin yerini alması şeklinde anlaşılması daha uygun görülmektedir. Başka bir ayette: “Yine de onu yalanladılar, biz de hem onu hem de onunla beraber gemide olanları kurtardık ve onları (yeryüzündeki) halifeler kıldık”⁸⁵ buyrulurken genel bir

⁷⁵ Enbiya, 21/73.

⁷⁶ Tevbe, 9/12.

⁷⁷ Kasas, 28/5.

⁷⁸ İsrâ, 17/71

⁷⁹ Hicr, 15/79

⁸⁰ Yasin, 36/ 12

⁸¹ Bakara, 2/30; Sâd, 38/26.

⁸² En’âm, 6/165; Yunus, 10/14, 73; Fâtır, 36/39.

⁸³ A’râf, 7/69, 74; Neml, 27/62.

⁸⁴ Bakara, 2/30.

⁸⁵ Yunus, 10/73.

halifeliğe dikkat çekilmiştir. “Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah’ın yolundan saptırır.”⁸⁶ ayeti ise bireysel halife kılma ile ilgilidir. Ayrıca bu ayette yönetimde olan kişinin dikkat etmesi gereken bazı hususlara da dikkat çekilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de imâmetle ilgili geçen kelimelerden biri de ulu’l- emr’dir. Emir sahipleri anlamına gelen bu kelime Kur’an’da iki⁸⁷ ayette geçer. Konumuzla doğrudan ilgili olan ayette Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan ulu’l emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız onu Allah’a ve Resul’e götürün (Onların talimatıyla halledin), bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir.”⁸⁸ Bu ayette geçen ulu’l- emrden kastın kimler olduğu konusunda farklı görüşler vardır. “Sizden olan emir sahiplerine itaat edin.” buyrulduğuna göre bunların belli kişiler ve makam sahipleri olduğu, iman ve dünya görüşü itibariyle Müslüman olanlardan seçildiği veya tayin edildiği, meşru buyruklarında bunlara itaat etmenin Allah emri ve dinin gereği olduğu anlaşılmaktadır. İslâm dini, gerek kamu hayatında ve gerek özel hayatta bazı sıfat ve özellikleri taşıyan kimselere itaat edilmesini, onların buyruklarının yerine getirilmesini ve söylediklerine uyulmasını istemiştir. Başkan, aile reisi, kumandan, ana-baba, bilmeyenlere göre bilenler (âlimler) bunlardandır ve ulu’l- emr kavramına bunların tamamı dahil bulunmaktadır.⁸⁹

Sonuç olarak imâmet Kur’an-ı Kerim’de farklı kelimelerle fakat yakın anlamlarda yer almıştır. İslâm toplumunun liderliği, yöneticiliği gibi hususlar Kur’an’da zikredilmekle birlikte, bu ayetlerden yola çıkarak tam ve kapsamlı manada bir imam profili oluşturacak şekilde değillerdir. Ancak Kur’an’ın bu konuda itaat, adalet, istişare gibi bazı genel kaideler koyduğu bilinmektedir.⁹⁰

⁸⁶ Sâd, 38/26.

⁸⁷ Nisa, 4/59, 83.

⁸⁸ Nisa, 4/59.

⁸⁹ Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİBY, II, Ankara 2006, 87vd.

⁹⁰ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yay., I, İzmir 1973, 48- 55.

1.1.4. Hadiste İmamet Kavramı

İmâmet meselesi hadislerde, Kur’andaki bahsine oranla daha geniş yer bulmuştur. Hadis ilmiyle uğraşan âlimlerin bir kısmı eserlerinde imâmet ile ilgili müstâkil bir bölüm oluşturmuş, bazıları ise değişik yerlerde bu konuyla alakalı hadisler rivayet etmiştir. Örneğin, Buhâri “Kitâbü’l Ahkâm” da konuyla ilgili bazı hadisleri⁹¹ toplamakla birlikte başka yerlerde de imâmetle ilgili hadislere yer vermiştir.⁹² İmam Müslim ise bu hadisleri “Kitâbü’l-İmâre” de toplamıştır.⁹³ Ebu Dâvud “Kitâbü’s-Sünne” de ilgili hadislere yer vermiştir.⁹⁴ Tirmizi de “Kitâbu’l-İlim” ve “Kitâbu’l-Fiten” de imâmet ile ilgili hadislere yer vermiştir.⁹⁵ İbn Mâce de “Kitâbu’l-Cihâd” ve “Mukaddime” de imâmetle ilgili hadislere yer vermiştir.⁹⁶ Bunların dışında birçok hadis kitabında imâmet ile ilgili hadisler mevcuttur. Ancak genel kabul açısından en fazla kullanılan hadis kaynak kitapları bu eserler olduğundan, araştırmada bu eserlerin kullanımı yeterli olmaktadır.

Hadis eserlerinde yönetim ile ilgili rivayetler imâm, emir ve halife kelimeleriyle yer almaktadır. Örneğin bir hadiste “Kim zamanının imamını tanımadan ölürse cahiliye ölümü üzerine ölmüş olur.”⁹⁷ buyrulur. Başka bir hadiste de “Bir kimse imama bey’at eder de ona şaklayan elini ve kalbinin semeresini verirse, elinden geldiği takdirde hemen ona itaat etsin! Başka biri gelir de onunla çekişirse sonradan çıkana itaat etmeyin!”⁹⁸ buyrularak imama itaatin önemi vurgulanmıştır. “Üç kişi vardır ki, kıyâmet gününde Allah onlarla konuşmaz, onlara bakmaz, onları tezkiye etmez/temize çıkarmaz. Hem onlara elîm bir azap vardır. Bunlar: Kırdâ fazla suyu olup da onu yolcuya vermeyen, ikindiden sonra bir kimseye bir mal satan ve o malı ‘(kendim) şu kadara aldım’ diye Allah’a yemin ederek, gerçek bunun aksine olduğu halde müşteriye kendisine inandıran, bir imama, yalnız dünyalık için bey’at eden, dünyalık verirse sözünde duran, vermezse durmayan kimselerdir.”⁹⁹ Bu ve benzeri hadislerde devlet yöneticisi imam kelimesiyle ifade edilmiştir.

⁹¹ Buhâri, *el-Camiu’s-Sahih*, “Ahkâm”, 51.

⁹² Buhâri, “Zekât”, 16; “Fiten”, 11; “Enbiya”, 50.

⁹³ Müslim, *el-Camiu’s-Sahih*, “İmâre”, 1vd.

⁹⁴ Ebu Dâvud, *Sünen*, “Sünne”, 8.

⁹⁵ Tirmizi, *Sünen*, “İlim”, 16; “Fiten”, 48- 49.

⁹⁶ İbn Mâce, *Sünen*, “Cihâd”, 39; “Mukaddime”, 6.

⁹⁷ Müslim, “İmare”, 13.

⁹⁸ Müslim, “İmare” 46; Ebû Dâvud, “Bey’at”, 25; İbn Mâce, “Fiten”, 9.

⁹⁹ Buhârî, “Ahkâm”, 48; Müslim, “İman”, 173; Tirmizî, “Siyer”, 35; İbn Mâce, “Ticâret”, 30.

Yine Hz. Peygamber'in, "Üç kişi sefere çıktıkları zaman içlerinden birini emir tâyin etsinler."¹⁰⁰ ve "Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur; kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Kim Benim emîrime itaat ederse Bana itaat etmiş; kim de Benim emîrime isyan ederse bana isyan etmiş olur."¹⁰¹ hadislerinde idareci, emir kelimesiyle ifade edilmiştir.

Bir başka hadiste, "Benî İsrâîli peygamberler yönetirdi. Bir peygamber vefat ettiği zaman yerine (başka) bir peygamber geçerdi. Şu muhakkaktır ki, Benden sonra peygamber yoktur. Ama halîfeler gelecek, hem de çok olacaklardır." Ashâb: "O durumda bize ne emredersin?" diye sordular. "Birinciye ve ondan sonra gelene yaptığınız bey'atı tutun! Onlara haklarını verin. Çünkü Allah halka, gözetmelerini istediği şeyden soracaktır."¹⁰² halife kelimesi ıstılah anlamına uygun bir şekilde, halifelerin Hz. Peygamber'den sonra O'nun yönetimde vekilliğini yapacakları anlamında kullanılmıştır.

Sonuç olarak imamet konusu hadislerde daha çok yer almıştır. Kur'an'da esaslı ortaya konulan yönetim meselesi hadislerde detaylı açıklanmış, bu konu hakkında kapsamlı bir fikir sahibi olmamıza katkı sağlamıştır.

1.2. İmametın Gerekliliği

İslam devletinin ilk önderi Hz. Muhammed'dir. O, Müslümanlara hayatın her alanında din ve dünya ayrımı gözetmeksizin rehberlik etmiştir. Hz. Muhammed peygamberlik görevi boyunca Müslümanların din, siyaset, ahlak, hukuk ve ekonomi alanındaki sorunlarını çözüme kavuşturmaya çalışarak Müslümanların en büyük lideri olmuştur.

Resulullah'ın vefatından sonra Müslümanlar defin işlemlerini dahi gerçekleştirmeden Resulullah'ın yerine bir yönetici seçmeyi zaruri kabul etmiş ve o yönde hareket etmişlerdir. Sakife gölgeğinde meydana gelen gelişmeler sonucunda Hz. Peygamber'den sonraki ilk yönetici (imam) olarak Hz. Ebubekir tayin edilmiş ve ondan sonra da Müslümanlar kendilerine bir imam ve halife tayin etmeye devam etmişlerdir.

¹⁰⁰ Ebû Dâvud, "Cihad", 87.

¹⁰¹ Buhârî, "Ahkâm", 1; Müslim, "İmâre", 33.

¹⁰² Buhârî, "Enbiyâ"5; Müslim, "İmâre", 44; İbn Mâce, "Cihad", 42.

Bu yüzden imam tayinin gerekli (vacib) olup olmadığı konusunda Müslümanların büyük çoğunluğu onun gerekli olduğunu söylerken, küçük bir kısmı da gerekli olmadığını ileri sürmüştür.¹⁰³

İbn Hazm, Ehl-i Sünnet, Mürcie, Mutezile, Şia ve Havaric'in tamamının imametın vacipliği hususunda ittifak ettiklerini, şer'i hükümlerle ümmeti idare eden bir imama müslümanların uymalarının farz olduğunu zikrettikten sonra buna sadece Havaric'den Necadât isimli kolun muhalefet ettiğini belirtir.¹⁰⁴

Ayrıca Mutezile'den Ebubekir el-Esamm ve Hişam el-Futi ise imametın gerekliliği için bir takım şartlar ileri sürmüştür.¹⁰⁵

İmametın gerekliliği konusunda hemen hemen genel bir ittifak olmasına rağmen, bu gerekliliğin aklen mi yoksa naklen mi olması gerektiği hususunda bir birliklilik sağlanamamıştır.

İmametın aklen gerekli olduğunu düşünenlerin bir kısmı imamı Allah'ın tayin etmesi gerektiğini düşünürken bir kısmı da halkın seçmesi gerektiğini belirtmiştir.

İmamın Allah tarafından tayin edilmesi gerektiği hususu en belirgin olarak Şia da kendini göstermiştir. Şia imameti bir lütuf kabul ederek, her lütufun Allah'a ait olmasının vacipliğinden dolayı imamın Allah tarafından belirlenmesini zorunlu kabul etmiştir. Yani imam tayin etmek Allah'a vaciptir.¹⁰⁶

Şia, imamet gibi önemli bir meselenin insanın tercihine bırakılmasına karşı çıkar. Onlara göre en ufak ve en doğal yemek ve içmek gibi işlere müdahale edip yüzlerce emir veren yaratıcı bu kadar değerli ve önemli bir konuda susup yerine halife tayin etmiyor mu?¹⁰⁷ Şia Allah'ın imam tayin etmeye mecbur olduğunu Mu'tezile'nin "aslah" anlayışına dayanarak temellendirmiştir.¹⁰⁸

Mutezile'nin bir kısmı imametın Allah'a vacip olduğunu kabul etse de büyük çoğunluğu imametın aklen ancak kullara vacip olduğunu kabul eder.

¹⁰³ Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslamiyyin*, II, 149.

¹⁰⁴ İbn Hazm, *el-Fasl fi milel ve'l-ahva ve'nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyre, IV, Beyrut trz., 149.

¹⁰⁵ Kadı Abdulcabbar, *Muğni*, XX/1, 48.

¹⁰⁶ M. Rıza Muzaffer, *Şia İnançları*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Zaman Yay., İstanbul 1978, 50-51.

¹⁰⁷ Tabatabai, *İslam'da Şia*, 223.

¹⁰⁸ Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilafet*, 85.

İmametın naklen vacip olduğunu savunanların en önemli temsilcisi Ehl-i Sünnet'tir. Ehl-i Sünnet âlimleri Şia'nın aklen imâmetin zorunluluğu teorisine karşılık, naklen zorunluluk teorisi geliştirmiştir. Ehl-i Sünnet âlimleri Kur'an, sünnet ve icmâdan yararlanarak imâmetin naklen gerekliliğini ispatlamaya çalışmıştır.

Nisa Suresi'nin 59. ayeti "Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ul'ül-emre (emir sahiplerine) de itaat edin." ve Hz. Peygamber'in "Kim zamanının imamını tanımadan ölürse cahiliye ölümü üzerine ölmüş olur."¹⁰⁹ hadisi imametın nakil yönünden zorunlu olduğuna dair delil kabul edilmiştir.

Kur'an ve sünnetten sonra en önemli kaynak değere sahip olan icmâ, Ehl-i Sünnet'in imamet anlayışının bel kemiğini oluşturur.¹¹⁰ Hz. Peygamber'in "Ümmetim delalet üzerine birleşmez."¹¹¹ sözü, icmânın kesin bir delil olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk önemli iş olarak imam veya halife tayininin yerine getirilmesi; hiç kimsenin bu işin daha sonraya bırakılmasının uygun olacağı yönünde fikir belirtmemesi, imametın gerekliliğinde icmânın önemini göstermektedir.

İmametın vucubiyetini ümmetin çoğunluğunun kabul ettiğini ancak bazı grupların gerekli görmediğini veya şartlı vucubiyet ileri sürdüğünü yukarıda belirtmiştik. Necadât'ın ittifakına göre insanlar kendi aralarında birbirlerine karşı faziletle muamele ederlerse, hiçbir zaman imama ihtiyaç yoktur. Eğer imam bulunmadan böyle davranamayacakları ortaya çıkarsa, bu durumda kendilerini o yöne sevk edecek bir imam seçmeleri caizdir.¹¹²

İmamet'in şartlı vucubiyeti Mu'tezile'den Ebubekir el- Esamm ve Hişam b. Amr el- Futi tarafından ileri sürülmüştür.¹¹³ el- Muğni'de belirtildiğine göre el- Esamm'a göre İnsanlar adaletle yaşar, zulmetmez iseler huzur ve güven içinde olmaları itibariyle imama ihtiyaç kalmaz. Fakat bu gerçekteşmez, zulüm zuhur edecek olursa imam vacip olur.¹¹⁴ el- Futi de el- Esamm'ın zıddı olarak emniyet zamanında imam nasbetmenin vacip olduğunu, fitne zamanında ise vacip olmadığını söylemektedir.¹¹⁵ Bu itibarla

¹⁰⁹ Müslim, "İmare", 13.

¹¹⁰ Gümüşoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilafet*, 98.

¹¹¹ Ebu Davud, "Fiten", 94; Tirmizi, "Fiten", 7; İbn Mâce, "Fiten", 8.

¹¹² Şehristani, *el-Milel ven-Nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yay., İstanbul 2008, 115.

¹¹³ Kadı Abdulcebbâr, *Muğni*, XX-I, 48.

¹¹⁴ Kadı Abdulcebbâr, *Muğni*, XX-I, 48.

¹¹⁵ Seyyid Şerif, Cürçani, *Şerh'l Mevâkıf*, II, İstanbul trz., 404.

Esamm ve Futi'nin görüşleri dikkatle incelendiğinde, onların imametın vucubunu reddetmedikleri, bunu bir takım şartlara bağladıkları, ancak bu şartların da bir takım maksatlara mebni olduğu anlaşılmaktadır. Netice itibariyle onlar da imametın lüzumunu kabul etmiş olmaktadırlar.¹¹⁶

1.3. İmamda Bulunması Gereken Şartlar

İslam devletinin en yüksek ve en önemli makamı imâmettir. İslâm devletinin düzenli bir şekilde devam edebilmesi için imam olacak kişinin birtakım özellikleri taşıması gerekir. Bu yüzden imâmet makamına gelecek kişinin bu sorumluluğu taşıyabilecek nitelikte ve güçte olması gerekir. Bu sebeple İslam âlimleri imamda bulunması gereken şartları tespit etmişler, özellikle imamın taşıması gereken şartları Kur'an, sünnet ve icmâdan delillerle ortaya koymaya çalışmışlardır.

İslam âlimlerinin eserlerinde imâmet için gerekli şartlar birbirlerine yakın farklarla yer almıştır. Madde sayılarının farklı olması ise bazılarının benzer maddeleri tek madde olarak kabul etmelerinden kaynaklanır. Örneğin; Maverdi, Ömer Nesefi ve Taftazani gerekli şartları yedi olarak belirtmişler.¹¹⁷ İbn Haldun bu sayıyı dört belirlemiş ve beşinci şart olarak da hakkında ihtilaf bulunan hilafette Kureyşliliği kabul etmiştir.¹¹⁸ Gazzali imamın taşıması gereken on şart, Bağdadi ise dört şart belirlemiştir.¹¹⁹

Sonuç olarak âlimlerin imamda veya halifede aradığı nitelikler hususunda büyük farklılıklar yoktur. İmamda bulunması gereken şartları İslam âlimleri şu başlıklar altında incelemiştir:

1.3.1. İlim

Kur'an'da bilenle bilmeyenin bir olmayacağı belirtilmiştir.¹²⁰ İmam olacak kişinin sorumlu olduğu görevi yerine getirebilmesi için ilim sahibi olması gerekir. Ancak imamın sahip olması gereken ilmin seviyesi hususunda ittifak sağlanamamıştır. Bazı âlimler imamın ilminin içtihat yapacak derecede olması gerektiğini söylerken,

¹¹⁶ Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilafet*, 107.

¹¹⁷ Maverdi, *Ahkâmü's- Sultaniyye*, 31- 32; Ömer Nesefi, *İslam İnancının Temelleri*, 195; Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, 321- 336.

¹¹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, 516.

¹¹⁹ Gazzali, *Fedâihul Batniyye*, 115.

¹²⁰ Zümer, 39/9

bazıları da bu şartı gerekli görmemiştir. Cüveyni: “Gerekli olan imamın, müftünün özelliklerini kendinde toplayan, müçtehit derecesine ulaşan bir halifenin olmasıdır.”¹²¹ diyerek imamın bilgisinin içtihat yapabilecek seviyede olması şartını aramıştır. “Buna delil dinin en büyük işlerinin imama bağlı olmasıdır. Emir sahiplerine ve valilere has olan şeylere gelince bunların imamla bağlantılı olduğunda hiç şüphe yok. Bunun dışındaki hükümler ise *emr-i bil ma’ruf ve nehy-i ani’l münkerin* derhal yapılması cihetinden yine imama bağlıdır. Eğer imam şeriat ilminde müstâkil olmazsa imama çıkarılacak olan hadiselerin tafsilatında ulemaya müracaat etmeye muhtaç olur. Bu ise görüşünü dağınık kılar, kendisini bağımsızlık dairesinden çıkarmış olur.”¹²²

İbn Haldun: “Devlet başında bulunmak için ilmin şart olması belli bir şeydir. Çünkü Yüce Tanrı’nın hükümlerini ancak o hükümleri bilen kimse amelde tatbik edebilir. Bu hüküm ve kanunları bilmeyen kişiyi halife seçmek caiz değildir. Devletin başına geçecek halifenin yalnız bilgi sahibi olması kâfi değildir. Onun müçtehit yani kendi bilgi ve aklı ile Kur’an ve hadislerden hükümler çıkarabilmesi de şarttır. Çünkü taklit yani başkalarının fikir ve bilgisine uymak bir eksikliklerdir. İmâmet içinse bütün vasıf, özellik ve hallere kemal (üstünlük) şarttır.” diyerek içtihat seviyesini ilimde zorunlu şart kabul etmiştir.¹²³

Maverdi ise içtihat şartını belirtirken imamın Kur’an, Sünnet, İcmâ ve Kıyas ilmini bilmesinin zorunlu olacağını belirtmiştir.¹²⁴

Gazzali ise yukarıdaki görüşlerin aksine: “İçtihat rütbesi imâmet hakkında zaruret derecesinde gerekli değildir. Bilâkis bu konuda ilim ehline müracaat etmeye sevk eden verâ’yeterlidir. Maksat imâmetin şeriata uygun olarak tertip edilmesi olunca şeriatın hükmünü kendi görüşü ile bilmesi zamanının en faziletli âlimine tabi olarak öğrenmesi arasında ne fark vardır?” diyerek imâmette müçtehitliği zorunlu görmediğini ifade etmiştir.¹²⁵

Geçmiş âlimler çoğunlukla şer’i ilimlere yöneldiği için birçoğu imam olacak kişide müçtehitlik şartı aramıştır. Ancak günümüz şartlarında şer’i ilimlerden çok fenni ilimler ve özellikle önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden imamın sadece şer’i ilimleri

¹²¹ Cüveyni, *Gıyasü’l-ümem*, 66.

¹²² Cüveyni, *Gıyasü’l-ümem*, 66.

¹²³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 516.

¹²⁴ Maverdi, *Ahkâmu’s- Sultaniyye*, 132.

¹²⁵ Gazzali, *Fedâihul Batniyye*, 121.

bilme şartı tek başına yeterli değildir. Şüphesiz imamın her ilim dalında uzmanlaşması da beklenemez. Bu sebeple imamın göreviyle ilgili, birinci derecede önemli ilimlere sahip olması gerekir.

1.3.2. Adalet

İmamet için gerekli şartlardan biri de adalettir. İslâm âlimlerinin çoğunluğu imamın adil olması hususunu şart kılmıştır. Çünkü devleti yöneten kişinin halkın huzur ve refahını düşünmesi gerekir. Halk arasında huzur sağlanabilmesi için de adalet yerine getirilmelidir.

İbn Haldun'a göre imamet dini bir görev olup; imam, adalet şart edilmiş olan diğer memurluk ve görevleri gözececeği için, onun kendisinin adaletli olması başta gelir.¹²⁶

Ömer Nesefi ise imamın adaletli olmasını şöyle gerekçelendirmiştir: “Ahkâmı tenfize (İslâm nizamının yürürlükte kalmasını temine), İslâm memleketlerinin hudutlarını muhafazaya ve mazlumun hakkını zalimden almaya kadir olmalıdır.”¹²⁷

Adaleti, imamda şart sayanlar “Benim ahdime zalimler nail olmaz” ayetini kendilerine delil saymışlardır.¹²⁸ Ulema nazaride adalet şartının lüzumlu olduğunu geniş olarak izah ederken bunun uygulamada bir takım aksayan yönlerinin olduğu görülmektedir. Bir halifenin görevini adaletle yapıp yapmadığı tarihte çeşitli tartışmalara sebep olmuş, adaletli olmanın kesin olarak bir ölçüsünün olmaması yani insanlara göre bazı hususların izafilik arz etmesi konunun tartışılmasını arttırmıştır. Bundan dolayı bazı Hanefi hukukçular alemin nizamını dikkate alarak adaletinde kusuru olan zatın halife olabileceğine hükmetmişlerdir. Bu tarihi ve siyasi bazı zaruretlerden kaynaklanmakla beraber bir halifenin sadece adaletten bazı noktalarda ayrılmasından dolayı hilafetinin sıhhatini kaybettiğini düşünmek ve ona karşı isyan etmek daha büyük bir fitnenin çıkmasına sebep olabilir.¹²⁹

¹²⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, 516.

¹²⁷ Ömer Nesefi, *İslam İnancının Temelleri*, 195.

¹²⁸ Bakara, 2/124.

¹²⁹ Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilafet*, 190.

1.3.3. Cinsiyet

Âlimlerin imamda aradıkları niteliklerden, ittifak halinde oldukları hususlardan biri imamın erkek olmasıdır. Bu hususta delilleri, Hz. Peygamber'in, Fars halkının Kısra Perviz'in kızını kendilerine yönetici seçtiklerini haber alınca "İşlerini (devlet başkanlığı) bir kadının eline veren toplum asla felah bulmaz."¹³⁰ sözüdür. Ayrıca idarecilik konusunda erkeklerin kadınlara tercih edildiğine dair Kur'an'dan ayetler delil gösterilmiştir.¹³¹

Gazzali: "Kadın için imamet akdi olmaz. İsterse bütün olgunlukları ve müstakil olma sıfatlarını toplamış olsun. Kendisine kadılık makamı bile verilmezken hükmedilecek konuların çoğunda şahitlik bile yaptırılmazken bir kadının imamet makamı için aday olması nasıl olabilir?"¹³² diyerek imamın erkek olması zorunluluğunu belirtmiştir.

Erkeğin imâmetinin zorunluluğu görüşünü Kur'an ve sünnetle delillendirmekten ziyade, kadınların yaratılış olarak böylesine zorlu bir görevi yerine getirebilecek maddi ve manevi güce sahip olmaması, imamette erkeklik şartını o dönemde zorunlu kılmıştır.

1.3.4. Sağlık

Dini sorumluluğun ön şartlarından biri akıldır. İmam olacak kişinin görevini yerine getirebilmesi için öncelikle akıl sağlığının yerinde olması gerekir. Akıl sağlığı ile ilgili Hz. Peygamber'in "Kalem üç kişiden kaldırıldı. Akıllanincaya kadar deliden, ergenlik çağına ulaşıncaya kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan" hadisi delil kabul edilmiştir.¹³³ Akıl sağlığını imamda bulunması gereken ikinci şart olarak kabul eden Gazzali, mecnun için imamet akdinin söz konusu olamayacağını, çünkü teklifin işe muktedir olana ve dizginini tutabilene şart olduğunu belirtir. Bu sebeple deli ve çocuğun imam olamayacağını belirtir.¹³⁴

Akıl sağlığı yerinde olan imamın, görevlerini yerine getirebilecek derecede vücudunun sağlıklı olması ve uzuvlarının tam olması da gerekir.

¹³⁰ Buhari, "Fiten",18; Tirmizi, "Fiten", 75.

¹³¹ Nisa, 4/34.

¹³² Gazzali, *Fedâihul Batniyye*, 114.

¹³³ Buhari, "Hudud", 22.

¹³⁴ Gazzali, *Fedâihul Batniyye*, 114.

İbn Haldun'a göre imamın duygu ve azalarının delilik, körlük, sağırılık, dilsizlik ve iki elinin ve ayağının tutmaz olması gibi iş ve amele tesir edecek olan kusurlardan salim olması gerekir. Çünkü bunlardan her biri üzerine aldığı görevleri hakkiyle yerine getirebilmesine engeldir.¹³⁵

Maverdi ise sıhhat şartını duyu organlarındaki eksiklik, uzuvlardaki eksiklik ve tasarruftaki eksiklik diye üç kısma ayırarak ele almıştır. Maverdi'ye göre imamın göz, kulak, dil gibi hislerinin sağlam olması, vücut sakatlığı veya akıl hastalığı ile malul olmaması ve milleti idare etme ve tedbir alma becerisine sahip olması gerekir.¹³⁶

Gazzali de işitme ve görme duygularının sağlam olması zorunluluğunu imamda bulunması gereken şartlardan saymıştır. Kör ve sağırın kendisine bile çeki düzen veremezken, âlemin işlerini yürütmeye güç yetiremeyeceğini savunur.¹³⁷

1.3.5. Hürriyet

İmamet için gerekli şartlardan biri de hürriyettir. Çünkü hür olmayan kimse hiçbir hususta tasarruf sahibi değildir. Gazzali hürriyet şartını şu sözlerle delillendiriyor: “Köle için imâmet akdi olmaz. Çünkü imâmet makamı halkın önemli işleri için devamlı vakit ister. Kendi hakkında yok gibi olan her türlü tedbiri altında ve emrine amade olarak bulunduğu maliki için mevcut olan bir kimse imamet için nerden vakit ayırabilecektir?”¹³⁸

Ayrıca Gazzali hilafetin Kureyş'ten olma şartının dahilinde bir Kureyşli'nin köleliğinin de tasavvur edilemeyeceğini delil göstererek imamette hürriyete farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Taftazani ise kölenin efendisine hizmetle meşgul olduğundan ve kölenin halk nazarında hakir görülmesinden dolayı hürriyeti zorunlu şart kabul etmiştir.¹³⁹

¹³⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, 517.

¹³⁶ Maverdi, *Ahkâmu's- Sultaniyye*, 55.

¹³⁷ Gazzali, *Fedâihul Batniyye*, 114.

¹³⁸ Gazzali, *Fedâihul Batniyye*, 114.

¹³⁹ Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, 321- 336.

1.3.6. Soy

İmâmetin belli bir soya ait olup olmadığı konusu İslâm Tarihi'nde geniş tartışmalara sebep olmuştur. Bu konu Sakife gölgeleğindeki toplantıdan başlayarak günümüze kadar İslâm âlemini meşgul etmiştir. İmamda bulunması gereken şartlardan ulemanın üzerinde en fazla ihtilafı bulunan şart imamın Kureyş'ten olup olmama zorunluluğudur. Ehl-i Sünnetin kabul ettiği devlet başkanının Kureyş'ten olma esası diğer İslâm mezhepleri arasında kabul görmemiş, çeşitli münakaşalara sebebiyet vermiştir.¹⁴⁰

Ehl-i Sünnet âlimlerini devlet başkanının Kureyş'ten olmasını gerekli görürken, Hariciler'in tamamı ve Mu'tezile'nin bir kısmı bu şartı gerekli görmemiştir. Şia ise imamın Kureyş'ten olmasının yanında Beni Haşim'den olmasını da zorunlu şart olarak ileri sürmüştür.

Ehl-i Sünnet âlimleri bu hususta Hz. Peygamber'in söylediğini kabul ettikleri "İmamlar Kureyş'tendir"¹⁴¹ sözünü delil kabul etmişlerdir.

1.3.7. Ehliyet

İmamda bulunması gereken niteliklerden biri de ehliyettir. İmam, hadleri uygulamaya, savaş konusunda ileriye görebilmeye, görevinin ağır yükümlülüklerini kaldırabilmeye ve halkını yönetebilmeye ehil olmalıdır. Çünkü imamet görevini üstlenen kişi, beraberinde birçok sıkıntı ve problemin de üstesinden gelmek zorundadır. Ehliyetle ilgili "Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir."¹⁴² ayeti delil gösterilebilir. Burada emanetlerin yerine getirilmesi, ehline verilmesi ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesi yönündeki emirlerin muhatapları genel olarak bütün insanlar, özel olarak mü'minler ve daha özel olarak da yöneticiler

¹⁴⁰ Selim Özarlan, *Ebu'l-Muin en-Nesefi'nin İmamet/Devlet Başkanlığı Anlayışı*, İAD, c.14, sayı 3-4, 2001, 428.

¹⁴¹ Hz. Peygamber'den rivayet edilen bu sözün, Hz. Ebubekir'in Sakife Toplantısı'nda o günün siyasi anlayışını yansıtmak için söylenilmiş olduğu, Kur'an'da, ırkçılık ve kavmiyetçilik gibi İslam'ın temel prensiplerine aykırı bir ayetin bulunmaması bu sözün Hz. Peygamber tarafından söylenilmemiş olduğunu göstermektedir. Daha geniş bilgi için bkz. M. Said Hatipoğlu, "Hilafetin Kureyşliliği", AÜİFD, XXIII, 122-209, Ankara 1978.

¹⁴² Nisa, 4/58.

gibi emanet ve adaletten kamu adına sorumlu olan şahıslar ve kurumlardır.¹⁴³ İmamın ehil olması ile ilgili Hz. Peygamber'in şu hadisi de örnek verilebilir: "Ebu Zer, Hz. Peygamber'e Ya Resulallah beni vali yapmıyor musun? deyince Hz. Peygamber (s.a.v) eli ile omzuna vurdu. Sonra ya Ebu Zer! Sen zayıfsın. Bu valilik bir emanettir. Gerçekten kıyamet gününde o kepezelik ve pişmanlıktır. Yalnız onu hak ile ifa eden, o hususta üzerine düşeni yapan müstesna!"¹⁴⁴

1.4. İmamın Tayini

İmâmet konusu ile ilgili ortaya çıkan önemli ihtilaflardan biri de imamın nasıl belirleneceği hususudur. Geçmişten günümüze Şia ile onun karşısında olan fırkaların imâmet ile ilgili münakaşalarının mihverini "Hz. Peygamber'den sonra gelecek imam nass'la mı tayin edilmiştir? Yani imam tayini nass'la mı olur yoksa seçimle mi?" sorusu teşkil etmektedir.¹⁴⁵

Şia, İslâm'ın genel esaslarına aykırı olarak imâmeti iman esaslarının en önemlilerinden birisi haline getirmiştir. Bunun neticesi olarak imamın Allah tarafından tayin edilmesi yani imamların nassla belirlendiğine dair görüş ortaya çıkmıştır. Hz. Ali'nin nasla imam olduğu ve imâmetin Hz. Ali'nin soyuna ait olduğu fikri Şia inancının esasını, Şii fikirlerin en bâriz şeklini ve Şii fırkaların ortak noktasını oluşturur.¹⁴⁶ Şia kendi diliyle imamın nass ile tayin edildiğini söyle ifade ediyor: "Peygamber-i Ekrem'-den sonraki halife ve imamların ilgili olarak açık ve sarîh hüküm vardır. Tevatür derecesine varmış kesin hadisler ve ayetler örneğin Velayet ayeti, Gadir, Sefine, Sakaleyn, Hak, Menzilet, Davet-i Aşire-i Akrabin vb. hadisler bu gerçekte ilgilidirler. Fakat bir takım nedenler gereğince bunlar gizletilmiş veya şahsi isteklere göre yorumlanmıştır."¹⁴⁷

Ehl-i Sünnet, imâmeti dinin temel esaslarından kabul etmemesine rağmen Ehl-i Sünnet âlimlerinin eserlerinde bu konuya fazlaca değinmesinin en önemli sebebi kendilerini Şia'nın nass iddialarına cevap verme zorunda hissetmeleridir. Ehl-i Sünnet, imamların nassla değil ümmetin kararıyla belirleneceğini kabul eder. Çünkü nass iddiası hiçbir şekilde sahabe döneminde söz konusu olmamış dört halife de herhangi bir nassa

¹⁴³ Kur'an Yolu, II, 82.

¹⁴⁴ Müslim, "İmare, 16; Ebu Davud, "Vesaya", 4.

¹⁴⁵ Avni İlhan, "İmamet Nazariyesinde Seçim ve Nass Münakaşası", DEÜİF, I, 139, İzmir 1983.

¹⁴⁶ Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilafet*, 119 vd.

¹⁴⁷ Tabatabai, *İslam'da Şia*, 224 vd.

istinaden hilafet makamına gelmemişler, hepsi ümmetin ileri gelenlerinin istişaresinin neticesinde ve sahabelerin kendi kararlarıyla bu göreve getirilmişlerdir.¹⁴⁸ Ehl-i sünnet, ilk dört halifenin belirlenmesinde takip edilen usule bakarak sınırlayıcı olmamak üzere iki yol ortaya koymuştur: Seçim, ahd veya istihlâf. İlkinde halifeyi İslâm toplumu veya ehli'l-hal ve'l-akd denilen belirli niteliklere sahip kimseler, ikincisinde de bazı şartlarla iş başındaki halife seçer. Sonraları buna üçüncü bir yol eklenmiştir ki o da zor kullanarak iktidarı ele geçirenlerin belirli şartlarla meşru yönetici olarak tanınmasıdır.¹⁴⁹

1.4.1. Bir Yerde Birden Fazla İmamın İmameti

İslam'ın hilafet nazariyesinin kâmil manada uygulandığı Hulefâ-yi Raşidin devrinde Müslümanların İslâm ülkesinde bir tane halifesi olmuş aynı anda iki imam olabileceğine ihtimal verilmemiştir.¹⁵⁰ Maverdi bu husuta şunları belirtiyor: “Bir devlette iki ayrı yerde iki ayrı imâma imamlık vazifesi verilirse, bu durumda her ikisinin de imamlığı teessüs etmiş olmaz. Bazı hukukçular böyle bir durumun olabileceğini kabul etse de İslâm Hukukunda genel olarak müslüman topluluk için bir anda iki halîfenin olabileceği kabul edilmemektedir.”¹⁵¹ Çağdaş âlimlerden Hayreddin Karaman ise meseleye şu açıdan bakmaktadır: “Bu hususun nazari ve ameli olmak üzere iki boyutu vardır. Nazarî olarak: Ümmet bir bütündür, tek bir siyâsî topluluktur, vatanları bir, başkanları (imamları) bir, kanunları, iç dış siyasetleri birdir. Danışma ile belirlenecek usûle göre ümmetin imamı seçilince, dünyanın neresinde bulunursa bulunsun; ırkı, mezhebi, meşrebi ne olursa olsun bütün müslümanların bu imamı tanınması, ona bey'at ve itâat etmesi, yardımcı olması gerekir. Amelî olarak: Râşid Halîfeler döneminden sonra, “nazarî olarak tasvîr ettiğimiz tek ümmet ve tek imam” hiçbir zaman gerçekleşmemiş, dünyada hemen her zaman birden fazla İslâm devleti ve ülkesi bulunmuş, sözde halîfelere bazı sultanlar suretâ bağlı görünmüş, ancak güç ve selâhiyetleri halîfelerden daha üstün olmuştur. Görünen odur ki, bugün de İslâm ülkelerinin “bir ümmet, bir ülke, bir imam” idealini gerçekleştirmeleri imkânsızdır. Evet şer'an gerekli ve aklen mümkündür; ancak bugün ki şartlarda âdeten (eşyanın tabîatine göre) hayaldir. Ne yapılabilir suâlince: Her bir ülkede İslâm'ı bilen ve onu ihlâsla

¹⁴⁸ Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilafet*, 135.

¹⁴⁹ Mustafa Öz-Avni İlhan, “İmamet”, TDVİA, XXII, İstanbul 2000, 203.

¹⁵⁰ Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilafet*, 291.

¹⁵¹ Maverdi, *Ahkâmu's- Sultaniyye*, 30.

yaşamaya gönül veren insanlar (âlimler, fakihler, mürşidler, münevver müslümanlar) bir eğitim ve öğretim seferberliği başlatır. Müslümanlara din ve dünya öğretilir, bütün insanların aynı kökten geldikleri, Allah'a kulluk için yaratıldıkları, müslümanların kardeş oldukları, dünyada hürriyet ve adâletin gerçekleşmesinden sorumlu buldukları, bunun için güçlü olmaları gerektiği, güçlü olmanın birlik ve dayanışmadan geçtiği... anlatılır. Bu hususlar ümmetin çoğunluğunda bilgi, iman ve şuur hâline geldikten sonra her bir ülkede yönetimle halk arasında bütünleşme, aynı değerleri paylaşma ve aynı hedeflere yönelme merhalesi gerçekleştirilir. Bu merhaleden sonra İslâm ülkeleri arasında nasıl bir birlik ve bütünlük oluşturulabileceği gündeme gelir. Şüphesiz bu husus her zaman gündemdedir; ancak gerekli altyapı oluşturulmadan, hazırlıklar yapılmadan meselenin gündemde olması bir sonuç doğurmamakta, kıylu-kalden ileri gidememektedir. Çok erken de olsa düşünmeye zemin oluşturmak bakımından son merhale hakkında bir şey söylemek gerekirse şunu ifade edebiliriz: Ümmet (İslâm ülkeleri), adını ve şeklini zamanı gelince belirleyecekleri bir birlik kurarlar, bu birliğin liderliğini, ülkelerin başkanları arasından seçilmiş bir heyet üstlenebilir, bu heyete de meselâ sıra ile birisi başkan (imam) olabilir.”¹⁵²

Sonuç olarak günümüz şartlarında tek çatı altında toplanılmış olarak bir yerde tek imamın imameti mümkün gözükmemektedir.

1.4.2. İmamın Görevleri

İmamın en önemli görevi İslâm Devleti'nin yönetimini ilahi hükümlere dikkat ederek yerine getirmektir. Nitekim İbn Haldun imameti tarif ederken “dini korumak ve dünya siyasetini dine uygun olarak idare etmek” diyerek bu hususa dikkat çekmiştir.¹⁵³ Buna göre imamın görev alanı dini ve dünyevi işlerin bütünüdür. Bu itibarla imamın görev sahası günümüzde beşeri yönetim sistemlerinde olduğu gibi sadece dünyevi hayatla sınırlı kalmamakta imam, insanların dini hayatlarını da düzenleme salahiyetine sahiptir.¹⁵⁴ İmamın görevini ulema bazı başlıklar altında sıralamıştır. Örneğin Gazzali *Fedâihul Batniyye* isimli eserinin son bölümünde imamın görevlerine yer vermiştir.¹⁵⁵

¹⁵² Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yay., İstanbul 2003.

¹⁵³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 510.

¹⁵⁴ Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilafet*, 298

¹⁵⁵ Gazzali, *Fedâihul Batniyye*, 125-152.

Maverdi imamın görevlerini on başlık altında ele almıştır.¹⁵⁶ Taftazani ve Ömer Nesefi de konuya geniş yer ayırmaktadır.¹⁵⁷ Alimler imamın görevlerini genelde şu şekilde tasnif etmişlerdir: 1- Dinin Korunması: İmamın, Allah'ın kitabı ve Peygamberin sünnetine riayet ederek, dinin aslına gelecek zararları engelleyerek dini koruması gerekir. 2- Dinin Uygulanması: İmamın niteliklerini belirtirken imamın dini hükümleri uygulayacak ilim ve ehliyete sahip olması gerektiğini belirtmiştik. Dinin hükümlerini uygulamak ve gözetmek imamın görevidir. 3- Devletin İdaresi: İmamın devlet başkanı olarak, devletin devamını sağlaması, halkın huzur ve refahını temin etmesi, zulümden kaçınması, adaletle hükmetmesi gerekir. 4- İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırmak: İmamın, zulmü, haksızlıkları ortadan kaldırıp, ülkesini koruması ve bunları "Emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehî ani'l-Münker" ilkesini dikkate alarak yerine getirmesi gerekir. İmamın bu görevleri tek başına yerine getirmesi mümkün değildir. Bu yüzden görevlerinde kendisine yardımcı olacak kişiler belirlemesi gerekir. Bu kişileri belirlerken sorumluluk sahibi, işin üstesinden gelebilecek yeterlilikte kişileri tayin etmesi gerekir.

1.4.3. İmamın Görevden Azledilmesi

İmamın sahip olması gereken şartlardan birisinin kaybolması veya imamın imâmet görevini yerine getiremez duruma gelmesi halinde imamın azledilmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Ancak Kur'an ve Sünnette imamın azli ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Ulema bu husustaki fikirlerini genellikle tarihte yaşanan olayların seyrine göre belirlemiş veya yorumlamıştır. Ku'ran'da ve hadislerde imama itaate vurgu yapıldığından dolayı büyük bir fitneye sebebiyet verilmedikçe, halkın çoğunluğunun zararına uygulamalarda bulunmadıkça ve devletin bekasını tehlikeye düşürmedikçe imamın azledilmesine gerek görülmemektedir.

1.5. İmamet-Hilafet İlişkisi

İmâmet ve hilafet kelimeleri yukarıda da bahsettiğimiz gibi lügatta farklı anlamlara gelirler. Ancak ıstılahta bu iki kelime çoğunlukla aynı anlamda kullanılmıştır. İmam kelimesinin zaman zaman halife kelimesinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

¹⁵⁶ Maverdi, *Ahkâmu's- Sultaniyye*, 51.

¹⁵⁷ Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, 321-336; Ömer Nesefi, *İslam İnançının Temelleri*, 198-199.

Biz de araştırmamızda bu iki kelimeyi aynı anlamda kullanmaktayız. Ancak İslam literatüründe ve bazı mezheplerde imâmetle hilafet kelimelerinin kullanımında bir takım farklılıklar da görölmektedir. Fıkıh ve Kelâm âlimleri siyasi oluşumlarla ilgili görüşlerini imâmet başlığı altında incelerken, tarihçiler Hz. Ebubekir'den başlayıp Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam eden İslâm Siyasi Tarihi'ni hilafet kelimesiyle ele almışlardır. Ancak imâmet daha çok nazari manâda devlet başkanlığını, hilâfet ise fiili otoriteyi belirtir.¹⁵⁸

Ehl-i Sünnet ve Mu'tezili âlimler imâmet ve hilafet kelimesi arasında fark görmeksizin ikisini de çoğunlukla aynı anlamda kullanmışlardır. Şia ise bu iki kelimeyi farklı kabul etmiş ve kendilerine has bir imâmet teorisi oluşturmaya çalışmıştır. Onlara göre hilâfet fiili bir otoriteyi ifade etmekle beraber Hz. Peygamber'e velâyeti ifade etmez. Yani her imâma halife denilebilir, ancak her halife imam değildir. İmam din ve dünya işlerini düzenlemekle görevlidir. Zulmü kaldırmak ve adâleti yayma hususunda peygamberin umumi velâyetine sahiptir. Yani imâmet nübüvvetin devamıdır.¹⁵⁹ Zeydiyye dışında Şia'nın imamet anlayışı, sadece dünyevî otorite yönüyle değil hem cismanî hem ruhanî yetkiler bakımından nübüvvetin devamı olan bir kurumu ifade etmektedir.¹⁶⁰

Sonuç olarak Şia, Hz. Ali'den sonra kimi imam olarak kabul etmişse ona imam diye hitap etmiş, imam olarak kabul etmedikleri yöneticilere de halife kelimesini kullanmıştır. Örneğin Hz. Ali'ye imam derken O'ndan önceki ilk üç halifeye imam sıfatını layık görmeyip halife ifadesini kullanmışlardır.

1.6. İmamet-Nübüvvet İlişkisi

Ehl-i Sünnet ile Şia'nın imâmet konusunda ki en önemli tartışmalarının başında, Zeydiyye dışındaki Şia'nın, imamlara atfettiği insanüstü özellikler ve peygamberlere has özellikleri imama tavsif etmeleri gelmektedir. Şia bu düşüncesini "imamların masumiyeti" şeklinde isimlendirmektedir. Bilhassa İmamiyye Şiası'nın, imamların peygamberler gibi masum olduklarına, yine onlar gibi gayb âlemiyle bağlantı

¹⁵⁸ Öz-İlhan, "İmamet", 201-207.

¹⁵⁹ M. Rıza Muzaffer, *Şia İnançları*, 50-51.

¹⁶⁰ Öz-İlhan, "İmamet", 201-207.

kurduklarına inandıkları görülmektedir.¹⁶¹ İmamların masumiyeti düşüncesinin nas ile tayin düşüncesinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Masum bir imamın ümmet veya ehli'l-hal ve'l-akd tarafından seçim yoluyla veya masum olmayan bir halife tarafından veliaht tayin edilmesi suretiyle belirlenmesi söz konusu değildir. İmâmiyye'nin bu masumiyet anlayışı Allah adına hükmeden, yorumlarda bulunan teokrat bir yönetici, dolayısıyla bir teokrasi anlayışı ortaya çıkarmaktadır.¹⁶²

Şia kendi eserlerinde imamın masumiyetini şu şekilde ifade etmektedir: “Şeyh Ebu Cafer der ki: Bizim nebiler, resuller, imamlar ve melekler (Allah'ın selâmı hepsinin üzerine olsun) hakkındaki inancımız şudur: Onlar masumdur, her türlü lekeden temizlenmişlerdir. İster küçük ister büyük olsun hiç günah işlemezler. Kendilerine emrettiği hususlarda Allah'a karşı gelmezler ve emrolunanı işlerler. Onların halleri ile ilgili bir hususta günahsızlıklarını (ismet) inkâr eden bir kimse, onları tanımamaktadır. Onları tanımayan (cahil) kimse ise, bir kâfirdir. Onlar hakkındaki inancımız şudur: Onlar masumdur; işlerini başından sonuna kadar kemâl, tamlık ve ilim sıfatları ile vasıflandırmışlardır.”¹⁶³ Başka bir eserde ise “Peygamberlerin masum olmasını ispat eden delil, imamın masum olmasını da ispat eder. Çünkü Allah, tüm zamanlar için dini tahrif olmadan bildirmelidir ve bu, ilahi masumiyet ve ismet olmaksızın gerçekleşmez.”¹⁶⁴

¹⁶¹ Bkz. Metin Bozan, “İmamiyye Şiasında Peygamberlik ve İmamet Anlayışlarının Mukayesesi”, Dini Araştırmalar, c. 9, sayı 26, 95- 112.

¹⁶² Öz-İhan, “İmamet”, 201-207.

¹⁶³ Kummi, *Risâletu'l İtikadati'l İmâmiyye*, 113.

¹⁶⁴ Tabatabai, *İslam'da Şia*, 235.

İKİNCİ BÖLÜM

KADI ABDULCEBBAR'IN İMAMET ANLAYIŞI

2.1. İmametın Vucubiyeti

Kadı Abdulcebbar da genel görüşün hâkim olduğu gibi imametın gerekliliğini kabul eder. Ancak Kadı, imama niçin gerek olduğunu açıklamaktan ziyade imametın hangi açıdan gerekli olduğu hususunu ele almaktadır. O, imametın aklen mi sem'an mi gerekli olduğu konusunu uzun uzadıya tartışmaktadır. Her iki yolun da Kadı tarafından eksik yönleri bulunmaktadır.

Kadı, ilk olarak imametın aklen vacip olmadığı konusu üzerinde durur ve bu konuyu delillendirmeye çalışır. Kadı'ya göre şayet imamet akıl cihetinden vacip olsaydı, onun vaciplik vechinin olması gerekirdi. Oysa akıl yönünden gerekliliğine dair böyle bir vecih yoktur. Aklen gerekli olsaydı iki durum söz konusu olurdu. Birincisi aklen vacip olsaydı teklifle¹⁶⁵ ilgili olurdu. Bu ise söylenemez. Diğeri ise aklen gerekli olsaydı mükelleflerin acil zarar ve menfaatleriyle bağlantılı olması gerekirdi. Kadı, bu iki durumun da imametın aklen vacip olduğunu açıklamadığını ileri sürmektedir.¹⁶⁶

Kadı, teklifin imametın aklen vacipliğiyle ilgili olup olmadığının temkin¹⁶⁷, beyan¹⁶⁸ ve lütuf¹⁶⁹ gibi üç akli nedenle ilişkilendirilebileceğini ancak bu üç nedenin de imametın vacipliğini açıklamadığını ifade etmektedir. Kadı, imameti temkin alanına sokan Şia'yı eleştirir. Çünkü ona göre mükellef, sorumlu tutulduğu her şeyi imam olduğunda da, imamın yokluğunda da yapabilmektedir. Mükellefin sorumlulukları açısından iki durum arasında fark yoktur. Böylece imametın temkin konusuna dâhil edilmesi batıl olur. Kadı, imam olmasaydı yer gök kaim olmazdı ve kulun fiilleri sahih olmazdı fikrini ileri sürenlere, onun konumunu irade edenin Allah olduğunu, ancak bu muradın olmasının imametın teklifle olmasıyla alakalı olmadığını söyleyerek cevap vermektedir.¹⁷⁰ Kadı, bu konuyla ilgili olarak Allah'ın kadir olduğunu, yer ve göğün

¹⁶⁵ Teklif: Allah'ın insan üzerine yüklediği görevler demektir.

¹⁶⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 17.

¹⁶⁷ Temkin: Bir şeyi ifa etmek için gerekli imkânlarla sahip kılmak.

¹⁶⁸ Beyan: Teklifin kapalılıklarını yorumlayarak açıklayan kişi demektir.

¹⁶⁹ Lütuf: Teklifleri ifa edebilmek için sağlanan ilahi yardımdır.

¹⁷⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 18.

ikamesi için imamın mevcudiyetine ihtiyacı olmadığını, aksine imamın yer ve göge ihtiyacı olduğunu belirtmektedir.

Temkinin teklifle ilgisi olmadığını açıklayan Kadı, daha sonra beyan konusuna geçer. İmamın, Allah'ın yarattıkları üzerine hüccet olduğundan dolayı beyan olduğunu, nebi ya da imam olsun insanların hiç bir zaman hüccetten yoksun olmayacağını, mükelleflerin hüccet olduğu için nebilerden yoksun olmasının caiz olmadığını ve aynı durumun imam için de geçerli olduğunu söyleyenleri eleştirir. Kadı, Muğni'nin nübüvvet kısmına atıfta bulunarak, mükelleflerin nebiden yoksun olmalarının caiz olduğunu belirttiğini ifade eder. İmamın bütün hali şayet nebinin ki gibi olursa bu durumda mükellefin imamdan yoksun olması da caiz olur. Bu delil, bunu kendi lehine delil olarak kullananların aleyhine olur.¹⁷¹

Kadı, son olarak imametın lütuf olma konusunu ele alır. Şiiler lütuf olması nedeniyle imameti, eğer bütün zaman ve mükellefleri genelleyen yönüyle vacip yapıyorsa kabul edilebilir gören Kadı, şayet böyle değilse, o durumda bazı zaman ve mükelleflerin imamdan yoksunluğunu tecviz etmeleri gerektiğini, ancak onların fikirlerinin böyle olmadığını söyler.¹⁷² Bu şekilde üç eleştirisini ortaya koyan Kadı, imametın aklen vacip olamayacağını ortaya koymuş olur.

Kadı, imamın sem'i yönden gerekli olduğunu savunanlara da karşıdır. Özellikle hadlerin uygulanması noktasında Kuran'dan gelenlere dayanılarak imama gerek olduğu savunulmuştur. Kadı'nın bu anlayışa getirdiği eleştiri oldukça ilginçtir. Bu anlayışa göre şer'i imam olmadığına şer'i ilkelere tabi olmamak gerekir.¹⁷³

Kadı'ya göre imametın gerekliliği hem aklen hem de sem'an sabittir. Buna göre tüm bilgilerimize akıl yoluyla ulaşırız, ama onları gerekli kılan otorite netice itibariyle vahiy yani sem'idir. Şu halde bir bilginin dini zorunluluk ifade etmesi için, onun hakkında dini bir hükmün bulunması gereği vardır.

¹⁷¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 19 vd.

¹⁷² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 23.

¹⁷³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 42.

2.2. İmamda Aranacak Nitelikler

Kadı Abdulcebbar, imamın sahip olması gereken vasıfları şer'î açıdan ele alarak, imamet için gerekli nitelikleri ortaya koymaya çalışmıştır. İmamın vasıflarından ihtilaf konusu olan imamın; ilmi düzeyi, Kureyş'ten olup olmaması ve fazilet düzeyi gibi hususlar Kadı'nın da görüşlerinde geniş yer bulmuştur. Kadı Abdulcebbar, imamda ilim, fazilet, güvenilirlik, adalet, hürriyet, ehliyet ve Kureyşilik şartlarını öne sürerek imamın sahip olması gereken özellikleri temellendirmeye çalışmıştır.¹⁷⁴ Bunun yanı sıra imamın masumiyetine dair itirazlarına da geniş bir şekilde yer vermiştir.

2.2.1. Hürriyet, Akıl, Müslümanlık

Kadı Abdulcebbar, imamın sahip olması gereken özellikler konusuna imamın hür olması gerektiği ile başlar. Ona göre imamın görevinde tasarruf hakkının sahihliği ve kimsenin onu görevinden men etmemesi için hür olması gerektiği konusunda hilaf olmadığı sabittir. Çünkü imamet hükümden daha büyüktür. Hâkimden köle olması nasıl ki sahih olmazsa imamda da bunun sahih olmaması evladır.¹⁷⁵

Kadı'ya göre imamın akıllı olması, ona akıl gerektirir. Çünkü ikameye güç yetiremeyeceği ve kendisini başkasından ayrı kılmayacak bir işe nasb edilmesi caiz olmaz. Bu ancak akılla birlikte olur. İmamın adetlerde arif olması, işlerde görüş ve marifetine başvurulması amacıyla akıllı olmaya ilave sıfatlara sahip olmasının kaçınılmazlığında da hilaf yoktur. Bu, imamın göreve getirilmesinin ancak bu sıfatlarla birlikte caiz olduğunu açıklar. Örneğin savaş işleriyle ilgili mümeyyiz bilgiye sahip olmadığı zaman ona görev vermek caiz olmaz. İmamda buna dikkat edilmesi gerektiği evladır.¹⁷⁶

Kadı'ya göre imamın Müslüman olması kaçınılmazdır. Çünkü kâfirin imametinin sahih olmayacağında hilaf yoktur. İmam, hâkim ve emirin üstündedir. O ikisinin Müslüman olmaları sahih olduğundan, imamın kâfir olmasının sahih olmayacağı evladır.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 198 vd.

¹⁷⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 201.

¹⁷⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 201.

¹⁷⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 201

Bu üç hususun Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Şia'da farklılık arz etmediğini söyleyebiliriz.

2.2.2. Bilgi-İçtihad

Kadı Abdulcebbar, imamın sahip olması gereken şartlardan biri olan bilgili olma hususuna başlarken, imamın sahip olması gereken ilmin miktarı diye başlamıştır.¹⁷⁸ Kullandığı miktar ifadesi bize göre, O'nun imamın bilgisini sınırlandırmasını ifade etmektedir. Kadı'nın imamın bilgisini sınırlandırması aynı zamanda Şia'nın imamın nassla geldiği ve imamın masum olduğu iddiasını reddetme amacı taşıdığını söylemek de mümkün gözükmemektedir. O'na göre imamın her şeyi bilmesi imamlık görevi için şart koşulamaz. Kadı, imamın görevinin gerektirdiği işlerle ilgili bilgiye sahip olmasının zorunlu olduğunu düşünmektedir. Ayrıca ahkâm ve şeriat ile ilgili konularda da bilgili olmasını gerekli görmektedir. İmamın bilginin çoğuna sahip olması, ahkâm ile ilgili konularda hüküm verirken başkasına muhtaç olmaması ve bilgiye bizzat kendisinin sahip olması gerektiğini düşünenlerin görüşlerini geçersiz kabul eden Kadı, imamın içtihat yoluyla başkasının görüşlerine müracaat etmesine cevaz verilebileceğini söylemektedir. Çünkü Kadı'ya göre içtihat, imamın işlerini yerine getirmesini kolaylaştıracaktır.¹⁷⁹

Peygamber, ümmetinin en bilgilisi olduğuna göre, imamın bu açıdan peygambere benzeyip benzemeyeceği hususunda Kadı, peygamberin dini ve şer'i konularda hüccet olduğunu, bilinmeyen hususların ancak ona başvurarak öğrenebileceğini, oysa onun dışındaki diğer insanların böyle bir özelliğinin olmadığını söylemektedir. Kadı, imamı kendisine verilen yetkiyi yerine getirme açısından hâkim ve emirlere benzetmektedir ve bu benzetmeyi sık sık vurgulamaktadır.¹⁸⁰

İmamın, zamanının efdali ya da efdali gibi kabul edilmesi gerektiğini ileri sürdüğünden dolayı, bilgi anlamında da zamanının en âlimi ya da en âlimi gibi olması gerektiğini sorgulayanlara ise Kadı, ikisinin birbiriyle kıyaslanamayacağını söylemektedir. Çünkü O'na göre sahip olunması gereken bilginin miktarı ile ilgili

¹⁷⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 208

¹⁷⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 208

¹⁸⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 210 vd.

bilinen bir illet vardır. Fadılın durumu için ise onun zorunlu ve gerekli olmasından dolayı önemli olduğu için, böyle bir illetin olmadığını ileri sürmektedir.¹⁸¹

İmamın ilimde başkasının görüşlerine ihtiyaç duymasının çelişkili bir durum olduğunu ileri sürenlere ise, bunun kendisi açısından engel teşkil etmediğini belirtmektedir. Nasıl ki bir mücadele sırasında imam başkalarının yardımıyla karşı koyabiliyorsa, bilgide de emir ve hâkimler gibi âlimlere ihtiyaç duymasında fesat bir durum olmayacağını söyleyerek bu görüşe karşı çıkmaktadır.¹⁸² Birinin başkasına ihtiyaç duymasının olağan bir durum olduğunu belirten Kadı, bu hususta şüphe olmadığını, asıl şüphenin imamın hüccet olması ve masum olması görüşünde olduğunu dile getirmektedir. Kadı, imamın bilgide başkasına muhtaç olmasını iki şarta dayandırmaktadır. Onlardan birincisi, bu ilmin ona muhtaç kişi için hâsıl ya da hâsıl hükmünde olmaması diğeri ise ona muhtacın, hâsıl ya da hâsıl hükmünde olmasıdır. Birinci durumda birinin, diğeri muhtaç olması sahih olur ve muhtacın kendisinin muhtaç olması, kendisine muhtaç olunmasından evladır. Ona muhtaç olunması için ilmin vücubiyeti ile bağlantı gerekmez. Çünkü ilim mevcut hâsıl olduğunda vacip olmasa da ondan istifade etmek sahihtir. Tıpkı bizden birinin başkasının rızkıdan faydalanması hâsıl olup da, bu durumun vacip olmaması sahih olduğu gibi. Bu yöntem sahih olunca; ilimde ona ihtiyacı gerçekleştirmek için âlim olması vücubiyetinin, masumiyetin ispatı olduğu söylenmesi mümkün olmaz. Aksine, İlimlerin hepsi ilim ehlerinden talep edenlerin ona ulaşması için ümmete mahfuz olması gerekir. İlmin muayyen bir kişide husulunun vücubu vacip değildir. Sadece vacip olan, ümmetin şeriat ilimlerinin hepsini kaybetmemesidir. Hata etmesi caiz olmadığı gibi, şeriatın bir şeyi cehli de cemaate caiz değildir. Eğer aralarında bunu bilen ya da onu âlim hükmünde biri hâsıl olmazsa Allah'ın kendisine vusul imkânı olmayan şeyi bilme talebini teklif etmemesi gerekir. Ama vusul imkânının bulunması durumunda onu talep etme teklifi sahih olur.¹⁸³

Kadı Abdulcebbar'a göre imam, ulemaya mütevatir haberlerin işitilmesinde, doğruluğu hakkında bilgi olan haberlerde, ahad haberlerde, asıl olanın icmâsının ve hilafının bilinmesinde, fer' olması sahih olan vecihlerde ihtiyaç duyar. Çünkü bunların hiçbirini akılla ve içtihat yoluyla idrak edilemez. Onların idraki için kesinlikle başka bir

¹⁸¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 211.

¹⁸² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 211 vd.

¹⁸³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 212 vd.

yola ihtiyaç vardır. Yöntemi içtihat olan meselelerde âlimlerin müzakeresine ihtiyaç duyulur. Çünkü bu müzakere, içtihat ve yöntemlerinin kapılarını açar. Din âlimlerine ise tevhit, adl, nübüvvet, usulü şer', mezheplerin mertebeleri, manaların tahkiki ve meçhulden başka bilinen her şeyde ihtiyaç olur, çünkü Kadı'ya göre onlar zihinlerde konuşanlardır. İmanın ihtiyaç duyduğu ilimden başkasıdır; çünkü imam bu vecihte diğer âlimlerin konumundadır.¹⁸⁴

Kadı Abdulcebbar, imamın bilgisine değinirken dört halifenin bilgisine de değinir. Ona göre Ebubekir, Ömer ve Osman ilim durumunda birbirlerinden farklı olsa da, biri diğerinden daha yetersiz olsa da ve Ali'nin onlar içinde en bilgili olduğu haberlerle sabitse de Ali bunlara rağmen onlara uymuştur. İmam seçilecek kişinin imameti için talep edilen miktar bu şekilde açıklanır.¹⁸⁵ Kadı, Abbad b.Süleyman es-Saymeri'nin Ebubekir ve Ömer'in Ali'den daha bilgili olduğu görüşünü "Ali en iyi hüküm vereninizdir. "şeklinde peygamberden rivayet edildiğini ileri sürdüğü sözüyle eleştirmektedir. Çünkü Kadı'ya göre hüküm vermek ancak bilgili olmakla mümkündür. En iyi hüküm verenin aynı zamanda en bilgili olduğunu söyleyerek Abbad'ın mezhebinin görüşünü desteklemek için böyle bir yaklaşım sergilediğini ve bu durum şüpheli olduğu için bu görüşü iptal ettiğini belirtmektedir.¹⁸⁶

2.2.3. Adalet

Kadı Abdulcebbar'ın imamda bulunmasını belirttiği niteliklerden birisi de adalettir. Ancak O, adaleti fasığın imameti ile ilişkilendirerek farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur. Ona göre şahit ve hâkimde bile adalet şartken, din işlerine dayandığı için diğer ikisinden daha önemli bir konumda bulunan kişinin kesinlikle adalet şartını taşıması gerekir. Fısk gibi bir durum şahitlik ve hâkimliğe engel teşkil ediyorsa imamete de kesinlikle engel teşkil eder. Çünkü imam, hukukla ilgili cezalar, ahkâm, adalet, intisaf, malı alma ve onu hakkıyla sarf etme cihetiyle başa gelir. Fasık ise bu güveni vermez.¹⁸⁷

İmanın fıskı eğer hukuki haklarla ilgili değilse, onun namazdaki imamlığına cevaz verildiği gibi yönetim alanındaki imamlığına da cevaz verilmesi gerektiğini ileri

¹⁸⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 213.

¹⁸⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 209.

¹⁸⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 210.

¹⁸⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 201 vd.

sürenlere Kadı karşı çıkar. Çünkü ona göre namaz imamlığı başkasıyla ilgili haklarla alakalı değildir. Eğer namazda ki imamete cevazdan dolayı devlet başkanlığı anlamındaki imamete cevaz verilirse hâkim ve şahitte de fıskaya cevaz verilmesi gerekir.¹⁸⁸

2.2.4. Efdaliyet- Mefduliyet

İmamın zamanının en faziletlisi olup olmayacağı konusu Kadı Abdulcebbar'ın görüşlerinde fazlaca yer bulmaktadır. Kadı'ya göre imamın zamanının en faziletlisi olması gerektiği yönündeki görüşe vecih yoktur. Çünkü ona göre imamet amelle hak edilen ve masum olmayı gerektiren bir görev değildir.¹⁸⁹

Kadı, nebinin ümmetinin en faziletlisi olması gerektiğini fakat imam için aynı durumun söz konusu olamayacağını belirtmektedir. Çünkü bunu açıklayan illet imama vacip değildir. Kadı, bi'setten önce fazilet bakımından resulün faziletine eşit kimseler bulunması imkânsız olmadığı gibi, imamın da akitten önce misline cevaz verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁹⁰ Kadı, emirle resulün bu konuda kıyaslanamayacağını söyler. Çünkü imamette talep edilen fazilet meselesi ile nübüvvetinde talep edilen fazilet aynı değildir. Nübüvvetinde batının zahirden farklı fazıl olmasına cevaz verilmez. Batında da zahirde de aynıdır. Oysa imamette talep edilen böyle değildir. Çünkü imamette zahir batının aksine olabilir.¹⁹¹

Kadı, efdaliyet şartının şeriata başvurmayı gerektirdiğini ifade eder. Çünkü ona göre imamet şer'i olduğuna göre, onun misli gibi vasıfları da şer'idir. Fakat kendisine verilen görevin yerine getirilmesini imkânsız kılan vasıflar hariçtir. Bunlar akıl ile bilinir.¹⁹²

Kadı'ya göre imamın faziletli olması kaçınılmazken, efdal olması vacip değildir. Kadı, Ebu Bekir'in faziletini örnek vererek, Ebu Bekir'in faziletini rivayet eden haberlerin sübutunun sahihliği imamette talep edilen bu şarta delil olmayacağı gibi

¹⁸⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 202.

¹⁸⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 215

¹⁹⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 215.

¹⁹¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 225

¹⁹² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 216.

Ali'nin faziletinin nakledilen haberlerle sübutu onun efdal olmasının şart olmadığına delil olmayacağını ifade eder. Ona göre bu konu, biri için haberlerle alakalı değildir.¹⁹³

İlletlerden bir illet olmadan birinin öne geçirilmesine nasıl cevaz verileceğini ve birinin durumunu diğerine tercih edilmesinin akılda nasıl sahih olacağını sorgulayanlara, Ebu Ali'nin bu yolla ihtiyarda aksini iddia edenin geçersizliğini açıkladığını bildirerek cevap verir.¹⁹⁴

Kadı'ya göre fazilette illet ve meziyet talebi, yaptıkları işte fazilet durumları eşit olmadığında caiz olur. Durumları eşit olduğunda illetin talebi için vecih yoktur. Ebu Bekir'e akdedilmesinde ve imamet görevi teslim edilmesinde de sahabe buna karar kılmıştır. İhtiyarın yönteminde Ali ile Ebu Bekir'in fazilet durumları eşit olduğu için Ebu Bekir'in öne geçirilmesinde bir illete gerek yoktur.¹⁹⁵

Ebu Bekir'den rivayet edilen "Nesep olarak en hayırlınız olmadığım halde başınıza geçtim." sözünün imamette efdalin talep edilmeyeceğine delil olup olmadığını sorgulayanlara Kadı, Ebu Ali'nin görüşünü naklederek cevap verir. "Ebu Ali bu durumda iki cevap vermiştir. Birincisi, o kendi nefsinde onların efdali olmaz ama onların efdali gibi olması caizdir. İkincisi, Ebu Bekir bu sözle imametin neseple elde edilemeyeceğini ve neseple öncelikli olunmayacağını tembih etmek istemiştir." Yani bu söz, her iki durumda da efdalin talebine delil oluşturmamaktadır.¹⁹⁶

Kadı, imamet konusunda hiçbir illet olmaksızın mefdulün efdale tercih edilebileceğini ifade eder. Bu duruma delil olarak da Hz. Peygamber'in Amr b. As, Halit b. Velid ve o ikisinden başkalarını da sahabenin faziletlerinin ve ileri gelenlerinin üstüne görevlendirdiğini ileri sürer. Çünkü bu, görevlendirenin içtihadına dayanmaktadır. Bu konuda Kadı, Ebu Ali'nin görüşüne başvurur. Herhangi bir zamanda birinin fazileti avam ve havasın yanında açıksa ve efdal olanın da fazileti gizli veya bir grup insan tarafından biliniyorsa, mefdul olanın öne geçirilmesi caiz olur. Çünkü imamet toplumun genelinin menfaatleri ile ilgilidir.¹⁹⁷

Kadı, mefdulün öne geçirilmesini gerektiren birçok durum öne sürmüştür. Bu illetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

¹⁹³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 217.

¹⁹⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 217 vd.

¹⁹⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 218.

¹⁹⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 223.

¹⁹⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 225.

1- Fazılı geride bırakacak bir illet olduğunda ya da mefdulu önceleyecek bir illet olduğunda mefdul olan evladır. Çünkü imamet efdalin faziletiyle ve faziletin fazlalığıyla ilgili değildir. O, ancak sem'in ulaştırdığına göre mesalih gerektirdiği için imam seçilir. Eğer efdal imamet için uygun olmazsa, imamın ikamesi de vacip olduğundan efdal şartından vazgeçmek kaçınılmaz olur. Bunun için mefdulun takdimi evla olur. Çünkü imamet konusunda maslahata dâhil olan şey icma ile evla olur.¹⁹⁸

2- İlim, marifet ve siyaset gibi imama ihtiyaç duyulan şartların efdalde eksikliğinde mefdul öncelenir. Çünkü efdalin kendisine lazım olanın hepsini bilmesi gerekir. Mefdul, fıkıh ve siyaset bilgisiyle ayırt edilmişse bu durumda mefdul evla olur.¹⁹⁹

3- Şayet efdal köle, kör, iyileşmesi mümkün olmayan bir hastalık, görme bozukluğu gibi vasıflara sahipse veya kalbine gelen endişe ve vasıflandığı şiddetli öfkeden dolayı hadleri uygulamaya ve cihada güç yetiremezse bu durumda da mefdulün öncelenmesi evla olur.²⁰⁰

4- Efdalin, Kureyş dışından olması durumunda, Kureyş'ten olan mefdul onun önüne geçirilir. Çünkü sem'i delilin sübutundan dolayı imamet Kureyşte'dir. Kadı, Ebu Ali'den nakille Kureyş'te imamete uygun kimse bulunamazsa diğerlerine akit yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Fakat Kureyş'te uygun kişi olduğunda bu caiz olmaz.²⁰¹

5- Öncelenmeye daha layık olanın durumunun mefdulun haline birleşmesi. Havas ve avam arasında faziletinin şöhreti ve salahı hak olması ve efdalda bunun bulunmaması. Bu durumda öne geçirilme evla olur. Çünkü nefisler onunla sükûn bulur. Fazilet efdalde gizli mefdulde açık olursa herkese özgü olan efdal gibi olur. Böylece öne geçirilme hak edilmiş olur.²⁰²

6- İnsanların çoğunun itaati ve rızası mefdule varsa ve efdal için böyle bir durum olmazsa mefdul, efdale öncelenmeyi hak etmiş olur.²⁰³

7- Akdın durumunun engeline mefdulün takdimi gerekir. Mefdulün olduğu bir belde de imam ölürse, diğerinin nasb edilmesi gerekir. Eğer mefdulün nasbı gecikirse

¹⁹⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 227.

¹⁹⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 228.

²⁰⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 228.

²⁰¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 228.

²⁰² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 228.

²⁰³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 228.

bu durum fitne ve benzeri durumlara sebep olur. Bu yüzden mefdulün takdimi vacip olur. Çünkü imam öldüğünde hazırda bulunanların teklifi yerine getirmeleri lazımdır, bu durum onlardan başkasına lazım olmaz. Şayet onlar yakınlarında olan mefdulün durumunu biliyor ve uzaktaki fazılın durumunu bilmiyorlarsa yine mefdulü öne geçirmeleri caiz olur. Yanlarındakinin durumunu kesin olarak bildiklerinde onlar için efdale bağımlılık helal olmaz. Bu durum talep edilen faziletin yolunun içtihat olduğunu açıklar. Çünkü bu babda faziletin tespitinde açık emarelere müracaat edilir. Şayet akde lüzum olmayan hazır olan kişi de faziletin emaresi hâsıl olursa gaib olanın tecvizi için akdin geciktirilmesi helal değildir. Gaibin durumu bilinse ve imam tayininin gecikmesi durumunda fitne ve müfsid zannı oluşursa, geciktirme caiz değildir. Eğer efdalde siyaset ve fıkıh bilgisinin durumunda seçilmesinde zamana ihtiyacı varsa ve mefdulün böyle bir ihtiyacı yoksa mefdulün öncelenmesi gerekir.²⁰⁴ Bu durumda efdal beldede hazır olsa bile, fitne korkusundan dolayı efdalin akdinin ertelenmesi ve mefdulün öne geçirilmesi vacip olur.²⁰⁵

Kadı'nın mefdulü öne geçirme ilkelerinin, görüldüğü üzere toplumun menfaatlerini öncelemesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü Kadı, her fırsatta imamın toplum menfaatleriyle ilgili olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca Kadı mefdul imam fikriyle Zeydiyye'ye yaklaşmıştır. Çünkü mefdul imam Zeydiyye'nin imamet anlayışında ön plana çıkan bir durumdur.

2.2.5. Soy

Mu'tezile'de imametın belli bir soya ait olup olmama hususunda ortak bir görüş belirtmek mümkün gözükmemektedir. İlk dönem Mu'tezile âlimleri imamın Kureyş'ten olmasını zorunlu şart olarak kabul etmezken, Cahız'la temelleri atılan ve Ebu Ali Cübbai ile belirginleşen bir fikri çerçevede imamın Kureyş'ten olması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır. Kendi sistemini kurarken Ebu Ali ve Haşim'den fazlaca etkilenen Kadı Abdulcebbar da imamın Kureyş'ten olması gerektiğini kabul etmiştir ve görüşlerini daha çok Ebu Ali'den rivayetlerle aktarmıştır.²⁰⁶ Kadı, imametın Kureyşiliğini

²⁰⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 229.

²⁰⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 230.

²⁰⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 234 vd.

açıklarken peygambere nispet edilen rivayetler ve tarihten gelen örneklerden yararlanmıştır.

Kadı, ilk olarak “İmamlar Kureyştendir “rivayetinden yola çıkarak Sakife gölgeğinde Ebu Bekir’in bu sözü söylediğini ve orada bulunanların hiçbirinin de bu söze muhalif olmadığını belirterek, imamın Kureyşe mensup olması gerektiğini belirtmiştir. Yine Hz. Peygamber’e isnat edilen “Kureyşi öne geçiriniz, onların önüne geçmeyiniz.” ve “İnsan neslinden iki kişi de kalsa reislik Kureyştedir. “sözlerini de delil olarak kullanmıştır. “İmamlar Kureyştendir” sözünün Kureyş dışında birinin imam olmasına mani olmayacağını ileri sürenleri ise karşı çıkmıştır. Kureyşin imamete en uygun olmasında hangi meziyetin rol oynadığını sorgulayanlara ise Kureyşe tabi olmanın sem’ile sabit olduğunu, her kanun ve hükmün gerekçeli olmasının zorunlu olmayacağını dile getirmektedir.²⁰⁷

Hz. Ömer’den rivayet edilen “Eğer Salim hayatta olsaydı, şüphesiz onu seçerdim.” anlamındaki sözü delil gösteren muhaliflere ise bu sözün onun imam olması ile ilgili olmadığını, muhtemelen onun da görüşüne danışacağını belirtmek istediğini söyleyerek karşı çıkmıştır.²⁰⁸

Kadı, Kureyşin imametinin icmâ ile sabit olduğunu fikrini Ebu Ali’den şöyle aktarır: Kureyşin imamete uygun olduğuna dair sabit icmâ vardır. Oysa onlardan başkasında imamete uygun olduklarına dair icma yoktur. İmametın ispatına sem’i hüccet dışında cevaz verilemeyeceği için imamın Kureyş’ten olması gerekir.²⁰⁹ Kureyş’in imamete uygunluğuna dair icmânın olmadığını ileri sürenlere ise bu duruma muhalif kimsenin olmadığını söyleyerek karşı çıkar. Çünkü Kadı’ya göre Kureyş imamet için gerekli tekâmül şartlarını taşımaktadır.

İmametın Kureyşe ait olduğunu kabul edip ayrıca Hz. Peygambere yakınlık şartını ileri sürenlere ise Kadı, yine kendisinin de kabul ettiği Ebu Ali’nin görüşüyle cevap verir. Ebu Ali’ye göre Peygambere akraba olmak tıpkı görüş, akıl ve mal gibi dünya nimetlerindedir. Bunlar ise imamet görevini yerine getirme hususuna dâhil olmaz. Allah’ın emrettiği şeylerin uygulanması bakımından vazgeçilmez öneme sahip dinle bağlantılı olan unsurların bu hususta etkinlikleri söz konusu olabilir. Hz.

²⁰⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 235.

²⁰⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 236.

²⁰⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 236.

Peygamber bu konuda açıkça Kureyş'e işaret etmiştir. Çünkü Kureyş içinde imamete uygun kimseler mevcuttur. Başka kabilelerde ise böyle bir örneğe rastlamak zordur.

Ya da insanların Kureyş'e itaat etmeye yatkın olmaları da bir sebep olabilir. Peygambere akraba olmanın imameti hak etme hususunda herkesten daha öncelikli olmayı gerektirseydi ilk olarak Hz. Fatıma'nın imamlığa daha uygun olması gerekirdi. Ve Hasan ve Hüseyin'de imamette Ali'den daha çok hak sahibi olurdu.²¹⁰

Kadı, imamın Kureyş'ten olması gerektiği meselesine değindikten sonra ayrı bir başlıkta da Kureyşlilik şartından vazgeçilip geçilemeyeceğini sorgular. Kadı'ya göre hadlerin ve ahkâmın uygulanmasına mani bir durum ortaya çıktığında Kureyş dışından birinin imam olarak nasb edilmesi gerekir.²¹¹ Bu durumun "İmamlar Kureyştendir" rivayetine mani olmadığını ileri süren Kadı, bu rivayetin muradının bir çeşit teklif olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre, peygamberin akit ve ihtiyar almadan Kureyş'ten birinin imam olmasını murad etmesi caiz olmaz. Bu, ihtiyar yolu ve imama biatın gerekliliği anlamına gelir.²¹²

2.2.6. İmamın Masum Olmaması

Bilindiği üzere imamın masum, yani hata ve günahattan uzak olup olmadığı konusu imamet tartışmalarının önde gelen konularından biridir. Şia'nın masum imam fikrine karşılık diğer mezhepler imamın masum olmadığını ispatlamaya çalışmışlardır. Kadı Abdulcebbar da Şia muhalifi hakim paradigma gibi imamın masumiyeti fikrine karşı çıkar. Onların imamın masumiyetine dair öne sürdükleri fikirlerini tek tek ele alarak eleştirir.

Kadı'ya göre Şia, imamı nebiyle aynı konumda görerek imamın masumiyetini delillendirmeye çalışır. Kadı, onların "Muhammed'in şeriatte nebilerin sonuncusu olduğu kaçınılmazdır. O, dini koruyan ve tebliğ edendir. Bu durumun tevatürle vaki olması sahih değildir. Bu her durumda imamın, resulün konumunda olduğunun, tebliğ etmede, öğretmede, müşkil durumda ona başvurmada, dini ondan almada masumiyetin ispatıdır. Şeriatin bilinmesine ihtiyaca rağmen resulün olmaması caiz olmadığı gibi imama da her durumda ihtiyaç olmaması caiz olmaz. "Kadı, bunu düşünenlerin mühlid

²¹⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 238.

²¹¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 235.

²¹² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 239.

ve dine ta'n eden kimseler olduğu söylemektedir. Kadı, Şia'nın tevatürü yok saymasına da karşı çıkararak Kur'an ve nebinin tevatürle bilindiğini ifade eder. Tevatürü geçersiz sayanların imamın masumiyetini de tevatür olmadan açıklamayacaklarını ifade eder.²¹³

Kadı, onların imam masum olmazsa, getirdiği ve emrettiği şeylerin kabih olacağı için güven vermeyeceğini söylediklerini ifade eder. Şia'ya göre durum böyle olursa teba bu durumdaki kimseye itaat etmekle de sorumlu tutulamaz. Ayrıca imam masum olmazsa irtidat etmesi gibi bir durumda ortaya çıkabilir ve imam tebasını da irtidata davet edebilir. Bu durumun fasitliği imamın masum olmasını gerektirir. İsmetin sübutundan sonra imamın her zamanda mansusun aleyh olması da kaçınılmazdır.²¹⁴

Kadı, bu görüşü uzak bir görüş olarak değerlendirir. Çünkü ona göre her konuda imama tabi olmak zorunlu değildir. O, bu konuda Ebubekir'den rivayet edilen "Allah'a itaat ettiğim sürece bana itaat edin. Allah'a isyan ettiğim zaman bana itaatiniz yoktur." sözünü bu görüşüne dayanak olarak kullanır. Kadı bu konuyla ilgili farazi bir soru sorarak, bir kavim cihetini bilmediğimiz bir savaşa çağırdığında imama itaat lazım gelmez mi sorusuna evet cevabını verir. Öyle ise imamın masum olmaması gerekir. Eğer imam masum olmazsa emrettiği şeylerin kabih olması kaçınılmaz olur.²¹⁵

Kadı'ya göre Şia'nın masumiyete dair diğer bir delili ise imamın zamanda bir olması imamın hakkındandır. İmam görevlendirir, kendisi görevlendirilmez. Azleder ama azledilmez. Başkasına el verir, başkasından el almaz. Başkasının ona itaati gerekir, onun başkasına itaati gerekmez. Böylece resulün konumuna gelmiş olur. Resulün ismeti vacipse, imamın da ismeti vacip olur. Resulün yöneticilerin diğerlerinden mütemeyyiz olması vacipse imamda da böyledir. Bunun sıhhatinden sonra imamın masum olmasından başka söz kalmaz. İmamın her zamanda masum olması kaçınılmazdır.²¹⁶

Kadı, bu görüşe karşı çıkar. Resulün ismetindeki illetin onların saydığı illet olmadığı, ayrıca imamın ismetine illet oluşturmadığını ifade eder. Ona göre resulün masumiyetinin illeti Allah'ın onu hüccet olarak görevlendirmesi ve hüccet olduğu için hata, sehv ve diğer noksanlıklardan uzak olmasının vücubiyetidir. Bu nedenle tebliğin dışındaki diğer konularda onda müneffir (sevimsiz, antipatik) olmadığı sürece küçük

²¹³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 82.

²¹⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 89-90.

²¹⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 90.

²¹⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 91.

hatalara izin verilebileceğini ifade eder.²¹⁷ Kadı, resulden yola çıkarak imamın masumiyetini ileri sürmelerinin fasit bir durum olduğunu tekrar tekrar vurgular.

Kadı, Şia'nın imamın devirde bir tane olması gerektiğini ileri sürdüğü için de, resullerin masumiyetinin, imamın masumiyetine bina edilmeyeceğini ifade eder. Çünkü Harun ile Musa, İbrahim ile Lut, İsa ve Yahya peygamberler aynı devirde görevlendirilmişlerdir.²¹⁸

Kadı'nın imamın masumiyet fikrine karşı diğer bir delili de eğer Ali üzerine peygamberimizin onu görevlendirdiğine dair nassı varsa, aynı şekilde peygamber emirleri de görevlendirmiştir. Eğer peygamberin nassıyla imam masum oluyorsa aynı durumun emirlerde de olması gerekir. Yani emirlerin de masum olması gerekir.²¹⁹ Oysa emirlerde böyle bir durum söz konusu değildir.

Kadı, imamın masumiyetinden dolayı azl edilmesine de karşı çıkar. Ona göre resul azledilemez çünkü resul tek şeriat üzerine gönderildi ve tebliğinde masumdur. Onun yerine getirdiği görevinde doğru, güvenilir olduğu Kur'an ile sabittir. Onun bu durumu değişmez.²²⁰

Kadı, imamın başkasından el almamasına da kabul etmez. Çünkü ona göre imam ulemadan, salihlerden el alabilir. Böylelikle hatasını düzeltebilirler. Onu batıldan uzaklaştırabilirler ve onu yanlış yaptığı şeye dikkat çekebilirler. Eğer hak yolundan saparsa onu bu şekilde doğru yola getirebilirler. Bu da imamın başkasından el almamasının ve azl edilememesinin batıllığını gösterir.²²¹

Kadı'nın diğer bir delili de imamın her belde de hükmetmesi mümkün değildir. Bu yüzden beldelere emirler gönderir. Her beldede ahkâmın tenfizi ve hadlerin ikamesini imamın adına olması gerekir. O zaman emirlerin de imamdandan ayrılmaması ve aynı şekilde masum olmaları gerekir.²²²

Kadı, Şia'nın ismette ve fazilette başkasına eşit olamayacağı gerektiği illetinin, imamın her zamanda tek olmayacağı görüşünün sahipliğinden dolayı mümkün olamayacağını düşünür. O bu duruma Ali döneminde, aynı zamanda Hasan ve

²¹⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 92.

²¹⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 92.

²¹⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 93.

²²⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 95.

²²¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 96.

²²² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 97.

Hüseyin'in de bulunduğunu söyleyerek eleştirir. Çünkü Şia'ya göre Hasan ve Hüseyin de iki masum fazıl imamdır. O zaman, zamanda sadece bir masum imamın subutunu söylemeleri de mümkün değildir. Yine Ali'nin de Hz. Peygamber'in döneminde var olması bu durumun fasitliğini gösterir.²²³

2.3. İmamın Tayini

İmametın gerekliliği ve vasıflarını belirleyen Kadı Abdulcebbar, daha sonra "imamın imam olması "konusu başlığı altında imamın göreve geliş biçimini ele alır. Kadı bu konuda Şia'nın nass ve tayin görüşüne karşılık, Ehl-i Sünnet'in yaklaşımına paralel olarak ihtiyar²²⁴ ve biati²²⁵ savunur.

Kadı, imamın göreve geliş konusunu ele alırken konunun girişinde akdin ve akdi yapanların sıfatını tanımlar. Ona göre akit, imamete uygun birinden vuku bulmalı, bu kişi imam ve imamdan ahd sahibi olmamalı ve bu akit imamete salih birinden yapılmış benzeri bir akde mukarin bulunmamalı.²²⁶ Kadı, akitle kast edilenin el çırparak yapılan biat olmadığını, onunla rıza gösterme, boyun eğme ve bunu açıklama kast edildiğini ifade eder. Kadı'ya göre imam olmak için bu akitle kabul ve rızanın birleşmesi kaçınılmazdır. Çünkü kabul olmazsa imam onaylanmamış olur. Vasfedilen durum olduğunda onu kabul etmesi imama lazım gelir. Çünkü onun kabulü bazen muayyen farzlardan olur, bazen de kifayetlerin farzından olur. Kadı, kabulle kastının bunun lafızla açıklanması olmadığını aksine ondan istenilen rızayı göstermesi olduğunu belirtir.²²⁷

Akitçilerin sıfatı ise, maslahatta çabası ve nasihatine güvenilen Ehl-u Setr ve'd Din²²⁸ den olmalarıdır.²²⁹ Akitçilerin imamete uygun olanla olmayan arasındaki farkı bilmesi ve dinin bütünü bilmesi gerekir. Çünkü ona göre dinin tamamını bilmeyen imamete uygun olanı bilemez. Bu yüzden bunların arif olması kaçınılmazdır. Yine akitçilerin rey ehlinden olması gerekir. Çünkü birinin diğerine takdiminde buna ihtiyaç

²²³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 98.

²²⁴ İhtiyar: Belirli bir toplumun imam seçmesidir.

²²⁵ Biat: İslam Devlet'inde idare edenle idare edilenler arasında yapılan, seçim veya bağlılık karakteri taşıyan sosyopolitik akittir. Geniş bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Biat", TDVİA, VI, 120- 124.

²²⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 251.

²²⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 251.

²²⁸ Muğni'nin başka yerinde bu ifade, Ehl-i Seyr ve's-Salah olarak geçmektedir. Bkz. Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 267.

²²⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 252.

vardır. Yine akitçilerin seçimine güvenilmesi için Ehl-i Seyr ve's-Salah ehlinde olması gerekir. Çünkü imametın görevi velayetlerin diğerklerinden daha büyüktür. Fıskın imametın tamamında, şahitlikte ve kadılıkta kötü sayıldığı gibi imamın seçilmesinde de kötü sayılması evladır.²³⁰

Kadı, akitçilerin sahip olması gereken sıfatların yanında sahip olmaları illaki şart olmayan hususlardan da bahsetmiştir. Ona göre akitçilerin fazilet ehlinde, zamanlarının efdali ya da efdal gibisi olmaları gerekmez. Buna örnek olarak da Ebubekir'e akdedenlerin fazilette ona yakın olmadıklarından bahseder.²³¹

Akitçilerin sayısına gelince Kadı, bunda ihtilaf edildiğini belirterek, kendisi akit için imam olacak kişi de dâhil olmak üzere altı kişi gerektiğini ifade eder. Yani imam olacak kişi haricinde beş kişi gereklidir. Bu gruptan bir kişinin biatı ve dört kişinin de rızasıyla imam seçilmiş olur.²³² Kadı'nın bu sayıyı belirlemede etkili olan durum Ömer ve Ebu Bekir'in göreve geliş şeklidir. Ona göre Ebu Bekir'in imametinde sahabenin icması sabittir. Çünkü Ebu Bekir, ona birinin biatı ve dört kişinin rızası ile imam olmuştur. Kadı, bu duruma aynı zamanda Ömer'in vefat anındaki uygulamasını da örnek verir. Çünkü Ömer bu işi altı kişi arasındaki şuraya bıraktı. Ve onlardan içlerinden birini seçmelerini istedi.²³³ Ömer'den rivayet edilen üç kişi biat eder, iki kişi muhalefet ederse ikisini öldürün sözüne ise Kadı, Ebu Ali'nin görüşüyle cevap verir. Ona göre bu haber ahad bir haberdir. Onun sıhhatini gerektiren bir şey yoktur. Bu sebeple önceden bahsedilen zahiri icmanın ta'n edilmesi uygun olmaz.²³⁴

2.3.1. İhtiyar

İmamın başa gelme hususunu seçim ve biat yoluyla gören Kadı Abdulcebbar akdi, akitçilerin sıfatlarını ve sayısını belirledikten sonra ihtiyar yöntemine yapılan eleştirileri cevaplar. Kadı seçimin iki kesim tarafından yapılmasının ileri sürüldüğünü ifade eder. Birincisi resul ve ümmet gibi hüccet oldukları bilinenlerin seçimi, ikincisi ise hata yapması caiz olan tek kişinin (nassla tayin edilen imam) seçimi. Kadı, bunlardan birincisini kabul eder. İkincisini ise muhaliflerin görüşü olarak nitelendirir ve karşı

²³⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 267.

²³¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 267.

²³² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 252.

²³³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 260.

²³⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 261.

çıkar. Çünkü ona göre seçilenin hata yapabilir olduğunu kabul etmek, imametin sıhhatine olan güvene mani olur. Kadı, hususi şart ve vasıflara sahip kişiyi, mahsus sıfatlara sahip bir kavmin seçeceğini ifade eder. Kadı, hali bu olan kişiyi seçtikleri zaman imametin sahih olduğunu ve bu fiili yapanların fiillerinin doğruluğuna hükmedileceğini ifade eder.²³⁵

İmamın ihtiyar ile olması caiz olursa misli durumun nebi ve resulde de caiz olması gerekir diyerek kıyaslama yapanlara Kadı, karşı çıkar. Sadece resulde var olan illet (vahiy), imamda olmadığından bu şekilde bir kıyasın sahih olmayacağını söyler. Çünkü imamın nebiye kıyaslanmasıyla; emirin, hâkimin ve din konusunda yardım alınan diğerlerinin nebiye kıyaslanması arasında fark yoktur. Böyle bir durum ise bu kıyasın fasit ve batıl olduğunu gösterir. Resul hüccettir. İmam için durum böyle değildir.²³⁶

İmamın ihtiyar ile belirlenmesinin, imamın batınının bilinmesine engel teşkil ettiği için ihtiyara karşı çıkanlara Kadı şöyle cevap vermektedir. “Biz imamda batının selametine itibar etmeyiz. Emirde, hâkimde ve dinin işinde yardım istenen diğerlerinde itibar etmediğimiz gibi. Şayet buna itibar vacip olsaydı imametin yolunun ihtiyar olması batıl olurdu. Çünkü batının selameti ancak nass ve tevfiikle bilinir. Bu durum da imamın ismeti konusuyla ilişkilidir. Kadı ise imamın ismetini kabul etmez.”²³⁷

İmama itaatin vacip olduğunu, ona isyan ve karşı gelmenin kabul edilebilir olmadığını, ihtiyarın ise imama itaate ulaştırmadığını iddia edenlere Kadı, imama itaatin vacip değil caiz olduğunu aynı zamanda imama muhalefetin de caiz olduğunu söyler. Kadı imama itaatin haram olmadığı bilinen şeye davet ettiğinde vacip olduğunu, bunun dışında imama mutlak itaatin gerekmediğini söyler. Eğer davetin vakti geldiğinde, davet ettiğinde hatalı olursa imamda ihtiyar butlan olur. Kadı, bu şüphenin imamın masumiyeti görüşüne götürülmeye çalışıldığını, bu durumda imamın masumluğuna başvurmaya dair vecih olmadığı bu yüzden eleştirinin batıl olduğunu açıklar.²³⁸

İhtiyarın iki vecihle kabul edilmeyeceğini, bunlardan ya ümmetin tamamı imama seçer ki bu imametin farzının ihmaline yol açar, ya da bazısı seçer ki bu durumda da fırkaların bazısı bazısına evla değildir şeklindeki itiraza Kadı şöyle cevap verir: Denilse

²³⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 297.

²³⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 298.

²³⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 300.

²³⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 301.

ki imamın ölümünde orada hazır bulunanlar daha evla ve hak sahibidir. Onlara denilir ki şayet imam yolculukta ya da seçildiği yerde bulunmadığında ölürse beldelerde de haber yayılana kadar bunu ihmal ederlerse fırkalar diğer fırkalardan evla olmaz mı? Ve bunda da farzla alakalı değil mi? Ayrıca hepsinin imamı seçmesi konusunda her fırka kendinden imam ikame ederse hepsinin imamları olur, bu durumun fasitliği ise sabittir.²³⁹

Şayet imamet ihtiyarla gerçekleştiriliyorsa herkesin seçimiyle ilgili olması caiz olmaz, bazılarının ihtiyarı kaçınılmazdır. Birini seçtiklerinde diğerleri bunu kabul etmez. Bu durumda fırkalardan birinin diğerine tabi olması gerekir. Bu da ihtiyarı iptal eder diyenlere Kadı, bu uzaktır der. Çünkü biz mahsus cemaati (imam olanı seçecek kişiler) açıkladık. Bu durum olduğunda diğerlerinin inkıyadı lazım olur. Direniş olduğu zaman asi olurlar. Direnişe devam eder ve direnişte toplanırlarsa onlarla savaşmak vacip olur.²⁴⁰

Şayet imamın yolu ihtiyarsa onu seçenlerin, halinin selametine rağmen onu imametten azl etme ve izale etme yetkisi olur, bu da imamın yönteminin nass olduğuna delil olur diyenlere Kadı, şer'i olarak imamı seçenlerin imamı hâl ve izale yetkisinin ancak fisk durumunda vacip olacağını bunun dışında böyle bir yetkilerinin olmadığını belirtir. Kadı bu konuda velinin evlilikteki durumunu örnek vererek, velinin evliliğe cevaz vermesinin sonradan evliliği fesh ve izale etmesine imkân vermediğini aynı durumu imamın ihtiyarında men eden ne olur sorusuyla karşılık vermektedir.²⁴¹

“Eğer ümmetten bir fırka için imamı seçmesi caiz olursa, bu fırkanın hadleri ikamesi ve ahkâmı tenfizi de yüklenmesi ona caiz olur. Çünkü başkasına verdiği işlerin bir kısmını kendisinin yapmasının caiz olması evladır. Bu durumda olunca imama ihtiyaç olmaz. Bu durum ihtiyar yoluyla imamdan mustağni olunacağını gösterir ki bu da batıldır” diyenlere Kadı bu uzaktır diyerek gerekçesini gösterir. Çünkü ona göre iddia edilen şey aklın yargılarından ya da sem'in vaciplerinden olmak zorundadır. Şayet iddia ettikleri aklın hükümlerinden ise imametın sem'iyattan olduğunu, onun vücutlarında ve vasıflarında akla dâhil olmayacağını söyler. Eğer iddia ettikleri sem'an

²³⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 301.

²⁴⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 304.

²⁴¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 305.

ise söylediklerini zorunlu yapan bir sem'i üzerine delil göstermeleri ve iddialarını sınırlandırmamaları gerektiğini ifade eder.²⁴²

İmamın kitap ve sünnet ile bilgili olması vacipse ve ilmi ile başkalarından zengin ise ihtiyarla ona nasıl ulaşılır eleştirisine, Kadı bunun fasit olduğunu söyleyerek, imamın seçilmesi için sahîh olan ilmin miktarını bilenlerin ve bu durumun onda olduğuyla arîf olanların onu imam seçmeleri caiz olur diyerek cevap vermektedir. İmameye uygunluğu onun şahsının zahirinde olmazsa, ona ihtiyarla ulaşılması nasıl caiz olur itirazını da Kadı fasit olarak kabul eder. Kadı'ya göre muteber şartların onda bilinmesi ve görülmesi sahîh olur. Ve tarik/ yol bu galibi zan olursa onda görünür belirtiler hâsıl olur. O zaman ihtiyarın cevazına ne mani olabilir diyerek iddiayı reddeder.²⁴³

“İmamı belirlemenin yolu ihtiyar olursa, imamı seçtiklerinde ona ilim öğretene ve elinden tutan ve gerektiğinde haddi ikame edecek birine ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Ya da buna ihtiyaç duymaması. Eğer ihtiyaç duymazsa o masumdur ve onda nass kaçınılmazdır. Eğer muhtaç olursa ona bir imam ve imama bir insan şeklinde bir silsile olması gerekir. Denilse ki ümmet bunu üstlenirse ona haddi ikamenin ümmete (ümmetin görevi) olması gerekir. Ve bu kendileri ümmetin imamları olacaklarından, onları imamın tebası olmaktan çıkarır. Bu da ihtiyarın iptalini gerektirir.” şeklindeki görüşü Kadı yine uzak bir görüş olarak değerlendirir. Ona göre imam kâmil akıllı ve haddi gerektiren bir şey yapmamış olduğunun bilinmesi sebebiyle onun elinden tutan ve ona ilim öğreten birine illaki ihtiyaç duymaz.²⁴⁴

“Ümmetin içinde Şia, Havaric, Mu'tezile ve Nabîta'nın olması nedeniyle şiddetli bir ihtilafın olduğu sahihtir. Her fırkanın sadece kendi inanç ehlinde birini imam seçtiğini görürsün. Öyleyse imamın ihtiyarında nasıl icma vaki olur? Ve imama herkesin inkıyadı nasıl hâsıl olur?” şeklindeki eleştiri Kadı'ya göre uzaktır. Çünkü farklı fırkalar hak içindir. Onlara hakka başvurma lazım geldiği gibi aynı şekilde hak ehlinin nasb ettiği kişiye de inkıyad lazım gelir.²⁴⁵

İmamın belirlenmesinde mahsus sıfatlar olmasını ve belirli sayılar olmasını eleştirenlere de Kadı karşı çıkar. Çünkü Kadı, imamı belirleyen sıfatlar ve sayılar

²⁴² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 306.

²⁴³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 309.

²⁴⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 309.

²⁴⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 310 vd.

olması gerektiğini kabul eder. Bu sayı ve sıfatlara sahabe icmasıyla karar kılındığını söyler. Ona göre ihtiyar marifetle mümkündür, imamet de ihtiyarla sağlanabilir. Bu yüzden ihtiyara sem'an itibar edilir. Kadı'ya göre şayet bu duruma illet olmasaydı, söylediğinin sıhhati de sağlam olmazdı. Çünkü sem'i ahkâmın tamamı muallâk olmayı gerektirmez. İmamı belirleyen sayının niçin beşten farklı olmayacağını soranlara onda illet olmadığını, bu durumun tevkifi olduğunu söyler. Bu yüzden sayının kıyasının yapılmasının da yasak olduğunu belirtir.²⁴⁶

“Şayet imamın mahsus cemaatin seçimi ile imam olması caiz olursa imamın ilminin imtihanla bilinmesinin ve faziletinin ya imamın misli ya da onun da üstünde olması gerekir. Bunun fesatlığı da ihtiyarı iptal eder.” eleştirisini Kadı yine uzak bir görüş olarak kabul eder. Çünkü Kadı'ya göre imamın ilmini sadece onun ilmine eşit olan ya da ondan daha faziletlinin bilmesi gerekmez. Çünkü ehl'u seyr ve marife az miktarda tecrübe ve haber ile ilimde önde gelenleri bilirler. Bu bilme Hasan ve Ebu Hanife'nin fıkıh ve ilimde, Sibeveyh'in nahivde öncelendiklerini bilmek gibidir. Ve her birimizin şiirde İmrül Kaysın önde olduğunu bilmesi gibidir. Öyleyse ehli'l imame vel marife'nin faziletlinin faziletini ve ilimde önde olanı bilmesine ne mani olur? Bu yüzden zikrini sunduğumuz kişilerin (seçmenler) ihtiyarla sorumlu olmaları sahihtir şeklinde ifade eder.²⁴⁷

“Şayet imamı ümmetten bir cemaat görevlendirmiş olursa, imam ona kendileri üzerine halife olur. İnsanın kendi üzerine halife atanması ise caiz olmaz. Tıpkı kendi üzerine hüküm vermesi caiz olmadığı gibi. O ancak başkalarına halife olur. Bu batılsa nass vaciptir.” Diyenlerin iddiaları Kadı tarafından şöyle eleştirilir: Kadı imamı seçenlerin bu görevi resulün emri ile ikame ettiklerini savunur. Buna örnek olarak da imamın diğer beldelere emirlerden emir görevlendirmesi ya da onları azl etmesi örneğini verir. Bu yetkiyi alan emir imamın emri ile hükmetme yetkisine sahip olur. Yine Mu'te günü Müslümanların komutanları öldüğünde Halid'i ikame ettikleri sabittir. Halid onların üzerine, onların ikamesi ile emir oldu. Sünnetin nassı ile onun inkârının cevazı sabittir. Çünkü Peygamber Efendimiz de bunu onaylamıştır.²⁴⁸

İmamın Allah'ın ve resulünün halifesi olmasının ya da onlar (için) adına imam seçilmesinin sahih olduğunu ileri sürenlere Kadı karşı çıkar. Ona göre imamın resule

²⁴⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 312.

²⁴⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 313.

²⁴⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 314.

halife olmasına cevaz verilmez. Ve o (imam), ona halife olarak atanamaz. Onlara halife olması caiz olmaz. Kadı bu konuda Şia'nın tamamının ittifak halinde olduğunu, onların halife resul içindir, böylece seçimin batıllığı ve nassın ispatının gerektiğini söylediklerini ifade eder.²⁴⁹

2.3.2. Nass ile tayine itiraz

Kadı Abdulcebbar, imamın göreve geliş biçiminin seçim olması gerektiğini açıkladıktan sonra, Şia'nın imamın nassla tayin edildiğine dair delillerini çürütmeye çalışır.

1. “Sizin dostunuz önce Allah, sonra peygamberi, sonra namaza devam eden ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek zekât veren ve rükû eden müminlerdir.”²⁵⁰ Kadı'ya göre Şia bu ayette iman edenler ibaresinden Hz. Ali²⁵¹,nin kast edildiğini ileri sürmüştür. Çünkü Şia'ya göre rükûda zekât verme vasfı sadece Ali'ye sabittir. Bu ayetin nakledilen haberle Ali'nin imam olduğunun muradının ortaya konulduğunu ifade ederler.²⁵² Kadı'ya göre bu ayetten böyle bir murad çıkarılması caiz değildir. Çünkü bu durum sadece Resul ve Ali için hususi bir durum değil, her kavmin üstlenmesi gereken bir vaciptir. Burada tahsis edilmiş bir vecih olmaz. Kadı'ya göre ayetteki iman edenler ibaresi Ali'ye nassı hususileştiren bir ifade değildir.²⁵³

2. “Eğer eşinizin aleyhine bir şey yapmaya kalkışırsanız Allah, Cebrail ve Salih müminler onun dostudur. Onun arkasından da melekler ona arka çıkar.”²⁵⁴ Kadı Şia'nın bu ayette Salih müminlerden muradın Hz. Ali olduğunu ve Allah'ın Ali'yi Resulullah'a dost/yardımcı olarak yarattığını ileri sürdüklerini ifade eder. Yine onlara göre bu emir diğer Müslümanlara has değil, bununla ancak imamet tariki kast edilmektedir.²⁵⁵

Kadı'ya göre bu ilk olarak uzaktır. Çünkü orada murat edilen murat imamete delalet etmez. Yardıma delalet eder. *Fe innallahu mevlahu* ile bilinen murat yardımın tarikidir. Kadı'ya göre bu ayetle sadece maun ve nassın murat edilmesi caizdir. Ayetin kıssası da bunu gerektirir. Çünkü ayet Hz. Peygamberin sırrını ifşa eden zevceleri ve

²⁴⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 316.

²⁵⁰ Maide, 5/55.

²⁵¹ Kadı eserinde Ali ifadesi yerine genel olarak Emirül Mü'minin ifadesini kullanmıştır.

²⁵² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 133.

²⁵³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 134.

²⁵⁴ Tahrir, 66/4.

²⁵⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 139 vd.

Allah'ın bunu Nebiyyullah'a bildirmesi üzerine inmiştir. Ve Allahû Teâlâ bu ayeti onlara benzeri fiilden mani olmak için indirmiştir.²⁵⁶

3. “Sana gelen ilimden sonra artık her kim seninle tartışmaya kalkarsa deki gelin oğullarımızı, oğullarınızı; kadınlarımızı, kadınlarınızı çağıralım; kendimiz ve kendiniz de bir araya gelelim. Sonra canı gönülden dua edip Allah'ın lanetini yalancılardan boynuna geçirelim²⁵⁷.” Ayetini Şia'nın şu şekilde yorumladığını ifade eder. Mübahale ayetleri nazil olduğunda Hz. Peygamber Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'i aldı. Bunun olması Ali'nin efdal olmasına delildir. Ve bu Ali'nin imameti hak etmesini gerektirir. *Enfüsüina ve enfüsüküm* sözünden muradın bu olması kaçınılmazdır.²⁵⁸

Kadı bu görüşü kabul etmez. Çünkü Kadı'ya göre efdaliyet imametın şartlarından değildir. Ayrıca Kadı Hadis Ashabı'nın eserlerinde Ali'nin mübahalede orada bulunmadığını zikrettiklerini ifade eder. Kadı görüşünün doğru olduğunu Ebu Haşim'in görüşüne yer vererek açıklamaya çalışır. Ebu Haşim'e göre bu ayet Resulullah'a nesepte yakın olana hastır ve fazilet belirtisi kast edilmez. Hasan ve Hüseyin'in yaşları küçük olmasına rağmen Resulullah'ın onları dâhil etmesi nesebin yakınlığına has olduğunun delili olur. Ayetteki *Enfüsüina ve enfüsüküm* bu manaya delalet eder. Çünkü o akrabalığın yakınlığını istedi. Tabi ki bu olayda Ali'nin Resulullah'taki yerinin onun lütfuna delil olduğunu inkâr etmeyiz. Ona muhabbetinin çokluğu/şiddeti ve onun faziletinin. Bizim inkâr ettiğimiz bunun efdal olmaya ve imamet üzerine delil olmasıdır.²⁵⁹

4. “Allah'a, resulüne ve ulu'l emre itaat edin. Sonra bir şeyde anlaşmazlığa düştüğünüz zaman hemen Allah'a ve peygamberine arz edin onu. Eğer Allah'a ve ahret gününe inanan mü'minler iseniz. Bu hem hayırlı hem de netice itibariyle daha güzeldir.²⁶⁰“ayetini Şia'nın, bu Allah'ın ona itaati icab etmesi ancak onun hata yapması caiz olmayan masum mansusun aleyh (üzerine nass olan) olmasını gerektirir. Bunun sübutu Ali'nin imam olmasını gerektirir şeklinde yorumladığını ifade eden Kadı bu görüşü uzak bir görüş olarak kabul eder.²⁶¹ Kadı'ya göre itaat, itaat edilenin istemesine muvafakatla olur. Resule itaat ettiğimiz gibi ona (imama) itaat vacip olmaz. Çünkü

²⁵⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 140.

²⁵⁷ Ali İmran, 3/61.

²⁵⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 142.

²⁵⁹ *Muğni*, XX/1, 142.

²⁶⁰ Nisa, 4/59.

²⁶¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 143.

Allah bizden kendisine ibadet/kulluk etmemizi ister. Resulde böyle değildir. Resule onun vucubunu açıkladığı ve onun irade ettiği şekilde itaat ederiz. Çünkü resul bazen bizden nafil ister ve onun yapılması lazım gelmez.

Kadı'ya göre bu ayetin muradında ihtilaf ettiler. Bazıları onunla istenilenin fetvalarda onlara müracaat edilen ilim ehli olduğunu söylediler. Ve bazıları ise onunla istenilenin umera olduğunu söyledi. Bazıları da Resulullah zamanındaki saray umerası olduğunun murad edildiğini rivayet etti. Umeranın hallerinden malum olunan ise hiçbirinin masum olmadıklarıdır. Fakat onların tayini Resulullah'tan sadır olduğundan dolayı Allah onlara itaati emretti. Bu nasıl nassa delil olur?²⁶²

Kadı bu ayetin akabinde gelen “Ayrılığa düşerseniz ...” Sözüni muhtemelen; imamette ayrılık şiddetlendiğinde ve çoğaldığında onu Kitaba ve Sünnete götürmeyle ilişkilendirdiklerini söyler. O ikisinde imam üzerine nassın kati olduğu kaçınılmazdır. Çünkü imamın yolu nass olmazsa bu sahih olmaz ve ayrılığın sona ermesi sahih olmaz.²⁶³ Kadı'ya göre bu uzaktır. Çünkü Allah'ın ayrılık çıktığında Allah'a ve resulüne götürün emri Allah'ın kitabı ve resulün sünnetidir. Fakat ikisine başvurmak masnusun aleyh olarak vasedilemez. Onunla, o ikisiyle kıyas ve istidlale ulaşılması vasedilir. Bu vecihe daha yakın olmasından dolayı imametinin tarikinin de içtihat olması gerekir. Kadı imamın nassla olmayacağını söylemesini şöyle gerekçelendirir. Muhakkak imametteki ayrılık Kitap ve Sünnetteki delillerle giderilir. Çünkü biz nassla belirlendiğini söylemeyiz. Fakat biz Sünnet ve Kitapla bilinen sıfatlar üzerine nassla dedik. Onların dediklerine vecih yoktur.²⁶⁴

Kadı'ya göre bazıları da bu ayetin muradının emiri'l mü'minine delil olduğu zahirde olmadığını söylediler ve bunda haberler ve hadislerle başvurular.²⁶⁵

5. “Ey ehlibeyt! Allah yalnızca sizden günahları giderip/kirleri uzaklaştırıp ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”²⁶⁶ Kadı'ya göre bu ayeti Ali'nin ismetine, onun hata ve dalaletten uzak olduğuna delil olarak kabul etmişlerdir. Bundan dolayı (ismetten) imamet Ali ve soyuna ait olması gerektiğini ileri sürdüler. Kadı'ya göre bu uzaktır. Çünkü bu ayet Allah'ın onları kirlerden uzak tutmak ve temizlemek istediğine delildir.

²⁶² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 143.

²⁶³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 144.

²⁶⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 144.

²⁶⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 144.

²⁶⁶ Ahzab, 33/33.

Ayrıca Kadı'ya göre bu ayette kast edilenin bütün mü'minleri temizlemek ve günden uzak tutmak olduğu sahihtir. Kadı'ya göre bu ayetteki murad Ali'yi övmek ve ta'zim etmek ya da onun fiillerinin temiz olduğunu göstermek istemesidir. Bu ayetler ehlibeytin meziyetine delildir. İmamet konusuna dâhil olmaz.²⁶⁷

6. “Allah: Ben seni insanlara önder yapacağım dedi. İbrahim: Rabbim zürriyetimden de yap dedi. Rabbi ise zalimler benim ahdıma nail olamaz dedi.²⁶⁸ “Kadı'ya göre Şiiiler şöyle düşünür. Bu ayet zalimin imam olmayacağını haber verir. Bu yüzden kafir ve zalim olanlardan tamamının zamandan bir vakitte bunda şansı olmaması gerekir. Bunun için her vakitte masum olan hak etmiş olur. Ve bu Ali'nin imametinin sabitliğini gerektirir. Kadı bu ayetten yola çıkarak Ebubekir'in imametinin sahih olmadığını çünkü imamın resul gibi önceki halinin de büyük günah ve küfürlerden beri olması gerektiğini ve Ali'nin kesinlikle Allah'a küfürde bulunmadığı için onun imam olduğunu söylediklerini ifade eder.²⁶⁹ Kadı'ya göre buna itimat etmek mümkün değildir. Çünkü ayetin zahiri zalimlerin ahde nail olamayacağını gerektirir. Küfürden ve fısktan sonra tövbe onun durumunu salih yapar, zalim olmaz. Ayetin ahde ulaşmanın imkansız olmadığına hükmetmesi gerekir. Ayetten murat zalimler zalim olmaktan çıktıklarında ahde nail olmayacakları değildir. Murat sadece onların zulüm hali içinde oldukları zamandır. Kadı bu konuya dayanak olarak “Mü'minlere rablerinden onlara büyük bir fazilet olacağını müjdele.”²⁷⁰ ayetindeki imandaki kasıt gibi iman içinde oldukları hali kast ettiğini söyler.²⁷¹

Kadı ayette geçen *seni insanlara imam yapacağım* ifadesindeki imamdan muradın nübüvvet olduğunu söyler. Bu açıdan nebinin hallerinden her halinde zalim olmayacağı gerektiği, büyük günah işlemeyeceği, küfrün onda vaki olmayacağı üzerine delil olduğunu söyler. Resulün hüccet olmayı üstlendiğinden büyük günah ve küfürden münezzehe olması vaciptir. Oysa imamda bunun tersidir. Onun konumu emir ve hâkimin konumuyla aynıdır. Bu da onun ismetini düşürür.²⁷²

7. Gadir Hum günü Hz. Peygamberin Ali üzerine nass tayin ettiğine dair, ” Ben sizlere nefislerinizden evla değişimliyim? Allahım! Evet dediler. Sonra Peygamber Ali'yi

²⁶⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 193.

²⁶⁸ Bakara, 124.

²⁶⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 194.

²⁷⁰ Ahzab, 47.

²⁷¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 194.

²⁷² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 195.

işaret ederek, ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır. Allahım ona dost olana dost ol, ona düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et ve onu yalnız bırakmanı yalnız bırak” iddiasını dile getirdiklerini ifade eden Kadı, bu hadisin Şia’nın arzu ettiği manayı ifade etmediğini belirtir. Çünkü peygamberin “ben mevlası olduğum” ibaresi ancak kelamın mukaddimesinin iktiza ettiği mana ile caiz olur. Burada peygamberin muradı itaat ve inkıyaddır.²⁷³

8. “Sen kardeşimsin ve vasımsın. Benden sonra halifemsin. Ve dinimin kadısısın.” rivayetinin Ali’nin peygamberden sonra imam olacağına ve ondan sonra şeriatı ikame edeceğine delil olduğunu ileri sürerler.²⁷⁴ Kadı bu iddiaya şeyhlerinin görüşüyle cevap verir. Bu haber ahad haber konumundadır. Ve buna benzer zikredilen lafızlar çeşitlidir. Bazısında lafızlar daha açık bazısında daha kapalıdır. Kadı’ya göre resulün bu sözü Ali’nin ehil olduğu konularda ona güvendiğine delil olur.

9. “Yarın sancağı birine vereceğim. O adam Allah ve resulünü sever. Allah ve resulü de o adamı sever.” ve “Allahım! Bu kuştan benimle yemesi için halkından sana en sevimli geleni bana getir.” rivayetlerini Allah’ın resulden sonra efdal olarak Ali’yi yarattığına, Allah’ın onları çok sevdiğine ve bu sebepten Ali’nin imam olması gerektiğine delil olduğunu ileri sürerler.²⁷⁵ Kadı imamette efdaliyeti zorunlu görmediği için bu ona göre uzaktır. Ve bu Ali’nin imam olduğuna dair bir nass değildir. Kadı’ya göre *sancağı o adama vereceğim* ifadesi resulün o anki içtihadı ile alakalıdır.²⁷⁶

10. “Ali Müslümanların seyididir.”, “Bu (Ali) benden sonra her mü’minin velisidir.”, “Ali benden, bende Alidenim. O kadın- erkek her mü’minin velisidir.” gibi rivayetleri Ali’nin imametine, onun efdal olduğuna ve onun ismetine ilişkilendirdiler.²⁷⁷ Kadı bu iddialara da Ebu Ali’nin görüşüyle cevap verir. Bu haberler ilmi gerektiren vecihle sabit değildir. Bu yüzden nassın ispatında bunlara itimat edilmesi sahih değildir. Yine onların bu haberlerin tevatürle sabit olduğunu iddia etmeleri de sahih değildir. Çünkü tevatürün şartları hâsıl değildir.²⁷⁸

11. “Size Allah’ın kitabı ve ıttetim ehli beytimi bırakıyorum. Onlara sarıldığınız sürece dalalete düşmezsiniz. Taki havzda bana dönene kadar bunlar birbirinden

²⁷³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 144 vd.

²⁷⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 182.

²⁷⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 186.

²⁷⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 187.

²⁷⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 187.

²⁷⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 187.

ayrılmayacaktır.” rivayetini imamet ve ismete delil kabul ettiler ve “Benim ehli beytim Nuh’un gemisi gibidir. Ona binenler kurtulur ona muhalefet edenler boğulur” rivayetiyle de söylediklerini desteklediler. Bu rivayetler onların ismetine, onlara itaatın vücubuna ve onlardan vazgeçmenin yasak olduğuna delildir. Ve bu Ali üzerine nassı iktiza eder ²⁷⁹ görüşüne Kadı karşı çıkar ve yine Ebu Ali’nin görüşüyle cevap verir. Şayet bu söz Ali’nin imametine delil olursa “Benden sonrakileri takip ediniz: Ebu Bekir ve Ömer.”, “Ömer’in kalbi ve lisanı üzere mutlak haktır “ve “Ashabım yıldızlar gibidir, hangisini takip ederseniz sizleri hidayete iletirler.” sözleri de onların imametine delil olur.²⁸⁰

2.3.3. İmamın Denetlenmesi ve Görevden Azl

Fıskın ortaya çıkması olayı ile imamın hâll edilmesi gerektiği sahabe icması ile sabittir. Çünkü bu konuda sahabe arasında hilaf yoktur. Ancak Osman’ın emirliğinde hâllini gerektiren bir şeye sebep oldu mu ya da olmadı mı hususunda ihtilaf ettiler.²⁸¹

Onun fıskı öne çıksa bile imam olmasına mani olmayacağını, Kadı’nın batındaki fıskın imamete engel olmadığı görüşüne eleştiri olarak zahirdeki fıskın da imamete mani olmayacağını söyleyenlere Kadı bunun emir, şahit ve hakimde sunduğumuz gibi geçersiz olduğunu söyler. Ona göre bu halde onun adaletine itibar edilir. Eğer zahirde olursa batındakine bağlı kalınmaz. Önceki fıskı ondan uzaklaşmışsa da olmaz. Hâkimde dediğimiz gibi. Adaletinin itibarına vücup edildiğinde batınında zahir gibi olması gerektiğini, diğer hallerinin de fısktan uzak olması gerektiğini ileri sürenlere Kadı, imamın resulden farklı olduğunu, bu hallerden beri olması gerektiğini söyler. Ve imamın hâkim ve emirin hükmünde olduğunun sabit olduğunu ifade eder.²⁸²

Kadı’ya göre Müslümanların zalim yöneticilerin zulmüne son vermesi gerekir. Ve yeni bir imam ikame etmeleri onlara lazım gelir. Bu halde (zulüm) olan kimsenin imam olması engellenir. Çünkü hadlerin ikamesi ve ahkâmın tenfizini herkesin yapması caiz olmaz. Bu görevi ikame eden kimsenin mahsus sifata sahip olması kaçınılmazdır.

²⁷⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 191 vd.

²⁸⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 193.

²⁸¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 203.

²⁸² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 203.

İmamın bu sıfatları (söylediğimiz) üzerine ve adil olması ile onun kıyamı sahih olur. Bağide bu sabit olmaz. Onun halinin diğer insanların hali gibi olması gerekir.²⁸³

Kadı kahr ve ikrahla imam olacak kişi için başlangıçta böyle bir durum söz konusu ise bu kişinin imam seçilmesinin caiz olmayacağını söyler. Ve o kişinin imam olmasının caiz olmamasının vacip olduğunu ileri sürer. Çünkü onun başkasına kahr ve ikrah uygulaması onun fiske halinde olduğunu doğrular. İmam olması fiskeyi daha da arttıracığından imam olması caiz olmaz.²⁸⁴ Ayrıca imam olan kişinin diğerlerini kendisinin imametine itikada ve rızaya zorlamayacağını, bu durumun bütün insanların fesadına yol açacağını söyler.

Kadı “Habeşli bir köle dahi olsa itaat edin “rivayetini fasığın imametinde delil kabul edenlere de karşı çıkar. Çünkü ona göre bu haber ahad bir haberdur. Ve o haberde fasığa itaatin kabulü yoktur, bağı ile muharebe ve onu men etme vücubiyeti vardır.²⁸⁵

“Batında fasık olan birinin ehlül hal vel akd tarafından seçilirse akdin kabulü ona helal midir? Ya da mani olmak gerekir mi? Kaçınma lazımsa fiskeyi açıklaması ona helal mi ya da bu ona helal olmaz mı? “sorularına Kadı, şöyle cevap verir. Kendinin bildiğinde tövbe etmesi ve akdi kabulü vacip olur. Dürüstlük ve salah ile kendisinden güven olursa ikisinden biri diğerine zıt olmaz. Bununla güven olmazsa ona halinin izharı lazım gelir.²⁸⁶

İmam olduktan sonra batın fıskıya sahip olan kimseyi fark ederseniz o kişi imam olmaktan çıkar mı sorusuna Kadı, fısk onda zahiren varsa ancak imamlıktan çıkar. Ona lazım gelen ve muteber olan anında tövbe etmesidir.

Kadı; delilik, azaların ve duyuların butlanı bunaklık, yaşlılık gibi durumların imamın ölü olması konumuyla bir olduğunu, bu durumun imamlıktan çıkmasına sebep olacağını söyler.²⁸⁷

Ancak akli sabit, temyiz gücü kaim, ihtiyaç duyulan ilim ve fazilet onda hasılsa sem'e dayalı olması gerekir, imam olmaktan çıkmaz. Çünkü bu durum aklen imam olmasına mani değildir.²⁸⁸

²⁸³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 204.

²⁸⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 204.

²⁸⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 204.

²⁸⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 206.

²⁸⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 169.

²⁸⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 169.

Kadı'ya göre hastalık ve zayıflık imamın imametini geçersiz saymaz. Ancak hastalığın şiddeti artarsa, hasatlığın süresi sona ermezse, duyuların ve azaların butlanı gerçekleşirse bu durumda imam görevden ayrılabilir. Çünkü imamda tedbir (idare) ve siyaset amaçtır. Ve o ikisi akıl ve müşahede ile ilgilidir. Hastalık artarsa imamlıktan çıkmasına karşı çıkılmaz.²⁸⁹

Kadı'ya göre küfür sınırına ulaşmış olsun ya da olmasın imam da fıskın zuhuru imamın adaletini etkilediğinden dolayı bu kötü belirtilerle imam, imam olmaktan çıkar.²⁹⁰

Kadı, dış görünen fiillerle işlenen fısık ile teville fısık arasında bir fark olmadığını hocalarının indinde de durumun böyle olduğunu ve bu konuda muhalif olmadığını fucur ortaya çıktığında, imamın imametini sürdüremeyeceğini ifade eder. Emir ve hâkimde fısık ortaya çıktığında onlar görevden uzaklaştırıldığı gibi imamda da böyle olması gerektiği evladır.²⁹¹

2.3.4. Zamanda Bir İmamın Bulunması

Kadı Abdulcebbar, genel olarak imamın zamanda tek olması gerektiğini düşünür. Ancak bazı istisnai durumlarda birden fazla imamın imametine cevaz verilebileceğini ifade eder.

O'na göre akıl cihetinden bir zamanda imamların bulunmasının ispatının imkânsız olmadığı bilinir. Bir ümmete birden fazla nebinin ya da kadı ve emirlerin imkânsız olmadığı gibi. Bu durum sem'i yönden men edilir. Bu sem'i delil sahabenin ve onlardan sonrakilerin icmasıdır. Onlar sadece bir imama akdedilmesini caiz görürler ve bir imam varken diğerine akdedilmesine cevaz vermezler. Bundan dolayı imam öldüğü zaman yeni bir imam nasb etmeye sığınmışlardır. Ve bu durumu endişe içinde müzakere etmişlerdir. Bu müzakere imam nasb edildiğinde ve ona rıza hâsıl olduğunda sona erer.²⁹²

Ebu Bekir'in akdinden sonra Abbas ve Ebu Süfyan'ın Ali'ye "elini uzat sana biat edelim" demeleri o ikisine göre henüz imamete karar verilmemiş olmasındandır.

²⁸⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 169.

²⁹⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 170.

²⁹¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 170.

²⁹² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 243.

İmamete karar verildiğinde bu olay sona ermiştir. Bundan dolayı Ömer içlerinden birini seçmeleri üzere bu işi altı kişilik şuraya bıraktı. Şayet bir vakitte imamet 2. Kişiyeye sahih olsaydı Ömer'in bu şartı sahih olmazdı.²⁹³

Kadı, bu konuya şeyhlerinin delilleriyle devam eder. “Ebu Bekir'i tayin ederseniz onu bedenen zayıf, Allah'ın dininde güçlü bulursunuz. Ömer'i tayin ederseniz onu hem bedenen hem de dinen güçlü bulursunuz, Ali'yi tayin ederseniz onu yönlendiren bir rehber bulursunuz” hadisi herkesin seçilmesini men ediyor gibidir. Allah'ın, kefaretlar arasında seçme hakkı bıraktığında sadece birini seçince vacibin sahih olması gibi. Öyleyse bu tercih sadece ikisinden birinin imam olmasının sahih olması gerektiğini gösterir.²⁹⁴

Kadı, kendisi de zamanda bir imamı caiz görmesine rağmen, genelde hem fikir olduğu Ebu Haşim'in bu konudaki delillerini de eleştirir. Ebu Haşim, Sakife günü ensarın sizden bir emir, bizden bir emir olsun teklifine Ebubekir'in karşı çıkmasının bir devirde iki imam olmayacağına delil olduğunu ifade eder. Kadı'ya göre bu delil uzaktır. Çünkü Ebubekir'in reddediş sebebi iki imam olmamasından kaynaklı değil, ensarın Kureyşli olmamasındandır. Ebu Haşim'in diğer delili ise, şayet bir vakitte iki imam olması caizse insanların ikisinden birine itaati vacip olmazdı, bazı cihetlerden muhalefet etmeleri caiz olurdu görüşüdür. Kadı, bu görüşü de uzak bir görüş olarak değerlendirir. Çünkü iki imamın ispatı her birine itaatin vacip olmasına mani değildir. Bu aynı anda iki nebinin gönderilmesi ve ikisine itaatin yasak olmaması gibidir.²⁹⁵

Kadı, bazı zaruri durumlarda iki imama izin verilebileceğini düşünür. Doğu ile batı arasında hadlerin zayı olması ve ahkâmın geçersiz olması durumunda ikinci bir imam ikame etmenin caiz olabileceğini ileri sürer.²⁹⁶ Ona göre, düşman ve asiler imama galip gelir ve beldede onu tasarruftan men ederlerse insanların beldelerinde başkasına akdetmeleri caiz olur. Bu caiz olursa ikinci imamın mevcudiyeti için kendisine önceden akdedilmiş imamın halin selameti için kendisinin imametten çıkması gerekir. İmaret ve kadılıkta bunun caiz olduğu gibi. Kadı, bu durumun nebilikte geçerli olmayacağını da altını çizer. Çünkü nebi eda edilmesinde hüccet kılındığı ve üstlendiği risaletten

²⁹³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 243.

²⁹⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 243.

²⁹⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 244.

²⁹⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 245.

kaynaklanan bir iş için kendisini nübüvvetten çıkaramaz. Oysa velayetlerin durumu böyle değildir.

2.4. İlk Halifelere Bakışı

2.4.1. Ebu Bekir'in İmameti

İmamet modelini dört halifenin göreve geliş şekline göre oluşturan Kadı Abdulcebbar, ilk olarak Ebu Bekir'in imamete uygunluğunu ele alır. Ona göre Ebu Bekir'in imamete gelmesi icma ile gerçekleşmiş bir olaydır. Çünkü ümmet hata üzerine toplanmaz ve imamete uygun olmayan birine rıza göstermez.²⁹⁷

Kadı, Ebu Bekir'in imametini delillendirmeye, onun imanını sorgulayanlarla başlar. Kadı'ya göre Ebu Bekir'in kâfir olduğu tevatürle bilineceği gibi, onun imana ve resule tasdike intikal ettiği de aynı şekilde bilinir. Onun küfür halinde kaldığını söylemek caiz değildir. Aksine onun imana intikal ettiği hususunda, yakini bilgi hâsıl olmuştur. Onun resulün dini üzerinde olduğuna dair ahbardan nakledilen zaruri bilgi, iman ile ilgili şüphenin tecvizine manidir.²⁹⁸ Ayrıca Hz. Peygamber'in, Ebu Bekir'i övmesi ve yüceltmesi onun kâfir olmasına engeldir. Peygamber'in onu *siddık* olarak isimlendirmesinin sabit olması da buna delil olur. Kadı'ya göre onun meşhur faziletleriyle ilgili rivayetler de bu görüşün batıllığını ortaya koymaktadır. Ebu Bekir'in resulden sonra irtidat ettiği görüşünü ise, Ali'nin nassı celi ile imam olduğunu söyleyenlerin ileri sürdüğünü, bu fikrin de batıl olduğunu söyler.²⁹⁹ Kadı, ensar ve muhaciri şirk ve nifak ile suçlayanlara “Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir.”³⁰⁰ ayetini delil olarak göstermiştir. Kadı, Ebu Bekir'in de o ağacın altında biat edenlerden olduğunun bilindiğinin altını çizmiştir. Kadı, onun imanını tasdik etmek açısından “Bu mallar özellikle, Allah'tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah'ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirleridir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.”³⁰¹, “Ant

²⁹⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 321.

²⁹⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 321.

²⁹⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 322.

³⁰⁰ Fetih, 48/18.

³⁰¹ Haşr, 59/8.

olsun Allah; Peygamber ile içlerinden bir kısmının kalpleri eğilmeğe yüz tuttuktan sonra, sıkıntılı bir zamanda ona uyan muhacirlerle ensarın tövbelerini kabul etmiştir. Evet, onların tövbelerini kabul etmiştir. Şüphesiz O, onlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”³⁰² ve “Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.”³⁰³ ayetlerini delil olarak kullanmaktadır.³⁰⁴

Kadı, Ebu Bekir’e nispet edilen küfür, nifak ve mürted iddialarına karşı onun İslam’daki önceliği, Resul’e biati, malı ve canını Resul’e yardım için kullanması, mağarada Nebiyle birlikte olan ikinci kişi olması, hicrette Nebi’nin arkadaşı olması,, Bedir Günü Nebi’nin veziri olması, Peygamberin işlerinde onunla müşaverede bulunması, Mekke fethedildiği zaman namaz emiri olması, Peygamberin hastalığında namazda öne geçmesi, ona mahsus siddik ismiyle isimlendirilmesi, meleklerden Mikail’e, nebilerden İbrahim’e benzetilmesi, Ömer ile birlikte cennetle müjdelenmesi gibi menkıbelerle cevap verir.³⁰⁵

Kadı, Ebu Bekir’in mü’min olmadığını söyleyenlerle, Ali’nin mü’min olmadığını söyleyen Hariciler arasında bir fark olmadığını da ifade eder.³⁰⁶

Kadı, “Bedevilerden geri kalanlara de ki: Siz güçlü kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız. Ya onlarla savaşacaksınız ya da onlar Müslüman olacaklar. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğratar.”³⁰⁷ ayetini bu konu açısından değerlendirerek, ayette geçen bedevilerden muhalif olanları güçlü kuvvetli bir kavme karşı savaşa çağırın kişinin Peygamber değil ancak Ebu Bekir, Ömer ve Osman’ın olabileceğini söyler. Kadı’ya göre ayette geçen kuvvetli kavim, bazıları tarafından Beni Huneyfe, bazıları tarafından da Faris ya da Rum olarak değerlendirilmiştir. Bahsedilen topluluklarla savaşanlar ise sadece Ebu Bekir ve Ömer olduğundan dolayı bu ayette Allah’ın, onlara itaat edenlere büyük mükâfat ve onlardan yüz çevirene büyük bir azap vereceği beyanı onlarla ilgilidir. Böylece onların hak üzere olduğu, onlara itaatın

³⁰² Tevbe, 9/117.

³⁰³ Haşr, 59/10.

³⁰⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 322.

³⁰⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 323.

³⁰⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 324.

³⁰⁷ Fetih, 48/16.

Allah'a itaat olduğu sahih olur. Bu durum o ikisinin imametinin sahihliğini ve imamete uygun olmalarını gerektirir.³⁰⁸ Bu ayetten muradın Cemel ve Siffin ehli olduğunu dile getirenlere, bunun fasit olduğunu söyleyen Kadı iki vecihle karşı çıkar. Birincisi, ayette geçen “Ya onlarla savaşacaksınız ya da onlar Müslüman olacaklar” ifadesi ona göre söyleneni geçersiz kılar. Çünkü Ali, küfür üzere olanlarla savaşmadı, savaştığı topluluk İslam üzereydi. Onlarla savaşma nedeni onları kendisine biate dâhil etmek, itaate döndürmek ve isyandan vazgeçirmektir.³⁰⁹ Diğer vecih ise, Kadı'ya göre ayette bahsedilenlerin Ebu Bekir'in zamanına kaldıkları bilindiği gibi Ali'nin zamanına kaldıkları bilinemez. O zaman ayetin çağırđıđı kişi Ali değil, Ebu Bekir ve Ömer'dir.³¹⁰

Kadı'ya göre “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”³¹¹ ayeti Allah'tan bir haberdur ve durumun Allah'ın haber verdiği üzere olması kaçınılmazdır. Çünkü mürtedlere karşı savaşan Ebu Bekir ve ashabıdır. Bu yüzden “Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler, Allah yolunda cihad ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar.” ifadesinin onlara uygun olması gerekir. Kadı bu durumun nass iddia edenlere de engel teşkil ettiğini bildirir.³¹²

Kadı, “Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara kendilerinden öncekileri istihlaf ettiği gibi onları da yeryüzüne istihlaf edeceğini, onlar için beğenip seçtiği dini, onların iyiliğine temkin yapacağını ve korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını va'd etti, çünkü onlar Bana kulluk ederler; hiçbir şeyi Bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte onlar asıl günahkârlardır.”³¹³ ayetinde geçen iman eden ve salih amel yapan Nebi'nin ashabından yeryüzünde istihlaf ve temkin yapanların ancak Ebu Bekir ve Ömer olacağını söyler. Çünkü fetihler onların zamanında olmuştur. Ebu Bekir Arap ve Acem şehirlerini, Ömer de Kısra

³⁰⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 325.

³⁰⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 325.

³¹⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 326.

³¹¹ Maide, 3/54.

³¹² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 326.

³¹³ Nur, 24/55.

şehirlerini, Horasan, Sicistan taraflarını ve diğer yerleri fethetmiştir. Ayetteki imamlar ve ashabını kapsayan temkin ve istihlaf, onların imamete uygun olduklarını gösterir.³¹⁴

Kadı, “Siz, insanlar içinden çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir.”³¹⁵ ayetini ele alarak, şayet İmamiyye’nin çoğunun söylediği gibi Nebi’den sonra irtidat edip ve nassı celiye muhalif davransalardı, hayırlı ümmet olmazlardı. Bu nassın tezkibini ve batıllığını gerektirir. Kadı, ayetlerde geçen bu ifadelerden dolayı Ebu Bekir’in tekfir edilemeyeceğini söyler.³¹⁶

Ebu Bekir’in imametinin salah olduğunu açıklayan Kadı, daha sonra onu ta’n edenlere karşı delillerini sunmaya geçer.

Kadı’ya göre Ebu Bekir’i ta’n ettikleri olayların başında peygamberin mirası konusunda batıl hüküm verdiğini iddia etmeleridir. Ebu Bekir’in kitabın nassına rağmen, “Biz peygamberler toplumu miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır” şeklindeki hadisle amel ettiğini ileri sürerler. Onlara göre bu hadis “Süleyman, Davut’a varis oldu.”³¹⁷ ve Zekeriya kıssasında geçen “Bana ve Yakup ailesine varis olsun”³¹⁸ ayetlerini reddeden bir hükümdür. Ayrıca onlar Fatıma ve Ebu Bekir arasında aslı olmayan şu konuşmayı da rivayet ederler: “Sen babana varis olursun da, ben babama varis olamam mı? Sen yalan bir şey getiriyorsun.” başka bir rivayette de Fatıma: “Ey Allah’ın Resulü’nün halifesi! Sen mi Resulullah’a varis oldun, yoksa onun ehli mi?” diye sormuş, Ebu Bekir’de “Bilakis ona ehli varis olmuştur.” deyince Fatıma: “Nebi’nin hissesi ne kadar?” diye sormuş, Ebu Bekir de “Resulün, Allah bir nebiye yemek yedirdiği zaman ondan sonraki görevlendirilmiş emirin olur, dediğini işittim. “deyince Fatıma: “Sen ve Allah resulü daha iyi bilir.” demiştir.³¹⁹ Resulullah’ın bıraktıkları miras değil sadaka olursa; Ebu Bekir’in Peygamberin kılıcını, ayakkabısını ve sarığını niçin Ali’nin ellerine bıraktığını soran İmamiyye’ye Kadı şöyle cevap verir: Ebu Bekir, bu haberi delil olarak kullanmayıp ve rivayetle yetinmeyip Resulullah’ın ashabından Ömer, Osman, Talha, Zübeyr, Sa’d ve Abdurrahman b. Avf’la bu rivayeti

³¹⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 326.

³¹⁵ Ali İmran, 3/110.

³¹⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 327.

³¹⁷ Neml, 27/16.

³¹⁸ Meryem, 19/6.

³¹⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 328.

müşahede etmiştir ve onlar şahitlikte bulunmuştur. Ebu Bekir'in terekeyi miras olarak taksim etmesi helal olmazdı. Çünkü Resul, terekenin miras değil sadaka olduğunu haber vermiştir.³²⁰

Ebu Bekir'i ta'n eden Şia'nın diğer iddiası da Fatıma'nın Ebu Bekir ve Ömer'e kızgınlığından, kendisinin cenaze namazını kılmamalarını vasiyet etmesidir. Onlara göre bu yüzden Fatıma gece, o ikisinden gizli olarak defnedilmiştir. Kadı bunun doğruluğunu kabul etmez. Ona göre namaz konusunda, Fatıma'nın namazını Ebu Bekir'in kıldırıldığı ve dört tekbir aldığı rivayet edilmiştir. Bu, fukahanın ölü üzerine dört tekbir almasının delillerindedir. Gece defnedilmesi de sahih değildir. Sahih olsa bile Nebi de gece defnedilmiş, Ömer de oğlunu gece defnetmiştir. Nebi'nin ashabı, gece defnedildiği gibi gündüz de defnedilmiştir. Bunda ta'n yoktur. Bilakis gece defnedilmeleri daha örtülü ve sünnete daha yakındır.³²¹

Ebu Bekir'i ta'n ettikleri diğer bir iddia da, onun imam olduktan sonra şeytan musallat olduğu gerekçesiyle “Beni azledin.” dediğini söylemeleridir. Onlara göre azledilmeyi isteyen biri imamete uygun değildir. Kadı'ya göre bu noksanlık olsa da, “Şeytan ona vesvese verdi.”³²², “Şeytan ayaklarını oradan kaydırıldı.”³²³, “Senden önce hiçbir Resul ve Nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın.”³²⁴ ayetleri bu noksanlığın nebilerde de varlığını gerektirir. Bu gerekmeseydi nefsinin nasıl böyle vasıflandırabilirdi? Kadı, Ebu Bekir'in bu sözü, şeytanın gazap anında ona musallat olup vesvese vermesinden korktuğu ve masiyetten uyanmak için söylediğini ifade eder. Bu söz, onun nefsinin masiyetten men etme ve halini tefekkür etme yolu üzere söylenmiştir.³²⁵

Ebu Bekir'i ta'n etmelerine dair bir iddia da, Ömer'in “Ebu Bekir'e biat *felte* (hatalı) oldu. Misline dönen kimseyi öldürün.” şeklinde bir rivayette bulunmuş olduğunu söylemeleridir. Onlara göre bu, Ömer'in hata yaptığını kabul ettiği anlamına geldiğinden, Ebu Bekir'in imameti geçersizdir. Kadı, Ömer'in haline bakılarak bu iddianın geçersiz olduğunun söylenebileceğini belirtir. Çünkü o, Ebu Bekir'i övmüş ve ona rıza göstermiştir. Kadı, bir şeyde doğru yapan birinin, onda hata yapmasının caiz

³²⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 328.

³²¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 335.

³²² Taha, 20/120.

³²³ Bakara, 2/36.

³²⁴ Hacc, 22/52.

³²⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 338.

olmadığını da ifade eder. Bu konuyla ilgili Ebu Ali'nin, *felte* kelimesinin hata ve günah olarak değil de düşünmeksizin ve müşavere etmeksizin söylenmiş söz anlamında da olacağı fikrine de katılır. “Misline dönen kimseyi öldürün.” sözünden ise aynısına müşaveretsiz ve zaruretsiz dönen ve sonra da biat için insanları zorlayan kimsenin öldürülmesini kast etmiş olabileceğini söyler.³²⁶

Ebu Bekir'e dair Şia'nın bir iddiası da Ebu Bekir'in ölüm anında “Keşke Resulullah'a üç şeyi sorsaydım. Bunlardan biri, ensarın bu işte hakkı var mıydı?” demesidir. Bu durum onun, kendi biati hakkında şüphe duyduğunu gösterdiğinden, onun imamete uygun olmasına manidir. Kadı'ya göre “keşke” kelimesi şüpheyeye delalet etmemektedir. Ebu Bekir, bu ifadesiyle Peygamber'den daha ayrıntılı bir şey duymak istemiştir.³²⁷

Ebu Bekir'in imametini ta'n ettikleri diğer bu konu da Hz. Peygamber ölümüne yakın bir vakitte “Usame ordusunu yola çıkarınız.” emrini vermiş, Ebu Bekir kendisinin de içinde olduğu ordunun hazırlanmasını geciktirmiştir. Ordunun hazırlığının ertelemeşi Peygamber'e muhalefet olacağından, Ebu Bekir'in ta'nının gerektiğini ileri sürmüşlerdir.³²⁸ Kadı buna cevap olarak, Ebu Bekir'in Usame'nin ordusunda bulunmadığının kaynaklarda geçtiğini söyler. Ayrıca o, Peygamber'in “Usame ordusunu yola çıkarınız.” derken bir kişiye değil çoğunluğa emir verdiğini ifade eder. Bu sebeple bu iddiaların batıl olduğunu dile getirir.³²⁹

Ebu Bekir'in ilk meşru halife olduğunu savunan Kadı Şia'yı eleştirmiştir. Bu konuda Ehl-i Sünnet ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır.

2.4.2. Ömer'in imameti

Kadı'ya göre Ebu Bekir'in imametine delil olan şeyler, aynı şekilde Ömer'in imametine de delildir. Onun fazilet, ilim nesep ve görüşünün imam olmasına delil olacağını ifade eder. Kadı, Ebu Bekir'de olduğu gibi Ömer'in imam olmasında da sahabe icmasının var olduğunu düşünür. Kadı, İmamiyye'yi nifak kavmi olarak nitelendirerek onların Ebu Bekir ve Ömer'in imametini kabul etmeme adına ileri

³²⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 339 vd.

³²⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 340 vd.

³²⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 343.

³²⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 344.

sürdükleri delilleri batıl olarak değerlendirir. Kadı'ya göre tarik birdir. Çünkü Ebu Bekir'in imameti salah olduğu gibi, onun imametini ispatlayan şeylerin misli Ömer için de geçerlidir.³³⁰

Kadı, onları ta'n edenlere Kur'andan şu ayetlerle cevap verir: "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın"³³¹ "Allah'ın indirdiği ile onların aralarında hükmet, onların hevalarına tabi olma."³³²

Kadı sahabenin konumunu göstermek için de "İnsanlar içinden çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"³³³ "Sizden fetihten önce infak edenlerle (diğerleri) bir olmaz"³³⁴ ayetleri ile "İnsanların en hayırlıları benim çağımdaykilerdir" hadisini delil olarak kullanır ve muhaliflerin görüşlerini bu şekilde geçersiz kıldığını ifade eder.³³⁵

Kadı Ömer hakkında rivayet edilen meşhur faziletlerin ve onun övülmüş makamlarda olduğunu gösteren rivayetlerin onun imametinin salah olduğunu gösterdiğini ifade eder. Peygamber'in "Ömer sizin velinizdir" rivayetini bu düşüncesine delil olarak kullanır.³³⁶

Kadı, Ebu Bekir'in Ömer'i halife olarak tayin etmesini Ebu Seleme b. Abdurrahman'ın şu rivayetiyle aktarır. "Ebu Bekir (Ömer'e) karar kıldığında Abdurrahman b. Avf'ı çağırdı ve Ömer'den bana haber ver dedi. Abdurrahman'da sen onu benden daha iyi tanırsın dedi. Ebu Bekir, olsun yine de söyle deyince Abdurrahman Ömer senin gördüğünden daha faziletlidir dedi, fakat o serttir. Daha sonra Osman'ı çağırdı ve aynı soruyu ona da sordu. Osman da sen daha iyi bilirsin deyince Ebu Bekir yine sordu. Osman: Onun gizli hallerinin açık hallerinden daha iyi olduğunu bilirim ve bizim aramızda onun benzeri yoktur dedi."³³⁷

Bu rivayetin farklı biçimlerinin olduğunu söyleyen Kadı, Ebu Bekir'in hastayken Osman, Abdurrahman, Said b. Zeyd, Ebu'l Aver ve ensardan iki kişi, Useyd b. Husayn ve bir başka kişi ile de istişarede bulunduğunu belirtir.³³⁸

³³⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 3.

³³¹ Ali İmran, 3/105.

³³² Maide, 5/48.

³³³ Ali İmran 3/110.

³³⁴ Hadid, 57/10.

³³⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 4

³³⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 4.

³³⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 5.

³³⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 6.

Ebu Bekir'in Ömer'i halife tayin eden yazısını da şöyle aktarır. "Ebu Bekir Osman b. Affan'ı çağırdı ve yaz dedi. Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu dünyadan ayrılmak ve ahirete gitmek üzere olan Ebu Bekir b. Kuhafe'nin vasiyetidir. Ben Ömer b. Hattab'ı size halife olarak tayin ettim. Eğer onu layık bir insan olarak görürseniz ki benim umudum budur. Ve eğer Allah'ın dininde değişiklikler yaparsa bilin ki ben sadece sizin hayrınızı istedim. Ve benim gaybdan haberim yoktu. Zulmedenler hangi akibete uğrayacaklarını göreceklerdir."³³⁹ "Kadı'ya göre bu söz onun dindeki ihtimamı ve Müslümanlara özeninin fazlalığındandır."³⁴⁰

Ebu Bekir ölmeden Ömer'i halife tayin edince bir adam Ebu Bekir'e bu yanlış tavrından dolayı Allah'a nasıl hesap vereceğini sorunca Ebu Bekir "Beni Allah'la mı korkutuyorsun? Ona ehlinin en hayırlısını halife tayin ettim." diyeceğini söylüyor. Kadı, bu olayla Ömer ve Ebu Bekir'i kötöleyenlerin ve onları imamete uygunluktan çıkaracağını iddia edenlerin görüşlerinin geçersiz olduğunu söyler. Ayrıca Ebu Bekir'in ölüm döşeginde dahi dünyaya meyil gösterip, halife belirleme işine koyulduğu için eleştirenlere de Ebu Bekir'in meylinin haram bir şeye talip olmadığını, aksine helal bir şeye talep olduğu için onun ta'n edilmeyeceğini söyler.³⁴¹

Ömer'in insanlar arasında sert yapılı olarak bilinmesini kerih bir durum görerek onun imamete uygun olmadığını söyleyenlere Kadı, bu huyunun onun imametinin sıhhatini etkilemeyeceğini söyler. Kadı'ya göre onun sertlik Vasfi faziletini geçersiz kılmaz. Çünkü Kadı'ya göre O, bu huyunu Allah'ın düşmanlarına karşı kullanmış ve bunun sonucunda "Onlar kendi aralarında merhametli, kâfirlere karşı şiddetlidir."³⁴² ayetinin övgüsünü kazanmıştır. Hz. Peygamber'in Ömer hakkında "Ömer'i görevlendirirseniz Onu Allah'ın emirlerinde güçlü bulursunuz" sözünün de bu anlama işaret ettiğini söyler. Ayrıca Ömer'in idaresi döneminde din ve siyaset işlerinin istikametine bakarak da, onun imamete uygun olmadığını söyleyenlerin görüşlerinin fasit olduğunu söyler.³⁴³

Kadı, Ömer'in hilafetinin uygunluğunu ortaya koyduktan sonra Şia'nın Ömer'e yönelttiği eleştirileri teker teker ele alarak cevaplandırır.

³³⁹ Şuara, 26/227.

³⁴⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 6-7.

³⁴¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 7-8.

³⁴² Fetih, 48/29.

³⁴³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 8.

Ömer'i ta'n edenlerin ona yönelttikleri ilk eleştiri Hz. Peygamber'in vefat haberi geldiğinde Ömer'in "Vallahi Muhammed öldü diyenlerin ellerini ve ayaklarını keseceğim" demesi ve Ebu Bekir'in "Muhakkak ki sen ölümlüsün onlar da ölümlüler."³⁴⁴, "Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. O ölür ya da öldürülürse geri mi döneceksiniz?"³⁴⁵ ayetlerini okuduktan sonra Ömer'in sanki ben bu ayetleri işitmemiştim demesi onun bilgisizliğine delalet ettiğinden onun imameti caiz olmaz.

Kadı'ya göre bu sahih değildir. Ona göre Ömer'in bu tepkisi peygamberin ölümünün imkânsız olmasından değil, onun vefatının daha geç olacağını düşünmesinden kaynaklanmaktadır.³⁴⁶

Ömer'i ta'n etmelerine neden olan iddialardan biri de onun hamile bir kadına recm cezası vermesi ve Muaz b.Cebel uyarınca bu hükmünden vazgeçmesidir. Hatta Ömer'in Muaz olmasaydı Ömer helak olmuştu söylediği, onların iddialarına göre bu kadar cahil olan birinin imam olması caiz olmaz.

Kadı ise bu eleştiriye Ömer'in o kadının hamile olduğunu bilmeden bu cezayı verdiğini söyleyerek cevap vermektedir. Hamile olduğunu Muaz söyleyince bu cezadan vazgeçmiştir.³⁴⁷

Kadı, Ömer'in ta'n edilmesine diğer bir iddia olarak Ömer'in mecnun birine recm cezası vermesi ve Ali'nin buna engel olmasını (başka bir rivayette Muaz), ve Ali olmasaydı Ömer helak olurdu sözünü delil gösterdiklerini söyler. O, bu olayda da yukarıdaki gibi Ömer'in adamın mecnun olduğunu bilmediğinden dolayı böyle bir hükümde bulunduğunu söyler. Bu yüzden Ali'nin Ömer'i uyarması caizdir. Bu onun imametinin sıhhatini etkilemez.³⁴⁸

Ömer'in ta'n edilmesine diğer iddia, kadınlara fazla mehir verilmesini engellemek istemesidir. Bir Cuma hutbesinde Ömer bu durumu dile getirince cemaatten bir kadın "Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz, evvelkine yüklerle mehir vermiş de bulsanız, o verdiğinizden bir şey almayınız."³⁴⁹ ayetini okuyarak Ömer'i uyarmış ve bütün insanların Ömer'den daha fakih olduğunu

³⁴⁴ Zümer, 39/30.

³⁴⁵ Ali İmran, 3/144.

³⁴⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 9.

³⁴⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 12.

³⁴⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 13.

³⁴⁹ Nisa, 4/20.

söylemiştir. Şia'ya göre onun bu hali, ilminin azlığına delalet eder. Bu yüzden imam olması caiz olmaz.

Kadı, bu iddiayı da kabul etmez. Ona göre Ömer'in ilmi ve fazileti bilinen bir durumdur. Nakilde meşhur olmayan ahad haberlerle onun kötülenmesi caiz değildir.³⁵⁰

Şia'nın Ömer'i lanetlemelerine dair zikrettikleri diğer bir olay da Ayşe ve Hafsa'ya beytü'l mal'dan her yıl on bin dirhem vermesidir. Peygamberden bu yana Ehl-i Beyt'e ödenen, ayette³⁵¹ de yer alan humus vergisini de yasaklamasıdır. Onlara göre bunun hepsi dinin tarikine aykırı olur.³⁵²

Kadı, bu görüşü de kabul etmez. Çünkü ona göre peygamber hanımlarının beytü'l mal'da hakkı vardır. Ömer'in bu yaptığı ondan önce de, sonra da vardı. Şayet bu kabul edilmezse Ali'nin de bunu sürdürdüğü sabittir. Ayrıca Ömer beytü'l mal'dan Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Cafer ve diğerlerine de vermiştir. Bunun hepsi onların söylediklerini iptal eder. Kadı humusla ilgili ayetin manasında da insanların ihtilaf ettiğini belirtir. Kimisi ayetin zahirine göre Peygamber yakınlarının hakkının tek hisse olması gerektiğini kabul etmiş, kimisi ise peygamber yakınlarının fakir cihetinden ya da yetim cihetinden de bu hisselerden yararlanacağını ifade etmişlerdir. Kadı'ya göre durum böyle olunca yapılan yanlış olduğu söylenemez.³⁵³ Kadı, Ömer'in hayatına bakıldığında onun Allah'ın kitabında tavizsiz olduğunu ve ihtiyatlı davrandığını, bu yüzden kendisine yapılan ta'n iddiasından uzak olduğunu belirtir.³⁵⁴

Ömer'i ta'n ettikleri diğer bir hadise de Muğire ile ilgili zina durumunda Allah'ın öngördüğü had cezasını ihmal etmesidir. Üç şahit olduğu için Ömer, Muğire'ye ceza vermemiş, şahit olan bu kişilere had cezası vermiştir. Kadı'ya göre Ömer, eğer Muğire'ye recm cezası vermiş olsaydı Allah'ın haddini ihmal etmiş olurdu. Çünkü zina durumu için dört şahit gereklidir.³⁵⁵

Ömer'i ta'n ettikleri diğer bir iddia da dedenin mirası ile ilgili yaklaşık doksan ya da yüz dava da farklı hükümlerde bulunmasıdır. Onların iddialarına göre Ömer bu davalarda zan, tahmin ve görüş cihetinden hükümlerde bulunmuştur. Ayrıca o, heva ve

³⁵⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 14.

³⁵¹ "Bilinki ganimet olarak aldığın herhangi bir şeyin beşte biri muhakkak Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolculara aittir."Enfal, 8/41.

³⁵² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 15.

³⁵³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 15.

³⁵⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 16.

³⁵⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 16.

arzusu ile hükmetmiştir. Kadı bu görüşe içtihat meselelerinde farklılık olabilir diyerek karşı çıkar. Ona göre müçtehidin bir görüşten başka bir görüşe dönmesi caizdir. İçtihat ve kıyasla ilgili bu uygulamanın Ömer’i ta’n olmaktan çıkardığı sabittir.³⁵⁶ Kadı benzeri bir durumun Hz. Peygamber döneminde de gerçekleştiğini ifade eder. Esirlerin durumu ile ilgili Ebu Bekir’in onların öldürülmemeleri, Ömer’in de öldürülmeleri yönünde fikir beyan ettikleri durumda Peygamberin ikisini de överek “Ebu Bekir’in misli meleklerde Mikail’dır. Mikail gibi rahmet ve rıza ile iner. Ömer’in misli meleklerde Cebrail’dır. Cebrail gibi ceza ve hiddetle iner. “dediğini iki farklı içtihadın da doğru olabileceğini söyler. Bu duruma diğer bir örnek de Hasan ve Hüseyin’in imamet konusundaki içtihatlarının farklı olmasını verir. Hasan imametten vazgeçmiş, Hüseyin ise imameti talep etmiştir. İkisinin içtihadı da içtihat tarikinden doğrudur.³⁵⁷

Ömer’i ta’n ettikleri diğer iddia Ömer’in imamet işini şuraya bırakmasıdır. Çünkü bu durum imametın ihtiyar ile olmasına sebep olur. İmamı görevlendirmeyi mahsus bir kavme bırakmak sünnete aykırıdır. Şurada mefdul ile fadillar toplanmıştır. Bu kötüdür. Çünkü öncelikli olmak fadılın hakkındandır.³⁵⁸ Kadı bu görüşü de uzak bir görüş olarak değerlendirir. Çünkü ona göre cemaat şuraya rıza ile katılmıştır. Onlar bu konuyu toplanıp istişare ediyorlardı. Bu ahbar kitaplarında da zikredilir. Ayrıca Ali’nin de bu şuraya katılmış olması, onun imameti üzerine nass olmadığına da delil olur.³⁵⁹ Ali’nin durumunun takiyye ve şiddet korkusuyla ilişkilendirilmesi de mümkün değildir.³⁶⁰

Abdulcebbar, Ömer’in imametini meşru kabul etmiş, onu ta’n eden Şia’ya da ayet ve rivayetlerle karşı çıkmaya çalışmıştır. Şia’yı eleştirdiği ahad haberleri kendisi de kullanmak zorunda kalan Kadı, onların doğru olduğunu kabul etmekten ziyade her iki taraf için de bu tür rivayetlerin bulunduğunu göstermek istemiş olabilir.

2.4.3. Osman’ın İmameti

Kadı Abdulcebbar, Ebu Bekir ve Ömer’de sunduğu tarik üzere Osman’ında imamete uygun olduğunu savunur. Abdulcebbar, daha önceden zikredilen ayetlerin

³⁵⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 18.

³⁵⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 19.

³⁵⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 20.

³⁵⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 21.

³⁶⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 22.

kapsamına Osman’ında girdiği konusunda şüphe olmadığını ileri sürer. Kadı Osman’ın, Ömer’in şurasında bulunmuş olmasının onun faziletine delil olduğunu ifade eder. Ona göre, şayet fazileti meşhur olmasaydı Peygamber iki kez kızlarını onunla evlendirmezdi. Resul “Üçüncü kızım olsaydı onu da sana verirdim”, demiştir. Yine Osman’ın zor zamanda malının büyük bir kısmını İslam’ın güçlenmesi için infak etmiş olması da Kadı’nın onun faziletine dair sunduğu bir delildir.³⁶¹

Kadı imamet için gerekli olduğunu düşündüğü fazilet, ilim ve Kureyşlilik şartının Osman’da olduğunu, bu yüzden onun imamete uygunluğunda şüphe olmadığını belirtir. Onun imameti Abdurrahman’ın biatı ve şuraya giren diğerlerinin rızası ile olmuştur. Bunda haberler mütevatirdir. İmametın başlangıcında ona rızada muhalefet eden olmamıştır. Çünkü Kadı’ya göre onun biatı müsavereden sonra vuku bulmuştur. Nitekim şura ehli oturup birkaç gün istişare yapmıştır.

Kadı Osman döneminde meydana gelen hadiselerin de, onun imametinin sıhhatine mani olmadığını düşünür.³⁶² Kadı Osman hakkında vukuf edenler, onu terk edenler, onu öldürenler, tevelli edenler ve teberri edenler gibi grupların oluştuğunu bildirir.³⁶³

Kadı’ya göre muhalifler, Osman’da fık, fesatlık zuhur ettiği ve onun ilmi olmadığı için imametinin geçerli olmayacağı ve ona güvenilmeyeceğini belirtir. Onların Osman’ı kötümelerine diğer bir sebep ise dinin ve Müslümanların hürmetini önemsemeyip, bunun yerine yakın akrabalarına hürmet göstermesidir. Ayrıca şarap içen Velid b. Ukbe; dinde hassas davranmayan Said b. As, Abdullah b. Ebi Serh, Abdullah b. Amir ve Mervan gibi kimselere yönetimde görev vermesi ve halkın şikâyetlerine rağmen onları görevden almaması da Osman’a yöneltilen eleştirilerdendir. Resulün kovduğu ve itibar etmediği, Ebu Bekir ve Ömer’in uzak durduğu bu kişilere görev vermesi sebebiyle onu sünnete aykırı davranmakla suçlamışlardır. Müslümanlardan toplanan sadakaları kendi ailesi için kullandığını iddia etmeleri de onu eleştirdikleri diğer bir husustur. Afrika’nın fethi için Mervan’a çok fazla para vermesi de onun dinin işlerinde güven vermediği şeklinde yorumlanmıştır. Osman’ın kendisini uyarın Ammar, Ebu Zer, İbni Mes’ud gibi sahabenin büyüklerine karşı olan tavırları da onun yerilmesine neden olmuştur. Kur’an’ın bazı nüshalarının toplanıp yakılması, had cezası

³⁶¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 30.

³⁶² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 31.

³⁶³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 32.

gerekenlere cezayı uygulamaması da ona yöneltilen diğer eleştirilerdir.³⁶⁴ Sayılan bu uygulamalardan dolayı Osman'ın hall edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Medine'deki sahabenin seçkinlerinin, ensar ve muhacirlerin de bunu inkâr etmediklerini aksine onu savunmadıklarını, ona yardım etmediklerini, onun muhasarasına ve öldürülmesine engel olmadıklarını da bu düşüncelerine delil olarak kullanmışlardır.³⁶⁵

Kadı, iddia edilenlerin sahih olmadığını ve bunlar yüzünden Osman'ın ta'n edilmesinin batıl olduğunu düşünür. Ona göre şayet Müslümanlar Osman'ın yönetiminden iddia edildiği gibi çok fazla rahatsız olmuş olsaydı, o hayattayken yeni bir imam görevlendirme yoluna giderlerdi. Oysa bu işe onun ölümünden sonra kalkıştılar. Kadı'ya göre bu da Osman'a izafe edilen şeylerin batıllığını gösterir.³⁶⁶

Kadı, icma ile sabit olan imametin hilaf ile iptal edilmesinin caiz olmadığını söyler. Ona göre Osman icma ile başa geldiğinden, onun icmadan çıkarılması batıl olur. Sahabenin Osman'a karşı tutumuyla ilgili de iki grubun olduğunu söyleyen Kadı, kimisi sessiz kalmışken kimisinin de Osman'a yardım etmeye çalıştığını söyler. Buna, Ali'nin, Hasan ve Hüseyin'i Osman'ı korumak için görevlendirmesini örnek verir.³⁶⁷

İsyancıların Osman'ı öldürmeye geldiklerinde ona yönelttikleri suçlamaları Kadı şu şekilde anlatır: “İsyancılar: Mervan'a Müslümanların malından büyük bir mal verdin. Osman: Ona kendi malımdam verdim. İsyancılar: İbni Serh'e öldürülmemiz emrini yazdın. Osman: Böyle bir şey yazmadım, emretmedim ve yazdırmadım. İsyancılar: Bu deve ve köle senin. Osman: Vallahi ben bir köleye ve deveye sahip değilim. İsyancılar: Bize Mervan'ı teslim et. Osman: Bu size gerekmez.” dedi. Bunun, Osman'ın katlini gerektirdiğini açıkladılar ve Osman'ı katlettiler. Osman'a diğer eleştirileri “Sen Bedir'de kayboldun, Uhut günü kaçtın. Rıdvan Biati'nde şahit olmadın.” şeklinde olmuştur. O, kendini şöyle savunmuştur: Uhut günü kaçtım ama Allah beni “İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip kaçanları, şeytan ancak yaptıkları bazı hatalardan dolayı yoldan kaydırmak istemiştir. Ama yine de onları affetti.”³⁶⁸ ayetiyle affetti. Bedir'e katılmadım, çünkü Resul, karım Rukiye hasta olduğu için beni geride bıraktı. Ayrıca bana katılmış gibi ganimetten pay ayırdı. Rıdvan Biati'nde ise Nebi beni varmış gibi kabul ederek sol elini sağ elinin üzerine koydu ve bu Osman'ındır dedi.

³⁶⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 38 vd.

³⁶⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 40.

³⁶⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 41.

³⁶⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 43.

³⁶⁸ Ali İmran, 3/155.

Resul'ün sol eli, Osman'ın sağ elinden daha faziletlidir.³⁶⁹ Kadı bu açıklamalardan sonra Osman'a nispet edilen şeylerin hepsinin düştüğünü, onun imametten izale edilmesinin caiz olmadığını belirtir.³⁷⁰

Kadı, Osman'ın yaşanan olaylar neticesinde evde hapsedildiğini, su dahi verilmediğini ve sonunda öldürüldüğünü; fakat onun iddia edilen kötü şeyleri yapmış olması durumunda dahi öldürülmesinin gerekmediğini söyler. Çünkü ona göre isyancıların Osman'ı öldürmeleri dine aykırıdır ve onun katli zulümdür. Osman'ın kavminin ona yardım etmemesini de eleştiren Kadı, onların davranışlarını hatalı olarak değerlendirir.³⁷¹

Osman'ın imameti konusunda da Ehl-i Sünnetle hemfikir olan Kadı, Şia ve Haricilerin fikirlerinin karşısında yer almıştır. İmameti dünya maslahatlarından biri olarak gören Kadı, bu düşüncesinin sonucu olarak Osman'ın katledilmesinin de onaylanmayacağını ortaya koymuştur.

2.4.4. Ali'nin İmameti

Kadı Abdulcebbar, Ali'nin imamete uygun olduğu konusunda hilaf olmadığını söyler. Ali'nin imametinde ayrılık konusu onun nasıl başa geçtiği ile ilgilidir. Şia, onun nass ile başa geçen masum imam olduğunu ileri sürerken; onun dışında kalanların çoğunluğu da onun yolunun ihtiyar olduğunu ifade eder. Haricilerin onu tekfir etmelerine rağmen, nasıl hilafete uygunluğunda ihtilaf olmadığını söylenebileceği sorusuna ise Kadı, “onların ihtilaf ettikleri hususun Ali'nin imamete uygun olmadığı değil, onun zamanında meydana gelen hadiselerin, Ali'yi imam olmaktan çıkardığını dile getirmeleridir.” şeklinde cevap verir.³⁷²

Kadı, Ali'nin imametinde icma olmadığını söyleyenlerin fikirlerini kabul etmeyerek, sahabe ve tabiinin onun imametinde icmada bulunduğunu söyler. O, diğer halifeler gibi Ali'nin de imamete uygunluk için gereken şartları taşıdığını ileri sürer.³⁷³

Kadı, Ali'nin imametinin dört rıza ve bir biatla ehl'i marife ve's-salah tarafından sabit olduğunu söyler. Cemaatin çoğu ona biat etmiş ve imametine rıza göstermiştir.

³⁶⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 45-46.

³⁷⁰ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 46.

³⁷¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 49.

³⁷² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 60.

³⁷³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 61.

Kadı, onun imametine rıza gösterilmediğini ileri sürenlere de bunun doğru olmadığını söyleyerek karşı çıkar.³⁷⁴

İmamet konusunda Ali'ye yöneltilen en büyük eleştirilerden biri kible ehliyle yapmış olduğu savaşlardır. Kadı, Ali'nin İslam'daki şöhretleri ve resuldeki konumları bilinen Talha, Zübeyr, Ayşe ve diğerleri ile savaşmasının, onun imametini geçersiz kılmayacağını ifade eder. Ali'ye muhalif olanlar "Ali onlarla savaşmak istediğinden dolayı büyük bir ordu hazırlamış ve onlarla savaşmıştır. Eğer bunu istemeseydi yapmazdı" demişlerdir. Yine muhaliflere göre öldürülme; küfür, dinden dönme, zina ve adam öldürmeyle hak edilir. Bunların dışında olması haramdır. Yine onların diğer bir dayanağı da Sa'd, İbn Ömer, Muhammed b. Mesleme, Usame b. Zeyd ve diğerlerinin Müslümanların öldürülmesinden kaçınmalarıdır. Kadı, Haricilerin bu iddialarına, beş vakit namaz kılmayanları öldürmelerini nasıl izah edeceklerini söyleyerek karşı çıkar.³⁷⁵

Kadı, imama karşı gelmenin, ona itaatten çıkmanın ve Müslümanlar arasında isyan çıkarmanın en büyük zulüm olduğunu; bunlara devam edenlerle savaşmanın gerekli olduğuna dikkat çeker. Ali'nin, ümmetin geleceğini korumak için savaşı gerekli gördüğünü ileri sürer. Kadı, Ali'nin haklı olduğunu ispat etmek için "Bir beldeye hırsızlar saldırırsa, onlarla savaş gerektiği konusunda Müslümanların hilafı yoktur. Eğer onlar savaşı terk ederlerse dinde fitneye sebep olurlar. Bu, insanlar arasında isyan çıkaran kimselerin durumunu da açıklar. Eğer Talha ve Zübeyr ile savaşmak uygun olmazsa, onun misli Muaviye ve Hariciler için de gerekir. Çünkü onların durumları imama karşı gelmek de eşittir." önermesini ortaya koyar.³⁷⁶

Zübeyr ve Talha'nın cennetle müjdelendiği ve şura ehlinden olduğu için isyancı kabul edilmeyeceklerini ileri sürenlere Kadı, Kur'an'ın zahirinin bu konuda herkesin durumunu bir kabul ettiğini söyleyerek cevap verir. Kadı, savaşılmanın sadece küfür ve adam öldürmeyle hak edilmediğini, zulümden vazgeçmedikleri takdirde isyan edenlerle savaşılmasının uygun olduğunu belirtir. Kadı, savaştan imtina edenlerin durumlarını ise, onlar hüccet olmadıkları için bu duruma delil olarak kullanılamayacağını ifade eder.³⁷⁷

İmamet konusunda Ali'ye yapılan eleştirilerden biri de "Tahkim olayıdır." Hariciler, Siffin Savaşı sonunda gerçekleşen bu olayın Ali'yi dinden çıkardığını ve onun

³⁷⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 65.

³⁷⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 73.

³⁷⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 74.

³⁷⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 76-77.

imametini geçersiz kıldığını kabul ederler. Kadı, Ali'nin ilminin ve faziletinin bilindiğini, bu olayın onun imametine herhangi bir etkide bulunmadığını ifade eder. Ali'nin bu mesele yüzünden ta'n edilmesinin de mümkün olmadığını söyler.³⁷⁸

Kadı, Ali'nin imametinin meşruluğu konusunda Ehl-i Sünnet ve Şia ile aynı safta yer alırken Emeviler ve Haricilerin Ali'ye yaklaşımlarını eleştirmiştir. Ayrıca O, Şia'nın Ali'nin ilk imam olduğu görüşünü de benimsememektedir. Kanaatimizce Kadı Abdulcebbar görüşlerinde Ali'ye özel bir yer ayırmış olmakla birlikte Şia'nın yapmış olduğu gibi bir kutsallaştırma yapmamıştır. Onun bu tavrının Emevi ve Abbasiler'e muhalif olmakla alakalı olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

2.4.5. Muaviye'nin İmameti

İmamet anlayışında birçok konuda Ehli Sünnet ile hem fikir olan Kadı Abdulcebbar, Muaviye'nin imameti konusunda onlardan ayrılır. O, Muaviye'nin imametinin salah olmadığını ifade eder.³⁷⁹ Kadı, Ali ile Muaviye arasında gerçekleşen Siffin Savaşı'nda, Ali'nin doğru yaptığını savunur ve Muaviye'nin fasık olduğunu düşünür. Onun küfürde olduğundan şüphe duyulmayacağını da belirtir. Muaviye'nin davranışlarının onu fasıklığını ve zalimliğini gösterdiğini ifade eder. Peygamber'den Ali için rivayet edilen "Sen nakisin, kasitin ve marikin ile savaşacaksın" sözünü bu düşüncesine delil olarak kullanır. Kadı "İki gruptan biri diğerine saldırırsa, isyan edenle Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın"³⁸⁰ ayetinin de Muaviye taraftarlarıyla savaşmanın vucubuna delil olduğunu ileri sürer. Onun işlerinde şüphenin az olması da, Kadı'nın ona itirazdan vazgeçmesi için yeterli değildir.³⁸¹ Kadı, Muaviye'nin din konusuna az önem verdiğini, dinde ihtiyatlı davranmadığını düşünür. Siffin günü birçok insanın öldürülmesinden de Muaviye'yi sorumlu tutar.³⁸²

Kadı Abdulcebbar, Muaviye'nin imametinin meşru olması için ona biat edilmiş olmasını da yeterli görmez. Çünkü Kadı'ya göre imamın meşru sayılması için imamın hem fasık olmaması hem de kendisine biat edilmiş olmasının birlikte var olması gerekir. Bu yüzden insanların çoğu ona biat etmiş olsa da, onda fasıklık alameti olduğundan

³⁷⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 96 vd.

³⁷⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/1, 182.

³⁸⁰ Hucurat, 49/9.

³⁸¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 93.

³⁸² Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 94.

imameti kabul edilemez. Kadı'ya göre Muaviye, imamet görevini yerine getirmek için rıza ve fazilet yolunu değil, baskı ve hile yolunu tercih etmiştir.³⁸³

Şia'ya her fırsatta karşı çıkan Kadı, bu kez onlarla aynı görüşü paylaşarak Muaviye'nin imametine karşı çıkmıştır. Ancak Onun, bu durumu Muaviye'nin Ali'nin hakkını gasp etmesi açısından değil, fitneye sebebiyet verme açısından değerlendirdiğini söyleyebiliriz.

2.4.6. Hasan ve Hüseyin'in İmameti

Kadı Abdulcebbar, Hasan ve Hüseyin'in imametinin salah olduğunu düşünür. Kadı onların siyaset, görüş, ilim ve fazilette öne çıktıkları için imamete uygunluklarının sabit olduğunu söyler. Kadı'ya göre Ali'nin ölümünden sonra imamete uygunluk açısından Hasan ve Hüseyin'in buna uygun oldukları gayet açıktır. O, bu iddiasına ilk olarak Hasan'ın imametinin durumunu ele alarak başlar. Kadı, Hasan'ın sahip olduğu özelliklere bakarak onun imamete uygunluğunun söylenebileceğini ifade eder. Ali'nin ölümünden sonra insanların ona biat etmesi de, onun imam olduğunu gösterir. Kadı, Hasan'ın imametine dair yapılan önemli itirazları cevaplaya çalışır. İtirazlardan bazıları şunlardır: "Hasan'ın, imamete uygun olmadığını bildiği halde ümmetin mallarını Muaviye'ye teslim etmesi nasıl caiz olur? İmama caiz olmadığını bildiği halde kendini hâll etmesi nasıl caiz olur? Nasıl olur da bu süreçte imamet işini üstlenmekten vazgeçer ve bu konuda imama lazım gelen işleri yapmaz? Muaviye'nin fışkını bilmesine rağmen, ondan mallar alarak, onun velayetini açıklaması nasıl caiz olur? Bunların hepsi Hasan'ın imamete uygunluğunu geçersiz kılmaz mı? Ayrıca Hasan'ın Muaviye'ye biatinden ve görevi ona teslim etmesinden sonra, Ali'nin ashabından çoğunun onun bunları yapmakla müminleri ve dini zelil kıldığını söyledikleri de sabit değil mi? Zamanda Muaviye'den efdali varken, onun imam olması nasıl caiz olur? Çünkü onun zamanında cennetle müjdelendiği varsayılan Aşere'den bazısı mevcuttu. Onların diğerlerinden daha faziletli olduğuna hilaf yoktur." Kadı bu sorulara şöyle cevap verir: "Biz onun kendisini hâll etmekle imametten çıktığını söylemeyiz. Çünkü Hasan bunu zorunluluk ve korku ile yapmıştır. Eğer Hasan korktuğu şey bitmiş olsaydı bunu yapmazdı. Bu yüzden kendini azl etmesiyle imam olmaktan çıktığı söylenemez. Şayet

³⁸³ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 146-147.

Muaviye isyanı ve yönetimi gasp etmeyi terk etmiş olsaydı, Hasan yeniden biat olmaksızın imamete hak sahibi olurdu.³⁸⁴

Kadı, Hasan'ın imameti devretmesinde Muaviye'nin hile ve kavga yolu izlemesinin de etkili olduğunu söyler. Hasan'ın malını ve canını korumak için yaptığı şeyin ayıp olmadığını ifade eder. Ayrıca Hasan'ın davranışının Resulullah'ın neslinin kesilmesini engellediği için de önemli olduğunu vurgular.³⁸⁵

Kadı, Hasan'ın durumunu temellendirmek için Ebu Bekir döneminde gerçekleştiği rivayet edilen bir olayı örnek verir. "Ebu Bekir: beni azledin demiştir. Kadı'ya göre imamın bunu söylemesi caizdir. Ancak bunu hakiki manada azli kastederek istemesi söylenemez. Çünkü bu, imamda caiz olmaz. Onun bunu söylemesi ya sorumlu olduğu görevdeki zühd anlayışı ya da bir başkasının ona yardımcı olarak yükünü hafifletmesi için söylemiş olabilir. Ya da o bu sözle hilesinden korktuğu halkı, tecrübe etmek ya da içlerinde gizledikleri gerçek niyetlerini açığa çıkarmak amacıyla söylemiş olabilir. Ayrıca Ali, Ebu Bekir'in bu sözüne karşılık "Vallahi ne seni azleder, ne de fesh ederiz. Peygamber seni öne geçirmişken, kim seni geriye bırakabilir?" Kadı İmamiyye'nin bu sözü kabul etmeleri durumunda, Ebu Bekir'in imametini de doğrulamaları gerektiğini ifade eder.³⁸⁶

Kadı, bu açıklamaları yaptıktan sonra Hasan'ın Muaviye'ye gerçek anlamda biat ettiğinin söylenemeyeceğini belirtir. Rivayetlerde ve ahbar kitaplarında bu konuyla ilgili geçen haberlerin muteber olmadığını da ifade eder.³⁸⁷

Hasan'ın imametine yönelik tartışmalar daha fazlayken dahi onun meşru imam olduğunu ileri süren Kadı Abdulcebbar, doğal olarak Hüseyin'in de imametinin sahih olduğunu düşünür. Kadı, Hüseyin'in imam olma vasıflarının hepsine sahip olduğu için ona biat edildiğini söyler. Kadı, Hüseyin'e biatin, içlerinde ilim ve emanet sahibi kişilerin bulunduğu büyük bir çoğunluk tarafından gerçekleştiğini ifade eder. Ayrıca Hüseyin, Müslim b. Akil'i önceden Kufe halkına göndermiş ve onların çoğunun biatini almıştır. Kadı, onun zamanında bulunan Muhammed b. Ali gibi faziletli kimselerin de onun imametine rıza göstermesinin, onun imametinin sahihliğini gösterdiğini belirtmektedir. Kadı, Hüseyin'in Kufe'ye gitmesine engel olmaya çalışanların, bu

³⁸⁴ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 145.

³⁸⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 148.

³⁸⁶ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 146.

³⁸⁷ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 146.

davranışı onun imametini kabul etmedikleri için değil, bulunduğu yerde kalmasının selamete daha yakın ve imamete ulaşmasına daha uygun olduğunu düşünmelerinden dolayı yaptıklarını ifade eder. Çünkü onlar Muaviye zamanında bunu tecrübe etmişlerdi. Şam halkının Muaviye'ye itaati ve kan akıtmada ne kadar umursamaz bir tavırda olduklarını biliyorlardı. Hüseyin'i engellemeye çalışmalarından dolayı; onların, onun imametine rıza göstermedikleri ve onun imametinin sabit olmadığı söylenemez. Netice itibariyle Hüseyin, kendisine biat edilmesi amacıyla yola çıkmış, ancak Kufe'ye giremediği için biat ve imameti tamamlayamamıştır.³⁸⁸

Kadı Abdulcebbar, Hasan ve Hüseyin'in imametlerini ele aldığı konunun sonunda Zeyd b. Ali 'nin imametinin sahih olduğuna da yer verir.³⁸⁹ Bu görüşü onun Zeydi düşünceye yaklaştığı şeklinde yorumlanmıştır.

³⁸⁸ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 149.

³⁸⁹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, XX/2, 149.

SONUÇ

Kadı Abdulcebbar'ın imamet anlayışını ele aldığımız bu çalışmada, Kadı'nın imamet adına ortaya koyduğu düşüncelerinin, Mu'tezili imamet anlayışı içinde önemli bir yere sahip olduğunu gösterdik.

Şii Büveyhi devletinin iktidarında hem düşünce açısından hem de siyasi açıdan önemli bir devlet adamı olan Kadı, imameti birçok farklı açıdan ele alarak yönetim sorununu irdlemiştir. O, imamet konusunu irdelerken çok boyutlu düşünmeye gayret etmiştir. Onun imamet anlayışında öne çıkan husus Mu'tezile'nin beş esastan biri olan adl prensibinin fazlaca etkili olmasıdır. Ayrıca toplumun güvenliği, huzuru ve menfaati gibi hususların Kadı'nın imamet anlayışının ekseninde yer almıştır.

Kadı'nın imamet anlayışını ortaya koyarken hadislerden sıkça yararlanması da dikkatimizi çeken bir husus olmuştur. Çünkü Onun bu tavrı Mu'tezili gelenekle çok fazla örtüşmemektedir.

Kadı, imamet meselesini dini bir esas değil, dünyevi bir maslahat olarak görmüştür. O, imameti sadece aklen ya da dinen gerekli görenleri eleştirmiş, imamet her iki açıdan da gerekli olduğunu savunmuştur. İmamette icmayı ön plana çıkaran Kadı, icmanın temel kaynağını da akıl ve nasslara dayandırmıştır. Onun imamet sıralaması Ehl-i Sünnet ile aynı yörüngede olmuş; Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin imametlerinin meşru olduğunu savunmuştur. Onlardan sonra ise göreve gelme işini ümmetten seçkin bir grubun üstleneceğini ifade etmiştir. O'nun imamın belirlenmesi konusunda seçimi ön görmesi, nass iddiasında bulunan Şia'nın karşısında yer aldığını göstermiştir.

İmamın nitelikleri konusuna da fazlaca değinen Kadı, imamın Kureyşli olması gerektiğini ileri sürerek Ehl-i Sünnetle aynı düşünceyi paylaşmıştır. Fazilet konusunda ise Zeydi bir eğilimde bulunmuş ve daha az faziletli olanın da imam olabileceğini ileri sürmüştür. İmamın hüccet olması ve masumiyeti konularına da uzun uzun itirazlarda bulunan Kadı, Şia'ya yoğun eleştiriler yöneltmiştir.

Kadı Abdulcebbar'ın imamet anlayışında öne çıkan hususlardan biri de, Ali'ye verdiği önemdir. İfadelerinde ve fazilet sıralamasında Ali'yi öne geçirmemesine rağmen, sadece Ali için Emir'il Mü'minin ifadesini kullanması dikkat çeken bir husus olmuştur. Onun bu eğilimini Şii bir yaklaşım olarak değerlendirmekten ziyade dönemim şartları içinde değerlendirmek uygun olacaktır.

Kadı Abdulcebbar, imamet anlayışında, Mu'tezile'nin diğer konularda öne çıkan akılcılığına pek fazla itibar etmemiştir. Kadı, imamet konusunda tarihsel tecrübeyi esas almış ve görüşlerini bu çerçevede şekillendirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulhamid, İrfan, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esaslari*, çev. M. Saim Yeprem, İstanbul 1981.
- Atalan, Mehmet, *Caferî Sadık*, TDVY, Ankara, 2007.
- Aydınlı, Osman, *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.
-, *Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Araştırma Yay., Ankara 2003.
-, "Mu'tezilî Siyaset Düşüncesinde Değişim Süreci: Kâdî Abdulcebbar'ın İmâmet Anlayışı", *Din Bilimleri Dergisi*, V, 2005, Sayı:1, 113- 146.
- Bağdadi, Ebu Mansur Abdülkâhir b. Tâhir, *Mezhepler Arasındaki Farklar: el-Fark Beyne'l-Fırak*, çev.Ethem Ruhi Fığlalı, TDVY, Ankara 1991.
- Bağlıoğlu, Ahmet, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004.
-, *Ortadoğu Siyasi Tarihinde Dürziler*, Elazığ 2006.
- Bozan, Metin, "İmamiyye Şiasında Peygamberlik ve İmamet Anlayışlarının Mukayesesi", *Dini Araştırmalar*, c. 9,sayı 26, 95- 112
- Buhâri, İmam Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, Beyrut 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Kadı Abdulcebbar ve Tenzihu'l Kur'an ani'l- Matâin Adlı Eseri", *AÜİF, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, V, Ankara 1982, 55-61.
- Cürcani, Seyyid Şerif, *Şerh'l Mevâkıf*, I-II, İstanbul trz.
- Cüveyni, İmamü'l Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf, *Ğıyâsü'l-ümem fi'l'tiyasiz'-zulem*, nşr. Mustafa Hilmi- Fuâd Abdülmü'min, İskenderiye 1979.
- Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar*, Rağbet Yay.,İstanbul 2002.

Ebu Dâvud, *Sünen*, I-IV, İstanbul.

Ebu'l-Hasen el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslamiyyin*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, I-II, Beyrut 1990.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Ankara 1990.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tahir, *el- Okyânusü'l- basit fi tercemeti'l Kâmûsi'l muhit* (trc. Âsım Efendi, Kâmus Tercümesi), IV,74.

Gazzali, *Fedâihul Batıniyye* (Batınlığın İçyüzü), çev. Avni İlhan, T.D.V. Yay., Ankara1993.

Gümüšoğlu, Hasan, *İslâm'da İmâmet ve Hilafet*, Kayıhan Yay., İstanbul 1999.

Güner, Ahmet, "Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik", DEÜİFD, XII, İzmir 1999, 47-72.

Hatib Bağdadi, Hafız Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit, *Tarihu'l Bağdad ev Medinetu's- Selam*, Daru'l Ğarbi'l İslami, I-XXI, Beyrut 2001.

Hatipoğlu, M. Said, "Hilafetin Kureyşliliği", AÜİFD, c.XXIII, 122-209, Ankara 1978.

Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, MÜİFVY, İstanbul 1995.

İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Z.Kadiri Ugan, c.I, İstanbul 1954.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi milel ve'l-ahva ve'nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyre, Beyrut trz.

İbn Mâce, Ebu Abdillan Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünen*, I-II, Kahire 1953.

İbn Manzûr, Ebu Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mukerrem el-Ensari, *Lisanu'l Arab*, Beyrut 1970.

İbnü'l-Esîr, Ebu Hasan Ali b. Ebi'l Kerem Muhammed b. Muhammed Abdulkerim eş- Şeybani, *el-Kamil fi't-Tarih*, Darul Kütüb'il İlmiyye, Beyrut- Lübnan trz.

İbnü'l- Murtaza, Ahmed b. Yahya, *Tabakatü'l- Mu'tezile*, nşr. Susanna Diwald Wilzer, 2.b., Beyrut 1987.

- İcî, Ebu'l- Fazl Adudiddin Abdurrahman b. Ahmed, *el- Mevâkıf*, Beyrut trz.
- İlhan, Avni, "İmamet Nazariyesinde Seçim ve Nass Münakaşası", DEÜİF, I, 137-147, İzmir 1983.
- Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, I-XX, Kahire 1963.
-, *Fadlu'l İtizal ve Tabakat'ul Mu'tezile*, nşr. Fuad Seyyid, Tunus 1986.
- *Tesbîtü Delâilü'n- Nübüvve*, thk. Dr. Abdulkerim Osman, I-II, Beyrut 1966
-, *Şerhu Usûli'l Hamse*, thk. Dr. Abdulkerim Osman, Kahire 1988.
- Kallek, Cengiz, "Biat", TDVİA, VI, 120- 124.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yay., İstanbul 2003.
-, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yay., I-III, İzmir 1973.
- Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİBY, Ankara 2006.
- Kummi, *Risâletü'l İtikadati'l İmâmiyye* (Şii İmamiyye'nin inanç esasları), Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, AÜİFY, Ankara 1978.
- Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yay., İstanbul 2008.
-, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000.
-, "İslam Mezhepleri Tarihi'nde Usûl Sorunu", *İslamî İlimlerde Usûl Mes'elesi*, Ensar Neşriyat, I, 27-28 Eylül, 2003.
- Madelung, Wilfred, E. Iranica, c.I, Fas:2, 116-118.
- Maverdi, Ebu Hasen Ali b. Muhammed b. Hatib, *Ahkâmu's- Sultaniyye*, Beyrut 1990
- Memiş, Murat, "İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezilîlerin Hz. Ali anlayışı", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 8:2, 2010, 115-146.
- Merçil, Erdoğan, "Büveyhiler", TDVİA, VI, 496- 497.
- M. Rıza Muzaffer, *Şia İnançları*, çev. Abdulkaki Gölpınarlı, Zaman Yay., İstanbul, 1978.
- Muhammet Amara, *Resailu adl ve't-Tevhid*,
- Muhammed Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, çev. Sıbğatullah Kaya, Anka Yay.

- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyri, *el-Camiu's-Sahih*, I-VIII, İstanbul.
- Nesefi, Ömer, *İslam İnancının Temelleri*, Otağ Yay., yrz. 1973.
- Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şîh Hareketleri ve Günümüz Şîhliği*, Ankara 1993.
-, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", (Birinci Hicri Asır), AÜİFD, XXXVI (1997).
- Öz, Mustafa - İlhan, Avni, "İmamet", TDVİA, XXII, İstanbul 2000, 201-207.
- Özarslan, Selim, "Ebu'l-Muin en-Nesefi'nin İmamet/Devlet Başkanlığı Anlayışı", İAD, c.14, sayı 3-4, 2001, 423-437.
- Sarıkaya, M. Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yay., 2.b., İstanbul 2009.
- Sezgin, Fuat, GAS, Leiden 1967.
- Şehristani, Ebu Feth Muhammed b. Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. Muhammed Fehmi Muhammed, I-II, Beyrut 1990.
-, *el-Milel ven-Nihal*, çev.Mustafa Öz, Litera Yay., İstanbul.
- Şemsettin Sâmi, *Kamûs- i Türki*, Çağrı Yay., İstanbul 1978.
- Tabatabai, Hüseyin, *İslam'da Şia*, çev. Kadir Akaras-Abbas Kazimi, Kevser Yay., İstanbul 1993.
- Taftazani, Ebu'l-Vefa, *Şerhu'l-Akaid*, trc. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1982.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed, *Sünen*, I-X, İstanbul.
- Yurdagür, Metin, "Kadı Abdulcebbar ", TDVİA, XXIV, İstanbul 2001, 103-105.
-, "Son Dönem Mu'tezilesi'nin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdulcebbar'ın Hayatı ve Eserleri", MÜİFD, IV, İstanbul 1986, 117-136.
- Zehebi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el- İber fi Ahbari Men Ğaber*, Darul Kütüb'il İlmiyye, Beyrut- Lübnan 1985.

ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Elazığ'ın Gümüşbağlar köyünde doğdu. İlköğrenimini Gümüşbağlar Köyü İ.Ö.O'nda, orta ve lise öğrenimini Elazığ İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 2003 yılında başladığı Kayseri Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü'nden 2007 yılında mezun oldu. 2007'de Elazığ Mehmet Mihri Akıncı İ.Ö.O.'na Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak atandı. 2010 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi bölümünde Yüksek Lisans'a başladı. 2011 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. Halen aynı görevi yürütmektedir.